

ЭДЕБИЙ КЪЫРЫМ

ОЛАР ЭДЕБИЯТНЫ ЯШАТТЫЛАР

СЮРЬГЮНЛИК. ФАДЖИАЛЫ 13 ЙЫЛ...

Идрис Асанин

1944 СЕНЕСИ МАЙЫС 18. Халкымызнынъ башына дюнъя авдарылган кунъ. Бир кунъде бутюн халкымызнынъ темелинден сёкюлип, тамырындан суворылып, олюм ёлларына ташланылган кунъ. Аман-аман 50 йыл девам эткен сюръгюнликнинъ башланган куню. Шимди халкымызнынъ бутюн Къырымда ве Украинада эр йыл къайд этильмекте олган умумий Матем куню.

Шу кунъден башлап, сюръгюнликнинъ энъ агъыр, энъ фаджиалы ильки йыллары халкымызнынъ аман-аман ярысы къырылып битти. Бу йыллар ичинде халкымызнынъ миллет оларакъ яшавы — онынъ ичтимайи ве медений инкишафы, тили, эдебияты бутюнлей токтады ве затен ёкъ олув дереджесине келип къалды. Зиялыларнынъ, языджыларнынъ чокъусы джезде эляк олды, сагъ къалганлары андамында бутюн халкъ киби озьлерини ве озь къоранталарыны олюмден къуртармакъ ичюн чырпынып юрьдилер.

13 йыл къадар девам эткен бу аলেখусус амансыз девир халкымызнынъ да, эдебиятымызнынъ да тарихында къара муурьнен муурьленген бир девир ки, мында эр шей олюм панджасы алтында ве чыкъымсыз бир вазиятте булунмакъта эди. Шунынъ ичюн бу девир халкымызнынъ, эдебиятымызнынъ инкишаф тарихындан силинген, тарихымыздан хырсызланган бир девир ки, бунынъ теджикъыны тарихчыларнынъ имаесине къалдырып, эдебиятымызнынъ гъайрыдан джанланьп, нефес алып башлагъан вакътына кечмек истер эдик, лякин...

Лякин мустеснасыз къаиде олмай дегенлери киби, мында да бир мустесна бар ки, оны къайд этмей кечалмаймыз. Халкымыз олюм-къалым аркеттери ичинде чырпынган бу йылларда Самаркъанд виляетининъ Митан къасабасына тюшкен 17-18 яшларында бир йигит шу йылы о ерге кетирилип тёкюльген бинълернен адамларнынъ сыдыргъы олип кеткенлерини, анда атта къабир къазып олюни джыймагъа адам къалмагъаныны, сокъакъларда ач-чыпплакъ тиленип юрьген балаларны, базарда къасап кутюги башында кемик ярчыгъы ялагъан сабийлерни, ачлыкътан шишкен балачыкъларны корип, бу сонъсыз фаджиаларгъа юреги янып, оларны ериндже шир якъи несир тарзында яза эди. Язганларыны койдешлерине окъумагъа бере эди.

Бу йигит — тюремелерни, лагерълерни кечирип, бутюн такъип этильген зиялыларымыздан, языджыларымыздан сагъ къалган ве ватангъа къайтып келип, бугунъ де иджадий фаалиетини фааль девам эткен екяне бир курешчен шаиримиз ИДРИС АСАНИН эди. О, озюнинъ шу 1944 сенеси язган «Митан сокъакъларында», «Меним дуам», «Бу не зулум?» киби шиирлеринде халкънынъ фаджиясыны, чыкъымсыз вазиятини акс эткен олса, сонъра энди тек вакъианы тарифлемекнен къалмай, бу вазияттен къуртулув чарелерини излеп башлай. Бу джеэттен онынъ «Меним антым» шири айрыджа дикъкъаткъа ляйыкъ.

Юртсыз къалган хор миллетим,
гърбетликте юресинъ,

Сагъдан: Идрис Асанин, Айдер Эмиров, Идрис агъанынъ омюр аркъадашы Лемара ханым, Шакир Селим, Энвер Озенбашлы, Риза Фазыл. (Идрис Агъанынъ азбарында). 2006 с.

Ачлыкъ, хорлыкъ,
хасталыкътан сюрю-сюрю олесинъ.
Мезарджылар ёрулдылар,
дженазелер къылынмай,
Дуа-хатим бир якъ турсын,
...ольген эске алынмай.

Бир кунъ кечсе кимсе бильмей
дюньки къабир не ерде,
Мезарлыкъта олюлерни
къашкъыр сойрей кимерде.
Буны корип юрек сызлай,
этим-теним чимирдей,
Бунъа насып юрек чыдар,
гъадапланмай, иримей?!

Бу гъарип халкъ акъсыз
ерде мында олип битсинми,
Юртны баскъан ягъмаджылар
корип байрам этсинми?
Миллет артыкъ гъайып ола,
къалды душман шэрини,
Татар ады тарихлардан
шан-шуретсиз силине.

Гедже-кунъдюз ойлангъаным —
бу зевалгъа бир чаре,
Бу адджылар акъыльма
нелер-нелер кетире!...
Нефретленем, гонълюм таша,
козьлеримден яш келе,
Тек бир Нует — Куреш ёлу ...
ирадеме кучъ бере.

Мен ант э тем, ант эткеннинъ
излеринден кетмеге,
Миллетимнинъ акъкы
ичюн джанъш феда этмеге!

1944 с., сентябрь, Митан.

Ватан ве халкъ огърунда ант эткен Идрисининъ ве тюрк йигити Юсуповнынъ етекчилигинде яшлар вакъыт джоймайып миллий севгини сёндирмемек. Ватан давасыны котермек фикринен тешикъат башладылар. Идрисининъ шиирлерини халкъкъа даркъата, семетдешлерге язылган чагъырувнамелерни къол-къолдан ве почта вастасынен танышбилишлерге ве койдешлерге ёллай эдилер. Идрисининъ язган бир «Чагъырувнаме»синде, сёз сырасы, шойле дениле: «Кенди балаларынынъизны, етим балаларны окъутайыкъ. Олар бизим халкымызнынъ келеджегидир. Оларнынъ илеридеки чыдамлы куреши нетиджесинде биз ана ватанымызгъа къавушаджакъмыз. Къадынларымызгъа, къызларымызгъа мукъайт ве урьметли мунасебет япайыкъ. Ассимиляциядан къачынайыкъ. Душманларымыз бизни бир-эки несильнинъ девамында къарышып ёкъ олып кетмемизни беклейлер».

Не къадар догъру, зевельни корип айтылган фикирлер, тенбиелер! Бу о девир ичюн не къадар джесаретли чыкъыш! Теэссюф ки, бу мараджаат бугунъ де озь кучю ве эмиетини джойгъаны ёкъ.

1950 сенеси Асанин Самаркъанд оджалар институтынынъ тарих факультетининъ экинджи курсыны гъиябий битирди. Шу йылы сентябрь айындан башлап институт ятакъханесинде яшап, учюнджи курснынъ кунъдюзюки болюгинде окъумакъ ичюн коменданттан разылыкъ алган эди. Лякин кунъдюз окъумакъ Асанинге насип олмады. Сентябрь 4 геджеси МГБнинъ Самаркъанд виляет идаресининъ агентлери Идрисни институтнынъ ятакъханесинден алып кетип МГБ зинданына ташладылар. Бу якъалавда Асаниннинъ МГБ къолуна тюшкен эсерлерининъ арасында юкъарыда адлары аныылганларындан гъайры: «Кок байракъ», «Инкярим ёкъ, татарым», «Бекленильген кунълер келир», «Къаргъышларым, козяшларым», «Османлыларгъа», «Истанбул сокъакъларында», «Табиат, сен гуналысынъ» киби даа бир къач дане биткен ве битмеген эсерлерининъ къолязмалары бар эди.

Асаниннинъ бу къолязмалары устюнден МГБнинъ авалесинен «Самобллит» ве «Госмедлитэкспертиза»нынъ чыкъарган хулясаларында: «Асанин озь эсерлеринде коммунист партиясы ве Совет укометининъ къырымлы татар ве гурджистанлы тюрклерге нисбетен сиясетини къаралай. Оларны Совет девлет къурумына къаршы курешке чагъыра», — дениле.

Секиз ай девам эткен, энъ бетер деспотик усулларнен алынып барылган соргулардан сонъ Озбекистан Алий Судынынъ махсус коллегиясы Асанин ве Юсуповларнынъ 359 санлы джинайи ишини бакъты ве шу иш боюнджа оларны «партия ве совет укометининъ миллий сиясетини къаралавда, совет девлет къурумына къаршы куреш ичюн группа тешиклятландырувда ве дигер аксинкъилибий, миллетчилик фаалиетинде «къабаатлы» таныды. Махкеме коллегиясынынъ 1951 сенеси 27—30 апрель кунълери откерильген япыкъ махкемесининъ къарарынен «группа»нынъ башы эсап этильген Асанин — 25 йылгъа, Юсупов — 25 йылгъа, даа учь аркъадашларынынъ эр бири 10-ар йылгъа къатты лагеръ джезасына уком этильдилер».

Идрис Асанин лагеръде де тынч отурмай, къалемини эп ишлете. Озюнинъ халкъ огърунда куреш ичюн берген Антына садыкъ йигит эр анги фурсаттан файдаланып, халкъны ватан огърунда курешке котермеге, къозгъатмагъа аркет эте. Онынъ 1953 сенеси «Печора» лагеринден язган «Койге мектюп» шири де анджакъ шу макъсатнен язылгандыр.

КОЙГЕ МЕКТЮП

Яры гедже... Барак юкълай,
Мен де ятам агъач нарда.
Юкъу къайда, бу гонъюльде
Унутылмаз гъадап барда!..

Ёргъаныма сарынап да,
Далам татлы умютлерге.
Хаялламам, козь ташлайым
Ёгъурилган тувган Ильге.

Ана-юртум джав къолунда
Оны Сырттан зулум басты.
Виран олды халкъ варлыгъы
Къабирлер де аякъ асты...

Тувган халкъым Юрткъа асрет,
Джан талаша не ерлерде?..
Бир залымнынъ хышымынен
Эсаретте ят иллерде.

Юкъу къача, джан тырнана,
Тёшегимде откъа янам.
Хаялларым тынчлыкъ бермей,
Нефретлене, эфкъарланам.

Кене умют гъайрет бере,
Дейим: «Раббим! Риджам Санъа:
Бир имдат бер хор халкъыма
Озь Юртуна къавушмагъа!..».

Ынджынма сен, аначыгъым,
Огълунъ озон унута деп.
Къалыр артыкъ Печорада
Яш башынен эджлей беклеп,

Эгер халкъым Юрткъа къайтса,
Мен олырым «Юртлу татар».
Эгер халкъым Юртсыз къалса,
Меним кимге керегим бар?!..

Селям сёйле, азиз анам,
Менден джумле койдешлерге.
Чёрменсинлер бекленильген
«Акъ огърунда!» курешлерге.

Эр зулумнынъ бир сонъу бар...
Буны сонъсыз демесинлер.
Ич олмаса, гъафилъ ятмай
Бугъавларны кемирсинлер!

Иште, бойле муим фактлар бар экен, шу фаджиалы йылларда эдебиятымыз юкъарыда айттыгъымыз киби затен олюм ястыгъында эди демек догъру экенми? Биз янылмай экенмизми? Бир яки эки шаирнинъ бойле аркетлерине, бойле иджадына эдебият демек, эдебиятымызнынъ аркетлери демек мумкюнми экен? Эбет, бир чечекнен яз олмай, дейлер. Лякин русларда «И один в поле воин», деп де айтыла.

Занымызджа, Идрис Асаниннинъ о девирки курешчен аркетлери ве иджадыны, Эшреф Шемьи-заденинъ фаалиетини дегилъ тек эдебиятымызнынъ Миллий аркетке къошкъан иссеси, о аркетке бир сильтем, деп танымакъ, айны вакъытта, бу аркетлер, бу чыкышлар ве ондан сонъ 1956-1957 сенелери Ташкент студентлерининъ, Самаркъанд ве дигер ше-

эрлердеки яшлыкънынъ ватан дуйгъулары ве миллий дуйгъулар иле бирлешювлери, къозгъалувлары — булар эписи Миллий аркетимизининъ башлангъычына къоюлган негизлер дегильми, аджеба? Миллий аркетимизининъ тарихынен огърашкъанлар бу девирни терен теджикъ этмек, огренмек кереклер. Бунсыз акъикъат толу олмаз.

Эшреф Шемьи-заде

Эшреф Шемьи-задеге кельгенде исе, 1944 сенеси халкъ сюръгюн олунгъанда, онынъ къорантасы Андижан виляетининъ Чинабад районына тюше. Район план болюгининъ мудири олип чалыша, сонъра медений- ярыкъландырув муэссисеси болюгине авуштырыла. Шу вакъытта, биринджи такъипнинъ джезасындан «къачкъан» Эшреф Шемьи-задени 1949 сенеси октябрь 4-те, текрар апске алалар. Ве бу сефер оны 25 йыл мүддетке къапаталар. Шаирге чыкъарылган уком къарарында джумледен шойле дениле:

«Къырымтатарлар Къырымдан сюръгюн этильгенден сонъ, 1944 сенесинден башлап Шемьи-заденинъ совет къурумы, ВКП(б) ве халкълар дайисине нисбетен олган нефрети энъ кескин ве ачыкъ суретте ифаде олуна. Партия ве акимият тарафындан япылган бу тедбирлерни аныламайып, ве олар антисовет рухунда деп сайган Шемьи-заде контрреволюцион фаалиет ёлунен кетти...».

Сталин олген сонъ, 1954 сенеси декабрь 27-де Эшреф Шемьи-заде азатлыккъа чыкъа. Идрис Асаниннинъ ве онынънен берабер лагеръде булунган Эшреф Шемьи-заденинъ де фаалиетинден гъайры эдебиятымызнынъ бу 13 йыллыкъ девирине аит башкъа малюмат элимизде ёкъ. Олар лагеръде булунгъанда да тынч отурмадылар, халкъ огърунда озь фаалиетлерини анда да девам эттирдилер. Олар халкымыз ичюн энъ агъыр, энъ фаджиалы девирде биле эдебиятымызны яшаттылар, онынъ сёнеяткъан атешини уфлеп турдылар. Бу акъта Идрис Асаниннинъ 2012 сенеси чыкъарылган «Тель къоралар артында» адлы китабына кирсетильген «Мабюслик университетим» серлевалы хатырлавына* бакъыныз. Бу эки шаирнинъ такъдирлеринен меракъланганларгъа «Йылдыз» меджмуасынынъ 1999 сенеси 6-нджи санында басылган «Эки шаир — бир такъдир» адлы очеркимизге мураджаат этмелерини төвсие этемиз.

Риза ФАЗЫЛ

* И. Асанин. «Тель къоралар артында». Акъмесджит 2012, с.86-108.

ИДРИС АСАНИН

ДОСТЛАР, КУРЕШ БИТМЕДИ

Гонъюль толу акъарет, къоллар бом-бош,
“Падишадан къааръли къулын къаргъай.
Буны корьген хор юрек олырмы хош?
Интикъамгъа ёл берсенъ, къайда бармай?!

Бизни богъа сыдыргъы акъсызлыкълар,
Ким адалет ашкъына минер аткъа?
Курешмеден, “Алла!” — деп сонъуна ьадар
Етермизми биз асрет-акъикъаткъа?!

Бекленильген умютлер ёкътыр бугунъ,
Халкъ эзиле, Юрт къала джав къолында.
Кельмелернинъ къошында эр кунъ дугюнъ,
Адджиз татар хорлана, къалды ёлда.

Достлар, куреш битмеди,
Энди башлай!
Душман сарды къалени дёрт-бир якътан.
Тиль джойыла,
Ахлякъ ёкъ,
Бирлик де — шай!
Давраммасаъ, къалемиз кетеджекдай.

1997 с., август 3. Коккозь.

НОВАЯ КНИГА БЕКИРА АБЛАЕВА*

В нашем нынешнем времени важно быть небезразличным. Мы живем в сложное время. Сложным он является и потому, что у нас уменьшилось ощущение взаимопомощи и взаимопонимание друг к другу. По этому случаю, мы представляем Вам книгу талантливого мальчика, которую бы не познал мир без помощи друзей и партнеров.

05 февраля 2014 года в Университете «Современных Знаний» в Киеве, Всеукраинская Общественная Организация «Детство» устроил презентацию четвертой книги Бекира Аблаева «Глоток чистого воздуха».

Бекир Аблаев – одаренный ребенок, стал победителем Всеукраинского детского конкурса «Урок сказки», социального проекта «Свято детских мечт».

Всеукраинский детский проект «Свято детских мечт» имеет статус социального. Он был создан для детей из разных социальных прослоек, в частности для детей, лишенных родительской опеки и заботы, детей – инвалидов и тому подобное.

Это система организованных мероприятий для детей в содействии творческих и культурных возможностей. Одно из мероприятий – детский творческий конкурс «Урок сказки». Он существует уже 5-й год и объединяет в себе лучшие развлекательные и развивающие мероприятия, которые проводятся в 27 регионах Украины.

Главная цель: поощрить каждого ребенка к чтению, к созданию собственной сказки, которая должна войти в сборник книг «Сказки наших детей».

Талантливому юноше Бекиру Аблаеву всего 15 лет. Он родился в пгт. Нижнегорский, в Крыму. Отец – инженер-механик, мать – экономист.

А учится Бекир в обычной школе. С первого класса посещает разнообразные кружки. Музыка, танцы, театр, литература, наука – все это его жизнь. Он является лауреатом республиканского конкурса «Юный виртуоз» по классу скрипки, учится в шахматном кружке «Белая ладья», и в театральной студии «Нижнегорская молодежь». Но главная страсть Бекира – это литература.

В конце 2011 года у Бекира вышли две книги: «Приключения Тимки» и «Рассказы моего деда». В 2013 году вышла книга «Невероятные приключения Хайсерчика». Мальчик активно публикуется во многих издательствах, участвует в конкурсах республиканского, всеукраинского и международного значения.

Кроме этого Бекир посещает творческое объединение юных журналистов «Родник», где является главным редактором газеты «Школьный ковчег», которая была признана лучшей молодежной информационно-познавательной газетой Украины.

В 2013 году, благодаря поддержке ВГО «Детство», Всеукраинской ассоциации общественных организаций «Альпайд» и Духовному управлению мусульман Украины «Умма», в Киеве вышла его новая книга «Глоток чистого воздуха». В книгу вошли 18 необычных рассказов.

Это является невероятным. Бекир настолько чувствует мир, что начинаешь верить каждому слову, которое вдохновляет чистым воздухом.

Дети – это будущее каждой страны, каждого народа – народа Украины! Главное – не оставаться безразличным и быть услышанным!

Оксана МАРЧЕНКО,
1-й заместитель Всеукраинской Общественной организации «Детство».

* Бекир Аблаев акъкында материаллар махсус рус тилинде бериле. Риза Фазыл.

ОЧЕРЕДНАЯ ПОБЕДА ЮНОГО ЖУРНАЛИСТА

Федеральной палатой адвокатов Российской Федерации и Юридической фирмой «ЮСТ» в прошлом году был второй раз объявлен конкурс среди молодых журналистов, фотокорреспондентов и художников «Право знать – 2013» в разных номинациях. 21 января сего года учредители данного конкурса подвели итоги конкурса и определили победителей по всем номинациям.

Отрадно, что среди победителей этого престижного международного конкурса оказался и наш соотечественник, ученик 9-го класса, член Нижегородского Центра детского и юношеского творчества, победитель множества республиканских и международных конкурсов, автор теперь уже четырех изданных книг Бекир Аблаев. Ввиду ограничения газетной площади, приводим имена

– «Конфликт в шкапулке» – за лучшее освещение прецедентов и коллизий – Сергей Феклюнин, РАПСИ (г. Москва);
– «Человек и власть» – за лучшие аналитические материалы и журналистские расследования дел, вытекающих из административных правоотношений – Анастасия Дроздова, газета «Новый караван» (г. Калининград);
– «Преступление как наказание» – за лучшие аналитические материалы и журналистские расследования дел, образующих состав уголовного преступления – Бекир Аблаев (п. Нижнегорский, Украина).

ДОСТИЖЕНИЯ БЕКИРА АБЛАЕВА НА РАЗНЫХ КОНКУРСАХ И ОЛИМПИАДАХ

- 1) «Жми на RECOd» (Донецк) – 2011; 2012; 2013 – международный.
- 2) «Пресс-весна на склонах Днепра» (Киев) – 2012; 2013 – международный.
- 3) «Мой голос» (Симферополь) – 2012; 2013 – всеукраинский.
- 4) «Белый Мамонт» (Тюмень) – 2012 – международный.
- 5) «Подсолнушек» (Москва) – 2012 – международный.
- 6) «Къырым - меним Ватаным» (Симферополь) – 2012 – республиканский.

В 2013 году Бекир Аблаев побывал в «Артеке» (в первом ряду (сидят) четвертый слева).

- 7) «День енота» (Новосибирск) – 2012; 2013 – международный.
- 8) «Звёзды нового века» (Москва) – 2012; 2013 – международный.

В номинации «Публицистика» и в номинации «Проза»:

- 9) «Сказка сегодня» (Германия) – 2012 – международный.
- 10) «Золотая табуретка» (Киргизия) – 2012 – международный.
- 11) «Золотое перо Руси» (Москва) – 2012 – международный.
- 12) «Серебряное перо» (Судак) – 2012 – международный.
- 13) «Конкурс им. Л. И. Ошанина» (Москва) – 2012 – международный.
- 14) «Урок сказки» (Киев) – 2012 – всеукраинский.
- 15) «Язык – душа народа» (Симферополь) – 2013 – республиканский.
- 16) «Сказки красивого сердца» (Москва) – 2013 – международный.
- 17) Конкурс короткой прозы (Иваново) – 2013 – международный.
- 18) «Акцент» (Запорожье) – 2012; 2013 – международный.
- 19) «Крымский вундеркинд» (Симферополь) – 2012 – республиканский.
- 20) «Ассамблея одарённых детей» (Симферополь) – 2013 – республиканский.
- 21) «Къырым – меним Ватаным» (Симферополь) – 2013 – республиканский.
- 22) «Белая ладья» (Нижнегорский) – 2012; 2013; 1-место – районный.
- 23) «Юный виртуоз» (Симферополь) 2012 (скрипка) – республиканский.
- 24) «Сказка рядом со мной» (Калининград) – 2013) уч.год. 1-место – районная.
- 26) Победитель олимпиад по истории (2012; 2013; 2014) 1-место районная.
- 27) «Журналисты пишут сердцем!» (Москва) – 2013 – международный.
- 28) «Новая сказка» (Москва) – 2013 – международный.
- 29) «Семейные истории» (Москва) – 2013 – международный.
- 30) «Украина глазами детей» (Киев) – 2013 – всеукраинский.
- 31) «Конкурс им. А. Куприна» (Симферополь) – 2013 – международный.
- 32) «Артек +» (Ялта) – 2013 – всеукраинский.
- 33) «Конкурс «Проект MyLife» (Донецк) – 2013 – международный.
- 34) «Хочу быть журналистом!» (Калининград) – 2013 – международный.
- 35) «Крым в моём сердце» (Симферополь) – 2013 – республиканский.
- 36) «Живое слово – Живой Природе» (Беларусь) – 2013 – международный.
- 37) Конкурс журнала «Йылдыз» (Симферополь) – 2013 – республиканский.
- 38) «Волшебное пёрышко» (Екатеринбург) – 2013 – международный.
- 39) «Взгляд молодых» (Алтайский край) – 2013 – международный.
- 40) «Эко-око» (Москва) – 2014 – международный.
- 41) «Право знать» (Москва) – 2014 – международный.

В номинации «Театр» (4 раза – I место; 1 раз – II место) – республиканский.
42) 12 раз творческое объединение «Родник» было удостоено Гран-при в номинациях «Радио», «Газета», в конкурсах «Пресс-весна на склонах Днепра», «Жми на RECOd», «Акцент», «Мой голос» и др.

Борис Финкельштейн вручает диплом самому юному участнику конкурса им. Куприна Бекиру Аблаеву

Бекир АБЛАЕВ

– Бугунь саба эрте турдым, чюнки, адети узьре, саба агъзавий дерслеримни окъуп текрарлайым. Ондан гъайры, бугунь мектепте «Мен насыл Къырымда яшамакъ истейим?» мевзусында инша язаджакъмыз. Меракълы мевзу, тюневин кунь бою не акъта язсам экен, деп, о къадар тюшюнсем де, акълыма бир шей кельмеді. Дерслеримни бакъып чыктым, сонъ чантамны козьден кечирип, мектепке ёл алдым. Эвден чыкъаяткъанда, къомшумыз Миша эмджеге расткельдим. Миша эмдже – бу бизим къомшумыз, пек яхшы адам, ондан гъайры уста-дюльгер. Шимди къартлыкъ себебинден зенаатыны япмай. Бабамнынъ айткъанына коре, Къырымгъа ильки кельген сенелери бизге чокъ ярдымы тийген экен.

– Здравствуйте, дядя Миша, – деп, селямладым мен оны.

– Алейкум селям, Бекир, огълум, санъа бир риджам бар. Мектептен къайтаткъанда илядж-

ханеге кирип, мынавы иляджарны алып олурсынъмы? Озюм барыр эдим, амма аякъларым бугунь сызлай, – деди о ялварыджы сеснен...
– Эбет, Миша эмдже, эбет алырым! – дедим де ве эшиткенлериме бираз шаштым, Миша эмдже меннен бизим ана тилимизде, яни къырымтатар тилинде сербест лаф эткенини абайладым...

– М-м-иша эм-м-дже, сиз къырымтатарджаны къайдан билесинъиз? – бираз шашмалап, сорадым мен.

– Огълум, Юкъары Раданынъ къарарындан хаберинъ ёкъмы? Къырымтатар тили эндицен сонъ девлет тили деп эсаплана, оны энди Къырымда яшагъан эр бир инсан бильмели! Мына биз де Раиса аптеньнен акъшам устьлери яваш-яваш татарджа огренип башладыкъ. Тилинъиз пек дюльбер экен! Айды, кеч къалма, огълум,

– деди о, ве илядж парасыны узатты. Мектепке вакътында кельдим. Биринджи дерсимиз бугунь ана тили дерси. Бакъсам, дерске Саша Иванов, Сергей Ващук, Таша, Лена ве дигер рус ве украин сыныфдашларым келип, оджаны беклейлер. Мен яваштан достум Сергейге:

– Серёжа, мен бир шей аныламайым, я сизлер къырымтатар тили в эдебиятыны кечмей эдинъиз де, не олятыр шу?

– Бекирчик, – деди о манъа къырымтатарджа, – сизинъ тилинъизге девлет тили статусы берильди. Эндиден сонъ Къырымда яшагъан эр бир инсан къырымтатар тилини бильмек шарт. Къырымтатар тилини бильмеген мезунларгъа аттестат берильмейджек.

Бутюн кунь мектепте корьгенлериме айретте къалып юрьдим.

Икяе / Рассказ

Мектеп мудири къырымтатар оджа ве талбелернен тек ана тилимизде субетлеше. Эвге къайтаткъанда корьгенлериме инанаджагъым кельмей: тюкяларнынъ, ишханелернинъ адлары татарджа. Со-къа-къларнынъ адлары да денъишкен. Первомайская, Пионерская, Комсомольская сокъаклары энди Номан Челеби-джихан, Амет-Хан Султан, Эшреф Шемьи-заделернинъ адларыны ташыйлар. Миша эмдженинъ сымарышыны алайым деп, аптекагъа назар ташладым, оны «Апхане» язуву яраштыра энди. Эвге къынлашаяткъанда, янымдан кететякъан автобусны корип, даа зияде къувандым. Маршруты «Сейтлер – Акъмесджит» экен! Демек, эндиден сонъ биз Нижегородскийде дегиль де, Сейтлерде яшаймыз! Рахметли къартбаам акълыма тюшти. О гъарип даима айта тургъан: «Вакъ-

ты келир, эр шей ерине келир, адалет тикленир, миллетимиз озъ акъ-укъу-къларыны тиклеп, Къырымда яшагъан башкъа миллет векиллеринен бирликте бахтлы ве сербест яшар!» Афсус ки, къартбабама бу куньлерни корьмеге къысмет этмеді...

Анамнынъ: – Бекир! Бекир, тур энди, мектепке кеч къалырынъ! – деген сесини эшитип, шу дакъкъасы уяндым. Козьлеримни окъалап, бираз кедерлендим. Демек, оларнынъ эписи тюш экен де...

Языкъ олсун... Амма мен еримден турып, биринджи дерсте «Мен насыл Къырымда яшамакъ истер эдим?» мевзусында иншада нелер акъкында язаджагъымны, бу иншам акъ-адалет огърунда меним кучюк олса да, иссем оладжагъыны тюшюнип, тез-тез сабалыгъымны ашап, гъурур иле мектепке ёл алдым!

ИСА АБДУРАМАНЫНЫҢ ШИИРИЕТИНДЕ СЁЗ САНАТЫ

«Иса Абдураман чешит жанрларда кълем ишлетмеге севген иджаткярларымыздандыр. О, роман, повестьлер, икяелер язды ве яза. Драматургиямызда эсерлер етишмегенини корди ве бир сыра пьесалар язды. Амма, шахсен меним занимджа, онынъ селикьасында шаирлик зиядедже олмалы».

Шакир Селим

«Иса Абдураман сёзге гъает джиддий янашкъан эдиплеримиздендир. О, назм ве несири кенди иджадына ёлдаш этип алып, аятта силлинейджек излер кълалдырды...»

Юнус Къандым

«Тувгъан юртум,
Мен сен ичюн уфачыкъ зеррем.
Сенин буюк
козьлеринъе корюнмем.
Корюнмем корюнмейим —
Эмиети ёкъ.
Сен корюнсен, олгъан манъа
Куньде эр анъ — чокъ»,

— киби сатырлар Иса Абдураманнынъ «Мен санъа ынтылам» (сербест шиир) адлы шииринден мисаль оларакъ кетирилген [1]. Корьгенинъиз киби, бу шиир анаюрткъа багъышлангъан шиирий джыйынтыкълары, несир, драматик эсерлери кениш окъуйджылар даиресине беллидир ве олар муэллифининъ кениш колемли эдебий эрудициягъа малик олгъаныны ачыкъ косътерелер. Языджы озь омюрини Ватан омюрининъ бир «уфачыкъ зерре»си деп биле. О, «бютюн вуджудынен, юрегинен» Ватанына ынтыла. Шаир: «Чаре тапсам Ай олып, Кунеш олып север эдим, Ватаным, Кунеш!» — деп нетидже чыкъара [1].

Шаир, несириджи, драматург, мизахчы Иса Абдураман 1937 сенеси майыс 5-те Кырымнынъ Кезлев шеэринде догъды. «Бабасы Абдураман Абляев шеэрге якъын олгъан Багъай коюнде бостанджылыкънен огъраша, анасы Менкъаний Мемет-Али кызы эв бикеси эди. 1947 сенеси анасы вефат эте. Агъыр йылларда учь огълан къардашы ве битасы да кечинелер. Иса Абдураман

Самаркъанд область Пайарыкъ районындаки Димитров адына ходжалыкъта мектепте, сонъ Челек шеэринде орта мектепте окъуй. Онынъ эмек фааилети 1958 сенеси башлай. О, Самаркъанддаки йипек чийратув фабрикасында чалыша» [2, 168]. 1959-1965 сенелери Самаркъанд девлет университетининъ озьбек ве таджик филологиясы факультетининъ акъшамлыкъ болюгинде окъуй. 1962 сенеси Абдулла Дерменджи «Ленин байрагъы» газетасында басылгъан «Мевзумыз — омюр» серлевалы макъалееинде: «Иса Абдураман «Ветаным къурулушта» шииринде: «Гъайретли ишинъе халкътан урьмет бар, онынънен (ишнен) яраша юртнынъ эр ери» деп, омюрни анджакъ адамнынъ федакяр иши яраштыргъаныны билдире», — дей [3]. 1963-1966 сенелери джумхуриет гъиябий кооператив техникумында методист, редакцион нешрият болюгинде редактор, оджа олып чалыша. 1967 сенесинден Иса Абдураман Самаркъанд виляети газетасы «Зарафшан»да корректор, эдебий хадим, болюк мудири ве баш муаррир муавини олып чалышта.

Иса Абдураман «Гогерджинлер» (1971), «Чыракъ» (1972), «Танъ шавлеси» (1976), «Нал» (1979), «Иигитлик» (1981), «Огълумнынъ кунеси» (1984), «Юректеки кырътыш» (1988) шиирий ве несир эсерлер китапларнынъ муэллифидир. «Иылдыз» междмуасында «Бахт къушуны ушкютме» адлы повести, «Имкян» адлы романы басылды. Тенкъидчилер языджынынъ «Иигитлик» джыйынтыгына кирген икяелери онынъ прозада да пишкинлешкенинен делялет бергенине ве онынъ икяелеринде омюрде раскельген чешит нукъсанлыкълар кулюнчли тарзда косътерильгенини» къайд эттилер [4, 4].

Шаирнинъ сексенинджи сенелердеки лирикасында сабыркъа наатлы — адий халкъ векиллери, эллери гуль кишилернинъ айдын сымалары акс олуна. О, «Юрегимде бир чокъракъ бар» (1977), «Истек» (1982), «Басмакъ устюнде» (1984) киби шиирлеринде метин ирадели, умют кунеси аслы сёнмеген, рухий зенгин инсанлар образыны ярата, яни эдебиятымыз мейданыны озюнинъ текрарланмаз дереджеде гузель къараманларынен яраштыра. Онынъ лирик къараманы — саф виджданлы, эмексевер, маневий джеэттен гузель замандашы ола:

ИСТЕК

Ватаным — анам меним!
Кунешинъ олсам дейим.
Дженюбий ялынъдаки
Эбедий бааринъден

Шимальдеки къырынъда
Къаврагъан отларгъадже
Омюрдай нурлар иле
Эр анъде
Опъсем дейим.
Кунешинъ оламсамас
Тунъде Айынъ
Олайым.
Нурны алып Кунештен,
Айдынланып кунъ сайын,
Ич де тыныш бильмейим,
Багърынъа ынтылайым!
Къальблерге
Кольге
Салгъан
Зульметлерни
Богъайым! [1, 2].

Иса Абдураманнынъ бир сыра шиирлеринде Ватаннынъ аджайип баари, ашыкънынъ севгилисининъ «излерине гуль чечеклер тешеп», итирам иле беклегени ниаатте тесирли ифаделенген. «Баарь адлы кызы тою» (2000) шииринде — баарь келюви багъларгъа озюнджесине бир зийнет багъышлагъаны акъкъында. Баарь кельгенинен табият, барлыкъ бютюн гузелигини нумайыш эте. Шаир бойле гузель табиятны гъанимет танып, ондан къуванч алмагъа давет эте. «Бу сенинъ бааринъ» (2006) шииринде эдип маир рессам киби баарь левхасыны ве онъа келишкен севгилисининъ гузель кыяфетини тасвирлей, онъа юдже Танърыдан бахт тилей. Меселя, шаирнинъ бир шииринде лирик къараман озюнинъ яр эшкъына не къадар садыкъ экенлигини ашагъыдаки мысраларнен делиллей:

БУ СЕНИНЪ БААРИНЪ

Кунешинъ кучъ
алгъан нур-къолу тийип,
Сарсылды, бозулды,
къыш къургъан сарай.
Къыш шашты,
Козюне яш кельди ийип...
Дагъ таба ёл алды —
Талда ер арай.
Онынънен кетмекте
сувукълыкъ, серслик,
Юреклер тёрюне
сокъулгъан къаарь.
Онынънен кетмекте
къабалыкъ, терслик.
Ерини алмакъта иджаткяр Баарь.
Бу — сенинъ Бааринъ,
Чечегим, Гулюм.
Къаршыла къуванып,
йылмайып, кулип! [1, 44].

Шаирнинъ Ватан мевзусындаки шиирлеринде микъяс да мундеридже де пек кенъ. «Меним Кырымым» шиирини алайыкъ. Шаир эки тюрюл манзараны коре. Кырым, онынъ къараманане кечмиши ве келеджеги миллетнинъ такъдирине келип багълана. Бу шиирден мисаль оларакъ бир парчаны кетирейик:

Инсанларнынъ башларына
Алтын нур сепип,
Ташларгъа да бол берекет
урлугъун сачкъан

Улькесинъ сен,
Эм кечмишим,
Эм бугуним,
Эм ярыным
Эй, Ватаным
Меним Кырымым! [2, 169].

Иса Абдураман лирик мирасынынъ салмакълы кысмы инсан ве алам, оларнынъ озъара мунасебетлери акъкъында. Меселя, «Къадрини бильмедим» шиири. Шаир бу сырлы дюнья къаршысында айретте кългъаныны, атта бир зерренинъ де маиетини анълап оламагъаныны, шу джумледен, инсаннынъ дюньягъа кельгени ве терк эткени онынъ ичюн къаранлыкъ кългъаны акъкъында айта.

КЪАДРИНИ БИЛЬМЕДИМ
(Таштпаки язы)

Анълернинъ къадрини бильмедим —
Ийлардан айрылдым.
Излернинъ къадрини бильмедим —
Еллардан айрылдым.
Эвимнинъ къадрини бильмедим,
Мааллемден айрылдым.
Илимнинъ къадрини бильмедим,
— Алемден айрылдым.
Тамчынынъ къадрини бильмедим —
Озенден айрылдым.
Тувгъан-дост къадрини бильмедим —
Озюмден айрылдым [3, 47].

Малюм ки, къафие шиир бедитени, музыкаллигини теминлей. Шуннынънен бирликте къафие фикир ве гъаени ачыкъ-айдын косътерювге хызмет эте. Занымызджа, Иса Абдураман озь шииретинде къафиеге айрыджа итибар бере. Онынъ «Такъдир» адлы шиири ойле тюшюнджели, тюшюнлик рухунда азылгъаныны тесадуфийликнен анълатмакъ олмаз, эльбетте. Бу шиирнен окъуйджыларымызны таныштырмакъ истеймиз:

Кимсени
Юртундан айырма, такъдир
Айырсанъ,
Сен онъа Бер къувет,
Сабыр!..
Тиз чёкип,
Баш эгип,
Ялварам,
Анъла —
Ватансыз, юртсыз
къалмасын шаир!

О кълса Ватансыз,
Кълеме агълар.
Онынъчюн
Зиндангъа дёнерлер танълар.
Козьяшкъа
Къан
Къатып,
Сатырлар
Лякин, айт,
Айт, такъдир,
Оны ким анълар?! [3, 46].

Бу шиир лирикамызда аят акъикъатына урунувлардан бири олгъанынен кыйметлидир. Лирик къараманнынъ янгъызылыгы — онынъ ички дюньясыны ифаделеген эсас джеэтлерден биридир. О, юрегини ачмагъа истей, аятнынъ муреккеп суаллерине джеваплар араштыра.

Иса Абдураман драматургия саасында да чалыша. О «Доллар кюкюсы», «Мустакиллик», «Бриллиантъа дёнген эльмазлар» «Къоба» адлы пьесаларны окъуйджы ве сейирджилер иккъатына такъдим этти. Эдипнинъ сатирик икяелери «Иылдыз» междмуасынынъ саифелеринде сыкъ-сыкъ басыла.

Иса Абдураман терджиман оларакъ да танылды. О, азербайджан, туркмен, озьбек, тюрк шаирлерининъ эсерлерини ана тилимизге терджиме этти, башкъа халкъ эдебиятларынынъ бедий ютукъларынен кырымтатар окъуйджыларыны таныштырды.

Иса Абдураман йыр сёзлеринен йырды шыаир оларакъ да белли. Онынъ чокътан-чокъ шиирлерине бестекярларымыз тарафындан музыка азылды.

Омюри эдебият ве матбуатнен сыкъы багълы олгъан иджаткяр Иса Абдураман бир сыра мукафат, медаль ве фахрий ярлыкъларнен такъдирленди. О, Озбекистан журналистлери бирлигининъ лауреаты, Языджылар бирлигининъ азасыдыр.

КЪ УЛЛАНЫЛГЪАН ЭДЕБИЯТ

1. Абдураман И. Тамыр. Шиирлер, балладалар, деетанлар. — Симферополь: КъДЖИ «Кырым-девокъувпеднешир» нешрияти, 2008. — 368 с.

2. Османов А. Иса Абдураман Ватангъа кълайта // Иылдыз. — 1997. — №3. — С. 167-169.

3. Дерменджи А. Ветанымсынъ, Кырым. Тенкъидий макъалелер. — Очерклер/ Тертип эткен Дерменджи Г. — Симферополь: КъДЖИ «Кырым-девокъувпеднешир», 2009. — 220 с.

4. Эдебиятымыз кечкен беш йылда // Иылдыз. — 1985. - № 6 — С. 3-11.

5. Селим Ш. Иса Абдураманнынъ юбилей китабы // Иылдыз. — 2008 — № 4 — С. 188-191.

6. Абдураман И. Шиирлер // Иылдыз. — 1990, — № 2. — С. 47.

7. Къуртнезир З. Кырымтатар эдиплери. — Акъмесджит: Таврия нешрияти, 2000. — 224 с.

8. Окрушина сонъя. Кунештен бир парча. Антология кримскотатарскої поезії ХІІІ-ХХ ст. Упорядники Мірошніченко М., Кандим Ю. — К.: Голов. спеціаліза. ред. літ мовами нац. меншин України, 2003. —792 с.

ЭДЕБИЙ-МЕДЕНИЙ ТЕДБИРЛЕР

ПРОФЕССОРНЫНЪ ЯНЪЫ КУТЮПХАНЕСИ

Январь 4 куню Кырым муэндислик-педагогика университетининъ ректорат азалары профессор Исмаил Керимнинъ къургъан янъы шахсий кутюпханесини зиярет эттилер. Къараагъач (Акъмесджит больгеси) коюнде ерлешкен бу кутюпханенинъ умумий аджи-ми 30 м2 якъын олып, ичинде кырымтатар тили, эдебияты, тарихы ве медениети иле багъллы бильлернен китап ве чешит уникаль материаллар булунмакъта.

Дюньянынъ бир чокъ кошелеринде булунгъан кутюпхане, музей, архивлерден ве халкънынъ элинден 40 йыл девамында топлангъан бу шахсий кутюпхане чокъ кочювлерге ве чешит къарсанба-

ларгъа огъраса да, сагълам шекильде сакълана билинди. Эбет, бойле кутюпхане шеэр квартирасында ерлешмеси, ер тарлыгы себебинден, бютюн варлыгынен къулланылмасы пек зор эди. Шимди исе бу шахсий кутюпхане озюнинъ бютюн кучю ве потенциалыны ачыкъ косътермекте.

Кутюпханеде «Янъы дюнья», «Кырым», «Авдет», «Голос Крыма», «Иылдыз» ве дигер неширлеримизнинъ биринджи номеринден сонъки нухасына къадар эписи топланып, тертип-низамнен сакъланмакъта. Бунынъ киби де дженктен эвель чыкъкъан бильлернен китапларнынъ микрофильмлери ве фотокопиялары япылып топлангъандыр. Архивд юзлернен уникаль эски фоторесимлер,

левхалар, 1920-1930 сенелери рус ве джиан классикасындан кырымтатар тилине чеврилген эсерлер кутюпханеде айрыджа ер алмакъта.

Университетнинъ ректоры профессор Ф.Я.Якъубов озь сёзюнде бойле фикир юрьсетти: «Миллетимизнинъ келеджеги бу ве бунъа бенъзер фактлар иле сыкъы суретте багълдыр: кырымтатарлар ялынъыз буюк эвлер ве гаражлар къураджакълармы яхут да миллий-медений вариет эсасында уникаль шахсий кутюпханелер, музейлер, архивлер къураджакълармы? Бу гъает муим меселедир. Халкъымыз арасында бу шейлерге ве аслында окъувгъа ве бильгиге мунасебети насыл олса, келеджеги де ойледир».

Редакциямызнынъ адындан Исмаил оджаны янъы шахсий кутюпханесинен хайырлап, энъ эвеля сагълыкъ-селяметлик ве ильмий ишлеринде мувафакъиетлер тилеймиз.

(«Янъы дюнья» газетасындан).

Кырымтатар языджылары бирлиги де бу хайырлавгъа къолтутып, Исмаил оджагъа шу алидженапи ишине машалла деп, онынъ эдебий ве медений тарихымызны тиклев саасында якъан кыймети ёкъ хызметлери халкъымызнынъ келеджеги ичюн къоюлгъан къавий земинлерден бири деп сая. Шубесиз, бу башлангъычтыр. Барсын бойле арекетлернинъ, башкъалар тарафындан да, арды гурь олсун.

Исмаил Керимов кутюпханесининъ насыл мейдангъа кетирильгенини анълата.

КУЧЮК КЪЫРЫМНЫНЪ БУЮК ИССЕСИ

Биз халкъымыз беджерикли, аলেখусус истидатлы халкъ деп севине ве гъурурланамыз. Бу гъурурланув асла эсассыз дегиль. Бу истидат халкъымызга та къадим девирден, эджатларымыздан синъип келе, о бизим къанымызда, джанымыздадыр. Бунуны да эсасы Ислям динидир ки, дин ве илим, дин ве бильги бири-биринен сыккы багълылар, олар ян-яна кетелер. Дин илимини къавийлештире; илим ве бильги динни къавийлештире.

«Бешиктен мезаргъадже окъу, бильги ал» дениле бизим динимизде. Окъумакъ, огренмек, бильги алмакъныны ич эртеси, кечи ёкъ. Ялыныыз истек олсын. «Алимниң мерекеби ве дин огърунда тёкюльген къан – Яраданниң огюнде экисиниң де къыймети бир», дениле диний китапларда. Бу иляхий косътеришлерни эджатларымыз анылы суретте къабул эткен ве ондан амельде файдаланып, даима бильги ве истидат саиби олмагъа ынтылганлар.

Шунуны ичюн де Къырымда, хусусан Ханлыкъ девринде илим, маариф, медениет, санат, эдебият муим дереджеде илерилеп кельген. Бунуны себеби, эбет, Ислям дининиң илим ве бильгиге шойле мунасебетини яхшы бильген Къырым ханларыныны окъувгъа, илимге къол тутуулары ве ярдым этювлеридир. Ханлар суляле-синден 30-гъа якъыны озълери

шаир ве улема олгъаны да бундан делялеттир.

Багъчасарайда мешур Зынджырлы медресе, Кефеде, Эски-Къырымда, Кезлевде, Къарасув-базарда ве дигер ерлердеки медреселер терен ве алий бильгилери дин мутехассысларыны азырлай эдилер, олардан буюк алимлер етишип чыкъа эди. Къырым медреселеринде тасиль алгъанлардан пек чокълары Тюркиеде ве дигер мемлекетлерде энъ юксек диний вазифелерде ве алий девлет вазифелеринде булундылар. Олар о девирде Къырым Тюркиениң эли алтында булунгъаны ичюн адамларымыз эсасен анда фаалиет косътермекте эдилер. Эксери алда Къырымда ве пек чокълары да Тюркиеде тасиль алгъан кырымтатар улемаларыны биз Османлы девлетинде энъ алий диний ве чешит сааларда юксек вазифелерде коремиз. Амма кырымтатар улемаларындан Шейхульислям вазифесинде (Османлы девлетинде энъ юксек диний вазифе) булунгъанлар да бар эди. Бу исе бутюн османлы улемаларыныны башы ве дин эм де шерият укъукъы меселелеринде энъ алий, итибарлы шахс демек эди.

Къырымтатар улемалары де-фаларджа Румели ве Анталья киби буюк виляетлерниң Къадыаскери вазифесинде, чешит дереджеде муфтийлик вазифелеринде, Османлы девлетиниң ве ондан да

тышта пек чокъ шеэрлерде шу джумледен Истанбул, Мекке, Медине, Иерусалим, Шам (Дамашкъ), Багъдад, Мысыр, Измир, Босна ве даа чокъ къадылыкъларныны Къадысы вазифелеринде булундылар, бир сыра буюк медреселерниң мудеррислери олдылар, чешит диний тарикъатларда (къадырийе, хальветийе, накъшбендийе ве иляхре) шейхлыкъ яптылар. (Ашагъыдаки джедвельни бакъ).

Бутюн булар Къырымдан не къадар чокъ дин алимлери, дин рехберлери, чешит сааларда алий дереджели мутехассыслар осип етишкенини, кучюк Къырымныны Ислям динини тешвикият этюве, Тюркиениң икътисадияты ве медениетине не дередже буюк иссе къошкъаныны ачыкъ косътерелер. Бутюн булар четтен кельген базы «бильмирлерниң: «Сизинъ ата-деделериниңиз джаиль экен, дининиңиз къавий дегиль, чешит тюрли урф-адетлер уйдырылган» деп халкъымызга, онынъ парлакъ кечмишине ифтира аткъан кельмешеклерге ачыкъ бир джевап олмакънен бирге, Къырымда эвель-эзельден динниң ве умумен илимниң не дередже къавий, темелли олгъаныны косътерген ачыкъ бир делильдир.

Ашагъыда Тюркиеде фаалиет косътерген намлы эрбапларымыздан базылары фото-суретлери иле къайд этильмекте.

Риза ФАЗЫЛ

ЭДЕБІЙ-МЕДЕНІЙ ТЕДБИРЛЕР

БЕЛЛИ ОДЖА, АЛИМ, ТИЛЬШЫНАС

Догъган еримни –
дюльбер ватанни,
Эрекке ташлап кетип болалмам.
Сенинъле бирликте халкъым ичинде,
Юректен чалышмай ёлумын аламам.

Б. Гъафаров

Январь 10-да 2014 сенеси И. Гаспринский адына кырымтатар китапханесинде белли оджа, филология илимлери намзети, миллий арекет ветераны Басыр Гъафаровныны аяты ве фаалиетине багъышлангъан серги ачылды. Сергиде Басыр Гъафаровныны шахсий архивинден къыйметли весикъалар да такъдим этильди.

Басыр Гъафаров

Январь 15-те исе Муфтиятныны межлислер залында Басыр Гъафаровныны 107 яшына багъышлангъан хатырлав дуа тедбири кечирильди. Тедбирде Муфтият хадимлери, Межлис азалары, языджылар, Басыр агъаныны достлары, мухлислери, оджалар топландылар. Дуадан эвель бир сыра аркъадашлар ве шу джумледен Къырымтатар языджылары бирлигиниң реиси Риза Фазыл да Басыр Гъафаровныны аяты ве фаалиети акъкъында хатырлавларынен чыккышта булундылар.

Басыр Гъафаров 1907 сенеси январь 10-да Къырымныны Маякъ-Салын районы, Сараймен кой советиниң Беш-Тарым коюнде догъа. Бир яшында экенде бабадан, он яшында экенде анадан оксюз къала. Ильки бильгисини Керчь уездиндеки Джермай-Къачыкъ коюнде иптидай мектепте ала. 1924-1928 сс. Тотайкойдеки миллий нумюне-теджрибе орта мектепте окъуй. Мектепни мувафакиятнен битирген сонъ, Акъмесджит педагогика институтыны кырымтатар тили ве эдебияты факультетине къабул этиле. Басыр Гъафаров 1932 сенеси, оджалыкъ дипломыны алгъан сонъ, Керчь маден заводуныны ФЗУ-сында кырымтатар тили дерслери бере. 1934 сенеси бу вазифеден арбий хызметке алына. 1935 сенеден 1937 сенесине къадар Б.Гъафаров Москвада ВКП(б) МК янындаки Свердлов пропагандистлер Алий мектебинде тасиль коре. Оны битирип, Судакъ шеэринде ишке ёлланыла. Сонъра Судакътан Акъмесджитке авуша. 1938-1939 сенелери Къырым Девлет нешриятыныны нешир идареси башы, 1939-1941 сенелери Къырым виляет партия комитетиниң инструкторы вазифелеринде чалыша. Улу Ватан дженкинниң башындан сонъуна къадар Кызыл Армия сафларында булуна. Дженктен сонъ кене окъувыны девам эте. Башта СССР Илимлер академиясыныны тилшынаслыкъ институтыныны, сонъундан Шаркъшынаслыкъ

институтыныны аспирантураларында окъуй. Аспирантураларны битирген сонъ, Басыр Гъафаров узун йыллар – пенсиягъа чыккынгъа къадар – Москвада Ленин адына Девлет кутюпханесинде чалыша.

1951 сенеси о кырымтатар тили боюнджа филология илимлери намзети унваныны алмакъ ичюн диссертациясыны къорчалап, шу сенеси филология илимлери намзети унванына наиль ола. Б.Гъафаров И. Гаспринскийниң иджады ве фаалиетини, ислям медениетини тарихыны, дженктен сонъ дюнья мусульманларыныны такъдирини тереңден огренмеге башлай. Матбуатта, ильмий междмуаларда бу меселелер боюнджа Б.Гъафаровныны бир чокъ макъалелери дердж олуну. Басыр Гъафаров кырымтатар зиялы кадрларыны азырлав меселесине джиддий эмиет бере эди. О, Москвада яшаса да, Ташкенттеке келип, Низамий адына педагогика институтыныны кырымтатар тили ве эдебияты болюгинде лекциялар окъуй, бунуны киби де, миллий арекет фааллеринен корюше, алякъаларыны пеките. Илимге зияде берильген Б.Гъафаров китап, лугъат, окъув дестурлери, Къырым тарихына, археологиясына, кырымтатар ве тюркий халкъларныны эдебияты ве фольклорына аит материаллар топлавгъа авесли эди.

Онынъ 2000 джылткъа якъын кутюпханеси И.Гаспринский адына Джумхури-

Дуа тедбири вакътында.

ет кутюпханеси китап фондуныны эсасыны тешкиль этти. 2000 сенеси исе Б.Гъафаровныны шахсий архиви эсасында кутюпханеде эльязма ве архив секторы мейдангъа кетирильди. Басыр Гъафаров И.Гаспринскийниң иджады мирасыны араштырмагъа, огренильмесине, къутлевийлештирмеге ве айдынлаштырылмасына буюк иссе къошты. Бунуны мисаллери архив фондунда «Терджиман» газетасыныны фотокопиялары сакъланмакъта. О омюриниң сонъки айларында бу китапларны кутюпханеге бермек ичюн васиетнаме язып къалдыргъан эди. Басыр Гъафаров 1991 сенеси Къырымда вефат этти. Симферополь районындаки Булгъанакъ (Кольчугино) коюнде дефн этильди.

ЯНЪЫ ЙЫЛДА ЯНЪЫ ЛУГЪАТ

Январь 21 куню И.Гаспринский адына кырымтатар джумхуриет китапханесинде «Современный русско-крымскотатарский словарь» адлы яны лугъатныны такъдим мерасими олып кечти. Лугъатны тертип эткенлер кырымтатар тилини озъ башына огренген москвалы физика-математика илимлери кандидаты, Москва авиация институтыныны кафедра доценти Александр Горяинов ве бир сыра окъув васталары ве лугъатларныны муэллифи, муэллифдеши, химия илимлери кандидаты Вадим Миреевдир. Бу адамлар къач йылдан берли «Маарифчи» бирлешмесинен сыккы багълы иш япалар. Мерасимде лугъатныны муэллифлерини «Маарифчи» бирлешмесиниң реиси Сафуре Каджаметова такъдим этти.

Меракълы шей я? Къырымтатар тилини огренген ве затен башкъа саалар мутехассыслары олгъан рус адамлары кырымтатар лугъатыны азырлайлар. Тек бу дегиль. Мына бакъыныыз, арбий адам, авиация полковниги Сервер Таиров кырымтатарларныны тарихы узеринде чалышып, «Крымские татары с древнейших времен до наших дней» адлы тарих китабыны язып чыкъара ве иляхре. Бу да заманымызныны бир чизгисидир, Яны лугъатныны муэллифлеринден бири Александр Горяинов учъ йыл девамында лугъат узеринде насыл чалышкъанлары акъкъында тафсилатлы икяе этти, лугъатныны мундеридже хусусиетлерини анылатты ве энди Къырымда ёкъ олгъан койлерни харитасы узеринде чалышкъаныны айтты. Эшкъ олсун ийигитке. Алла сагълыгъыны берсин.

Фотода (сагъдан) экинджи лугъатныны муэллифи Александр Горяинов.

Къырымтатар болюгини азырлагъан Эмине УСЕИН.

ЭДЕБИЙ КЪЫРЫМ

Т.Г. ШЕВЧЕНКОНЫҢ 200 ЙЫЛЛЫГЪЫНА

1814 Т.Г. ШЕВЧЕНКО 2014

Украин халкъынын улу шаири, рессамы, революцион демократ Тарас Григорьевич Шевченконын догъганына бу йыл март 9-да, 200 йыл тола.

Тарас Шевченко 1814 сенеси Украинанын Черкасск виляети, Звенигород районындки Моринцы койинде, помещик Энгельгарднын крепостной олгъан Григорий Иванович Шевченконын аилесинде догъды. Ана ве бабадан пек эрте оксюз къалгъан Тарас, балалыкъ чагъындан башлап, омюрнин бутюн мешакъатларыны корип кечирди.

1838 сенеси буюк рус рессамы Брюллов оны помещиктен азатлы-

къкъа сатып алды- Шевченко Петербургдаки Не4>ис аядаемиягъа окъумагъа кирип, К. П. Брюлловнын талebesи олды.

1840 сенеси Шевченконын «Кобзарь» серлевалы биринджи джыйынтыгъы басылып чыкъты. Бу джыйынтыкъ украин эдебияты тарихында янны девир ачты. Шаирнинь «Катерина», «Айдамакълар» поэмалары ве «Тюшюнджелерим» шиири онынь бу девирдеки энъ аджайип эсерлеридир.

Шевченко 1845 сенеси Академияны битирип, Украинагъа къайтып кельди. Кене помещик зорбалыгъыны, эзиет алтында инълеген койлюлерни корьди. Шаир бу теъсурагларыны озюнинь чокътан-чокъ шиирлеринде акс эттирди, лякин бу эсерлер ачыкътан-ачыкъ чаризмге ве крепостнойлык кьурумына къаршы олгъанларындан, дюнья юзю коремедилер. Шевченко бу шиирлерни достларына ве халкъкъа окъуй эди. Олардан базы бирлери къолязма шеклинде даркъатылдылар. Шаир «Тюш» (1844 с.), «Кавказ»

(1845 с.) киби сиясий поэмаларында чаризмнинь ич юзюни ачув ве гъадапнен ачып корьсетти. «Олюлерге де, тирилерге де» (1845 с.) эсеринде украин миллетчилерине ве либералларына къаршы чыкъты. «Мен ольгенден сонъ...» серлевалы аджайип шииринде халкъ кутълелерининь гъадабыны ифаде этерек, революцион ёлнен чаризмни авдарып ташламагъа чагъырды. Шаир 1846 сенеси Киевдеки гизли сиясий джемиетнинь азасы олды, лякин чокъкъа бармадан бу джемиет чар укюмети тарафындан дарма-дагъын этильди, Шевченко къапатылды. Жандармлар чокъ тырышсалар да, онынь бу джемиетке менсюп адам олгъаныны тасдикъ этмегенлеринден, шаирни, адий солдат оларакъ, Оренбургкъа ве ондан да Орск къальесине сюрюгон эттилер ве онъа язмакъны, ресим япмакъны ясакъ эттилер. Лякин ич бир тюрюк джеза ве ясакъ шаирнинь челик ирадесини сындырмады. Шаир сюрюгонде де пек чокъ шиир яратты.

Шаир он йылдан зияде сюрюгонде булунды; О, озюнинь бу девирге аит яратыджылыгъына «Эсирлик поэзиясы» адыны берди. Сюрюгонлик девринде Шевченко крепостниклернинь типик образларыны яратты. 1848 сенеси язгъан «Падишалар» поэмасында революцион ёлнен чаризмнинь акъкындан кельмеге чагъырды.

1850 сенеси Шевченконы бир даа къапатып, Новопетровск къальасына сюрьди ве оны гедже-куньдюз незарет алтында туттылар.

Шаир, он йыл девам эткен сюрюгонден, 1857 сенеси азат олып, Нижний Новгородгъа кельди. Мында олгъанда чаризмге къаршы нефрет кьозгъайыджы, курешке чагъырыджы эки поэма язды. 1858 сенесининь март айында Петербургкъа къайтып барды. Мында Н.Г. Чернышевскийнен, Н.А. Добролюбовнен, М.Л. Михайловскийнен, Н.А. Некрасовнен якъынлашты, И.С. Тургеневнен, А.Н. Островскийнен, Л.Н. Толстойнен таныш олды.

1859 сенеси Шевченко Украинагъа къайтып келип, яратыджылыгъыны ве ичтимаий-сиясий фаалиетини буюк гъайретнен девам эттирди. Оны, койлюлер арасында революцион пропаганда алып барувда къабаатлап, учюнджи кере къапатты ве Петербургкъа ёлладылар.

Къыска омюринде корип кечирген азаплары оны аякътан кестилер. Шевченко, 1861 сенеси март 10-да, Петербургда вефат этти. Достлары онынь джеседини Украинагъа кетирип, Днепрнинь ялысындаки къыр устуне комдилер. Чокъ миллетли ватанымызнынь чешит кошелеринден мында биньлернен зияретчилер келип кетелер.

Сонъра Шевченконын эдебий асабалыгъы мемлекетеки бутюн халкъларнынь вариетине чеврильди. Шаирнинь онларнен тиллерге, шу джумледен кьырымтатар тилине де, терджиме этильген эсерлери севи-севиле окъула ве илериде де окъуладжакътыр.

Юнус ТЕМИРКЪАЯ

ШАИРИННЪ ХАТЫРАСЫНА

Омюр — комюр, къайгъы — бугъав олгъан заман
Эрлик солгъан, яшлыкъ, генчлик эляк олгъан.
Чокъ шей корьген гъарип топракъ тапмай аман,
Козь яшына, ах-фигъангъа, къангъа толгъан.

Лякин азиз урюлюклернинь ёл фенери,
Кунеш киби парылдагъан, ич сёнмеген.
Залымлыкънынь, зулумлыкънынь темель ери —
Русиеде эсирликке халкъ коньмеген.

Янъгъызым деп, кучьсюз деп, тиз чёкюнип,
Сен де залым, зулумлыкъкъа козь юммадынъ.

Адалетсиз падишагъа сыр тёкюнип,
Истидатлыкъ аркъасындан ёл къувмадынъ.

Буюк рухнен азат сесли йырлар яздынъ,
Ынджытылгъан несиллернинь талийине.
Сюниг уджлы къалеминьнен мезар къаздынъ
Падишагъа, ханбикеси, джанийине.

Шунъа сылтав этип олар къувды сени
Узакътаки ят-ябанджы улькелерге!
Яш башынъдан бахытсызлыкъ урды сени,
Мешакъатлы къара куньде кирдинъ ерге.

Арзунъ арзу олып къалды, опкенъ — опке,
Коралмадынъ бу аджайип заманларны.
Ватанымыз бенъзей бугунъ бир топ гульге,

Нурлы омюр айдынлатты адамларны.

Къарсанбалар, фаджиалыр, къайгъы толу
Заманынъа лянет окъуй эр урь миллет.
Сербестликнинь азаматлы буюк огълу,
Санъа янны несиллерден бинъ бир урьмет!

Шерьян АЛИ

КЕЛЬДИМ САЛГЪЫР ЯКЪТАН

Днепр боюнда далам хаялгъа,
Озен, дерсинъ, кузьго, ятышкъан далгъа.
Кузьюден бакъкъандай Тарас Шевченко,
Шашам бу икметке, муджизе—алгъа.

Кезинем Киевде; дюльбер чаршыда,
Тарас чыкъкан киби кене къаршыма...
Бунда эр адымда расткеле шаир,
Эр бир чин инсангъа шаир дост, ашна.
Кельдим Салгъыр якътан дертлерге толып,
Шевченко къаршылай дертдешим олып.
Шаирни анъдыра бунда эр несне,
Йырлары янъгырай юректен алып.
Ватангъа садыкълыкъ — мерд эвляд борджы,
Насыл ольченилир севдалыкъ кучю?
Ким мефтюни олса тувгъан юртынынь,
Ватан севгисине Шевченко ольчо!
О, синъмиш, атта, юрт таш-топрагъына,
Кузь, къыш, баарине, яз сыджагъына.
Не ерине барма Украинанынъ,
Шевченко алгъандай озь къучагъына.

44-НДЖИ ТЕРДЖИМЕ

1957 сенеси Т.Г. Шевченконынь «Васиет» шири Украина Илимлер Академиясы тарафындан 43 тильде нешир этильген эди. О вакъытта ба китаптан Джиан Демократик яшлар федерациясынынь Киевде олып кечкен конгресси иштиракчилерининь эписине багъышладылар.

1960 сенеси исе бу мешур эсерниенъ 44-нджи терджимеси мейдангъа кельди. Бу сонъки терджименинъ тарихы шойледир.

Украина язиджылары бирлигинде инд эдебияты акъкъында мухус субет кечирильген эди. Бу субетте бенгаль язиджысы Гопал Халдарнен онынъ къадыны, филология илимлери докторы Арупа Халдар да иштрак эттилер. Индистанлы достларгъа хатыра оларакъ Т.Г. Шевченконынъ мезкур «Васиет» китабы берильди. Истидатлы шаире ве рус тилини пек яхшы бильген Арупа Халдар Киевден кетеджекте, бу эсерни бенгаль тилине терджиме этеджегини айтты.

Арадан бир йыл кечти. Арупа Халдардан мектюпнен бирге, кучюк бир китап да кельди. Бу китапчыкъта Т.Г. Шевченко акъкъында макъале ве онынъ «Васиет»ининь бенгаль тилине терджимеси басылгъан. Шимди бу китапчыкъ шаирнинь Канев шеэриндеки музейинде ер алды.

С. Нагаев.
«Ленин байрагъы» газетасындан.

Тарас ШЕВЧЕНКО

УКРАИН КЪЫЗЫНЫНЪ ФИГЪАНЫ

Эскен рузгяр дегиль экен
Сельбини шай эгилтъкен.
О озюнинь баш язысын
Къаргъап тургъан къыз экен.

«Ах, такъдирим богъулгъандай
Эдинъ сен шу денъизге,

Севгиге ёл олур эди
Мен — талийз оксюзге!

Яш йигитлер яш къызларны
Насыл охшай — корьмедим.
Ойле охшав, ойле урьмет
Мен омюрлик корьмедим.

Ах, анайым, анайчыгъым,
Эписинден яманы —
Муаббетнинь не экенин
Бильмей ольмек фигъаны».

Терджиме эткен Э. Шемь-заде.

ТЮШЮНДЖЕ

Мор денъизге акъа сувлар,
Акъа, акъа, ич битмей.
Озь талийин казакъ арай,
Талий исе корюнемей.
Кете казакъ, бильмей къайда,
Мавы денъиз эп ойнай
Казакъ юречиги ойнай,
Тюшюндже исе айта:

— Ташлап къайда кетесинъ сен,
Бабанъны, къарт ананъны,
Ве кимлерге къалдырасынъ
Севген яп-яш ёсманъны
Гъурбетликте инсанлар ят,
Оларнен зордыр яшав.
Агълашмагъа олмаз зерят,
Сырдашмагъа бир зат.

О ялыда тура казакъ,
Эп ойнай мавы денъиз.
Талий растлар* белледи,
Кедер булды ялынъыз.
Турналарсе уча кокте
Башкъа тарафларгъа.
Агълай казакъ - ёллар бозукъ,
Комюльгенлер отларгъа.

1838, С.-Петербург.

Терджиме эткен А. Велиев.

* растламакъ — расткетирмек

Т.Г. Шевченко.
Шевченко къыргыз (къзакъ) тиленджи балаларынеи. 1847-1857 с. (сепия)

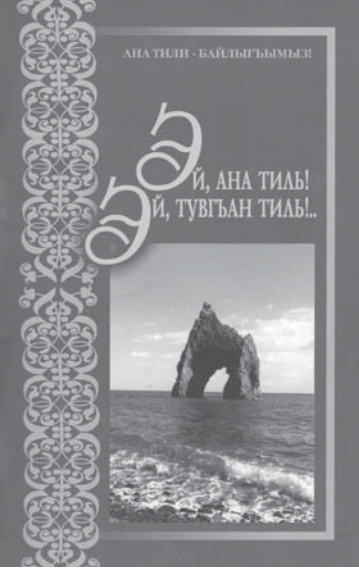

Т.Г. Шевченко.
Самаритянка. 1842 с. (сепия)

Т.Г. Шевченко.
Шевченко койлю азбарынъ ресимини япа. 1845-1847 с. (акварель).

МИЛЛЕТНИНЪ ЮРЕГИ ВЕ КОЗЮ

Озюни буюк деп сайгъан миллетлер биле бугунъ тувгъан тилини къорчалав ве сакълав пешине тюштилер. Бундан 15 йыл эвель дженазеси кылынгъан Совет девлетининъ эр бир кошесине кирип–сокуългъан «улу ве къудретли» рус тилини де бугунъ муафаза этип башладылар. Унитар Украина даа зияде теляшланып башлады: та 1996 сенеси «Авропа тиль Хартиясы»ны имзалагъаына бакъмадан, 2006 сенеси бу «Хартия»ны янъыдан бакъып чыкъмагъа киришти. Десене, украин тили девлет тили олса да, мемлекетнинъ шаркъ регионларында хорлана, ашалатыла экен.

Чокъ языкъ ки, биз ичюн шу хайырсыз «Хартия»гъа ана тилимиз «регионал тиллер яхут аз сайлы миллетлер тили» оларакъ кирсетилген.

Бундан да дешетлиси шу ки, элимизде олгъан сонъки малюматларгъа коре, кырымтатар тили дюньяда ёкъ олаяткъан тиллер джедвелине кирсетилген... Тувгъан тили къадимий тиллерден бири олгъан миллетимиз ичюн бу – олюмдир. Дешетли олюмдир! Чюнки ярын я да обирси кунъ миллетимизни де шойле джедвельге кирсетирлер.

Менлиги кырылгъан, тапталгъан, чайпалгъан, мезарлары устуне базарлар, домуз аранлары, ёллар къурулгъан, баба-деде топракълары элинден чекилип алынгъан, инсан акъ-укъукъындан махрум этильген, ят миллетке къарышып кететкъан миллетнинъ юреги ве козю де оюлып алынса, о сагъ къалырмы? Тувгъан тилимиз – бугунъде-бугунъ хырпалангъан тенимизнинъ даа ис-дуйгъудан айырылмагъан юреги ве юмулмагъан козюдир! Юрегимиз ве козюмиз бар экен, иншалла, биз ольемиз, яшармыз! Меселе исе шу дегерликлеримизни сакълап къалмакъ ве эр дакъикъа, эр саниеде шуны тюшюнмек эм де къайгъырмакътыр.

Бизни юз йыллар девамында бутюн къадретлеримизден айырмакъ истедилер. Олмады. Адымызны, тарихымызны ёкъ этмек истедилер. Олмады.

Бизни бу афатлардан тиль къуртарды ве сакълап къалды. Чюнки халкъ йырларыны, дестанларны, масалларны, айтымларны ёкъ этмекнинъ чареси олмады. Булар эр бир кырымтатарнынъ ай-

лесинде яшай эди. Аналарымыз, даа тили чыкъмагъан баласынынъ чапийчиклерини тутып: «Арманчыкъ-арманчыкъ, ичи толу тавшанчыкъ. Бу – кетирген, бу – тюшюрген, бу – пиширген...» сёзлери иле балачыкънынъ пармачыкъларыны букип-букип, енгильден тенчигини кытыкълап, севимли явруны кульдирген. Шимдики яш аналар биле баласына «Арманчыкъ» айтып, онынъ чинатий пармагынен авучынынъ ичини къармалап, кульдире.

Иште, бу – тиль! Аньгъа, къангъа синьген тиль! Ана тили!

Ич бир душман оны ёкъ этип оламаз. Йырларымыз тиль зенгинлиги темелинде яратылгъан. Оны да ёкъ этип оламазлар. Асырлар бою халкъымыз «Хаста гонъюм»ни йырлап келе ве йырлайджакъ, иншалла.

Тувгъан тильнинъ яшамасы я да ёкъ олмасы ялынъыз шу тильнинъ саиби олгъан миллетнинъ озюне багълы... Демек, оны тек озюмиз ёкъ эте билемиз. Айткъанларым, я Раббим, акыкъаттан иракъ олсун, биз озюмиз ойле де япмакътамыз.

Четтен душман кыдырмакъ керекмей. Тиль хусусында биз озь-озюмизге душманмыз.

Сайысы аман-аман ярым миллионгъа баргъан бир миллет тили гъайып олаяткъанлар сырасына кирерми, аджеба? Бу насыл шей? Ким бизим дженаземизни кылмагъа ашыкъа? Бизим тёпемизде чокъ къузгъунлар учты, лякин оларгъа озюмизни чокъутмагъа

бермедик. Атеште язмагъан къуш, сувда батмагъан геми олдыкъ.

Бутюн белялардан бизни тувгъан тилимиз сакълап къалды. Ничюн десенъиз, эфкъарлангъанда да, севингенде де ана тилинде йырладыкъ. Тойларда, джыйындарда ана тилинде къонуштыкъ ве дертлештик. Дженазелеримиз ана тилинде кылынды: «Ишбу рахметлини насыл билир эдинъиз? – суалине: «Пек эйи адам эди, Алла рахмет эйлесин!» – деана тилинде джевап бердик. Иште, тиль бизни миллет оларакъ сакълап къалды. Эбет, бугунъ тилимиз тотланды, ипранды, лякин ольмей яшап кельмекте.

Буюк классик шаирлерининъ шиирлерини окъугъан, эзберден билъген миллет ольмез! Ашыкъ Умер, Исмаил Гаспринский, Номан Челеби-джихан, Бекир Чобанзаде, Амди Герайбай, Эшреф Шемъи-заде киби ве сайре озь сасынынъ буюк улемалары яратып, бизге эманет этип къалдыргъан эсерлерни окъугъан ве несильден-несильге еткизген миллет ольмей ве ольмез! Татаристанда Абдулла Токъайнынъ «Эй, тувгъан тиль, эй, матур тиль» сёзлеринен башлангъан шиирини Девлет Гимни оларакъ йырлайлар. Бу Гимн иджра этильге, бутюн миллет аякъкъа тура, козьлери яшлана... Тилине, бильмем, нидже файыз рус сёзлери къарышып къалса да, Токъайнынъ варислери озюнинъ кыйметли ве матур тилини пек къадирилей ве севелер. Биз де «Ана тили огърунда куреш!» про-

граммасыны омюрге кечирюв ве ана тилини тешвикъат этюв джерянына сильтем олсун деп, бутюн шаирлеримизнинъ ана тилине багъышлангъан шиирлерини топлап, айры джыйынтыкъ тертип эттик ве адыны «Эй, Ана тиль! Эй, Тувгъан тиль!» деп къойдыкъ. Истер эдик ки, бу китапнынъ эр бир кырымтатар звинде олмасы ичюн о чокъ нускада басылып чыкъарылсын.

Тувгъан тильнинъ не къадар буюк къадрет олгъаныны бизимкилер яхшы билелер... Амма, бу акъта лаф ачылса, оларнынъ эксериети бирден, Р.Гамзатовнынъ сатырларыны русча айтып мисаль оларакъ кетирелер... Я, бизим Бекир Чобанзадемиз, Амди Герайбайымыз ондан чокъ эвель ве ондан да кучълю бедий ифадели сёзлер айткъанлар да! Ничюн оларны мисаль этип кетирмеймиз? Чюнки озь классиклеримизни, озь шаирлеримизни окъумай бизим заваллы миллетимиз. Окъунъыз, миллетим, окъунъыз, ойланынъыз, тюшюнджеге далынъыз! Биз ич кимседен эксик дегильмиз ве кимседен де устюн дегильмиз. Толу къанлы, толу ирадели, толу анылы миллетмиз.

Ёкъ, бизим ана тилимизни олеяткъанлар джедвелине сокъмасынлар! Эгер ойле акъылданелер тапылса, оларнынъ агъызыны ашагъыдаки шиирлернен къапата билирмиз. Ишбу шиирлернинъ гъаесини ташыйджакъ, яшатаджакъ ве несиллерге еткизеджек озюньсинъ, азиз миллетим!

Шакир СЕЛИМ. 2008 с.

Амди ГЕРАЙБАЙ

ТУВГЪАН ТИЛИМЕ

*Эй, тувгъан тиль, эй матур тиль,
Аткем-анкемнинъ тили.
Дюнъяда коп нерсе булдым
Сен, матур тиль аркъалы.
Абдулла Токъай.*

Эй, джаныкъ сёзлермен толы,
озь тувгъаным, озь тилим!
Дертимнинъ, къальбимнинъ къулы,
озь тувгъаным, озь тилим!

Сенмен тувдым, сенмен осьтим,
сенмен кирсем мезаргъа,
Сен яздырдынъ, сен джоштырдынъ,
къойдынъ мени бу заргъа.

Юз отуз йыл джат къолында
къулыкъ эттим, ынъладым,
Ынъладым да, джырладым да,
йырларынынъ дынъладым.

Сенмен дертлеримни яздым,
Кябеке джол изледим,
Сенмен орьген сырларымны
мен къальбимде гизледим.

Тувгъан куню эбанайым
мени къолгъа алгъанда,
«Козь айдын!» – деп,
бабайыма, джелъ бешикке салгъанда,

«Ат минерми?!» деген бир сёз
эшиттим мен бабамдан,
Тапмадым бир тильде бир сёз
«Ат минер»ден абадан.

Мен бешикте юкълэгъанда,
сескенип къамшангъанда,
Гогерджиндай гурьгюльдеп,
эммеге тамшангъанда,

«Балам, балам, бал татыр!» –
деп, сюе эди анайым, –
«Къызчыкъларны алдатыр!» –
деп келе эди абайым.

Къзакъ мени солдат алып,
чет дюньягъа аткъанда,
Бир озимни бир къач юз бинъ
ябанджыгъа къаткъанда,

Джошып, джылап, джат оджакъта
джырларымны джырладым,
«Яр!» сёзинъмен нышанлыма
мектюплерни сырладым.

Козьге алып динсиз мени
бастырыкъкъа салгъанда,
Къарындашым, чынъ дефтерим
уйимизде къалгъанда,

Сёзлеринъмен мен къалиптен
чынълар токъуп яшадым,
Эр бейитни гонъюлиме
бир чечекдай ашладым.

Сыртнынъ ити мени
хорлап озь эсири эткенде,
Озь джуртымдан айырылып,
узақыларгъа кеткенде,

«Айгиди, озь койним
меним Сувбашы, Найман», – дедим.
«Сенинъ козинъ торлангъанда,
мен де джылайман», – дедим.

Деликъанлы джаш чагъымда
тойдан-тойгъа джурьгенде,
Мыйыкъ буруп, перчем тарап,
«къыз уйи»не киргенде,

Сёзлеринъмен къурап, сайрап,
чынъ уйдырып чынъладым,
«Айланайым тилинъден!» –
деп, къыз джевабын дынъладым.

Шу бейитлер синъип
къалды дамарыма, къаныма...
Омюриме омюр къошты,
джан джалгъады джаныма...

Турасынъ сен, эй, ТУВГЪАН ТИЛЬ!
Чолпанымдай, джалтырап,
Озь тилимде шиир язсам,
джылай джурек къалтырап.

Сен тургъанда токътамайджакъ
козьлеримнинъ яшлары,
Козъайдынъгъа баш
котерди эски мезар ташлары.

Джырласам бир монъ джырынъны,
джурегим къайнап таша,
Эй, ТУВГЪАН ТИЛЬ! Эй, АНА ТИЛЬ!
Бинъ яша, юз бинъ яша!

Идрис АСАНИН

АНА ТИЛИ

Догъгъан еринъ Къырым сенинъ,
Эр тильнинъ бар догъгъан ери.
Догъгъан еринъ киби дюльбер,
Алжайипсинъ, Ана тили!

Халкъым киби эпкин, уста,
Хызметтесинъ куню-туню.
Чебер йигит, къызларыдай
Гъайретлисинъ, Ана тили!

Фенден сени айырса да,
Асырларнынъ афат ели,
Ашыкъ Умер, Керем киби
Эбедийсинъ, Ана тили!

Богъазынъа япышса да,
Сырт зулумын къанлы эли,
Чокъундыргъан чагъында да
Чокъунмадынъ, Ана тили!

Откъа атты, ерге къатты,
Не япмады отъмиш санъа!
Откъа кирип, кульден чыкътынъ
Сен халкъымны яшатмагъа.

Зинданларгъа ташладылар
Халкъым иле бирге сени.
Акъкъа ишанч, ираденъни
Ёкъ этмединъ, Ана тили!

Бу дюньянынъ инджисидир
Меним азиз тувгъан Илим.
Сен олмасанъ, мен де ёкъым...
Бинъ яшайыкъ, Ана тили!
1964 с., Самаркъанд ш.

Абилькерим ВЕЛИЛЯ

БОЛЮШМЕМ

Джандан севген Къырымны
Бар дюньягъа деньишмем.
Атта чайыр, кырыны
Ич ятларнен болюшмем.

1921 с.
Сукуландыра озь Юртумнынъ
Чёллери эм дагълары.
Къувандыра топрагъымнынъ
Багъчалары, багълары.

Рухландыра чёллеримнинъ
Ерден чыкъкъан бувлары.
Эм де озен, голлеримнинъ
Буллюр киби сувлары.

Мисильсиздир чёлъ тарафнынъ
Алтын башлы богъдайлары.
Орта ёлакъ – шу этрафнынъ
Дагъ этеги тогъайлары...

Къушчыкълар да сабалары
Чивильдеше арекетнен,
Кузьде Ватан анбарлары
Толып-таша берекеттен.

Эглендире миллетимни
«Татлы сес»нинъ сырлары.
Шеньлендире умметимни
Иджра эткен йырлары...

Илимизнинъ эр бир ери
Шек-шубесиз бизимдир.
Деделернинъ манълай тери
Бизчюн орьнек азиздир.

Лякин мени кедерлете
Зайыфлашкъан тилимиз.
Лякъайдлыкъ эп девам эте –
Джоюлмазмы Илимиз?.

Лаф этмеге алышайыкъ
Догъмуш тильде бир кереден!
Чыкъармакъчюн ашыкъайыкъ
Тилимизни шу дереден!

ХАНЛЫКЪ ДЕВРИ ШИИРИЕТИНДЕН

МУХАММЕД КЪЫРЫМИЙ (...?—1708/09).

XVII асырда яшап иджат эткен бу шаир къырымда догъгъан олып, Истанбулда оскендир. Озю дервишлер тавабасындан олып, сеяат этмек макъсадынен дефалар-джа Къырымгъа келип кеткени белли. Бу себептен озюне Къырымий тахаллюсыны алгъандыр. Онынъ севги, ашыкълык мевзу-сына багъышлангъан ве Февзие Абдуллаһ Тансель тарафындан нешир этильген бир «Къошма»сындан башкъа шиири белли дегильдир.

Мухаммед Къырымий башына кельген-лерни усталыкънен тариф этмек истидадына малик бир шаир экен. Шиирлери саде ве табиий олгъанындан акъылда тез къала экенлер. Февзие Тансель, Салим тарафындан бир бейти ве муаммасы орынек оларакъ кети-рилъген бу шаирнинъ юкъарыда аныългъан «Къошма»нынъ саиби Къырымий иле айны бир киши олгъаныны зан этмекте. Эгер бу догъру олса, XVI асырда кутълевий олгъан, эм «эджа» везнинен, эм де «аруз» везнинен шиирлер язув къабилиети Къырымийге де хас олгъаны анылашылмакъта. Салим онынъ Хиджрий 1120-де яни 1708—1709 сенелерин-де ольгенини бельгилей.

Мухаммед Къырымийнинъ тили гъает саде, анылайышлы. Онынъ башлыджасына озъ ана тилинде язгъаны корюнмекте.

* * *

Учъ шей сечтим дахи учълер ашкъына
Бири ляле, бири сунбуль, бири хар.
Не хош олур учъ фиданнынъ мейвасы
Бири алма, бири артмут, бири нар.

Ашкъ иле башыма джихан тар олды
Ашкътан диванелик ялнъыз зар олды.
Гъурбет ильде учъ шей бана яр олды
Бири асрет, бири фиркъат, бири зар.

Санма башыма гечени девлетлер
Дахл этмейин булсун тадж-ы девлетлер
Учъ сёзъ илен чектим бунджа захметлер
Бирин гёрдим, бирин бильдим, бири вар.

Диделер фиркъатте яшыны дёкди
Нал идуп учъ несне къадымы букти.
Муруввет джевхери хебая гитди
Бири намус, бири гъайрет, бири ар.

Аджеб не геректир гъариб баш санъа
Къырымийим ,учъ шей етишир баъна.
Гъафиль олуп ягъма сатманъ дёрт яна
Бири агъув, бири зезёр, бири мар.

ШАИР АЛИ (...? — 1703)

Бурсалы Белийининъ къайд эткенине коре, ады Алиджан Бейдир. Ольген йылы 1703 с. Озю акъкъында зияде бильгимиз ёкъ. Тюркие-де базы меджмуаларда (Bkz. Topkapı 1763, Ali Emiri 755, 868) «Къырымлы Али» имзасынен шиирлерине раст келинген шаирнинъ озъ девринде олдыкъча танылгъаны анылашыл-макътадыр. Шиирлери Садетдин Нузет Эргун тарафындан нешир этильген «Тюрк шаирле-ри» джыйынтыгындан алынгъандыр.

1

Не ал идер билинейди о гулизар бана,
Тераххум эйлер иди анделиби зар бана.

*О гуль янакълы манъа нелер этер билингеиди,
Инълеген бульбуль мени аджып мерхамет этер эди.*

Гехи гиришме вю наз-угехи итаб-у джефа
Нелер идер але корьсенъ о шивекяр бана

*Базан джильве, наз; базан джефа ве азарлав,
Эгер корьсенъ, о назлы севгили манъа нелер этер.*

Фелек аджеб рух-и пюр-таб-и яры горьмедими
Не арз идер мах-у михри шеб-у нехар бана

*Фелек аджеба ярынъ о айдын
ышыкълы юзюни корьмедими,
Нечюн гедже-куньдюз
манъа ай ве кунешни арз этмекте?*

Гуль иле бульбули сордум о гьондже гульди диди
Бенюм гиби сана ёкъ сен гиби хезар бана

*Гуль иле бульбульден сордым,
о гьонджедай севгили кулерек,
Меним киби санъа ёкъ, сендай
бульбуль манъа биньлердж, деди.*

Серим унерле эгер эм сер-и Зухал олса,
Бу бахт-ы нахс иле **Али** не итибар бана

*Эй, Али, эгер башым унерле толып,
Зухал иле юксельсе бил,
Бу огъурсыз бахтнынъ манъа не итибары бар?*

2

О махынъ истеен хусн-и ризасын
Теменна итмесюн михр-у вефасын

*О ай киби севгилининъ ризасыны истеген,
Муаббет ве вефасыны истеп риджа этмесин.*

Виурсе накъд-и джана джана минет
Мета-и бусе лал-и би-баасын

*Баа бичильмеген лал
дудагъынынъ бусе хазинесини
Джан парасына бери рисе джангъа минет.*

Саба тахрикъ идуп зульф-и нигяры
Ничюн зынджыр-и джунбан-ы белясын

*Саба рузгяры севгилининъ зулфини тарап,
Не ичюн беля зынджырыны къозгъалтасын?*

Дуя гъаммаз-ы эшкъындан дем-а дем
О хуни маджера-йы мубтелясынъ

*Джефанынъ маджерасыны о къан тёкюджи
Козъ яшы ифтирасындан девамлы турсын.*

Макъам-ы Къайсы сейр итмезми **Али**
Гёрен дербенд-и ашкъынъ маверасын

*Ашкъ сынъырынынъ илерисини корьген Али
Къайс диярыны сейир этмезми?*

3

Уммид-и пай-бусюн идеен хаксаруна
Та кей тегафуль эй шех-и эшхёб-сювар-и наз

*Эй, назынъ къыр атына минген шах,
аягъынынъ опыmekни уюот этерек*

*Ёлынъда топракъ
олгъанларны не вакъыткъадже
корьмей кечеджексинъ?*

Фикр-и фемунъле машита-и бад-и саба субх олур
Гульбун-тыраз-ы гьондже-и багъ-ы баар-и наз

*Саба ели, сенинъ агъзынънынъ фикриле
Наз баары гьонджесининъ гуль
фиданынынъ сюслейиджиси олыр.*

Итмезди кюнч-и чешмини субх-у месе макъар
Бимар-хане олмаса джай-ы къарар-ы наз

*Наз, мекяны хастахане олмасайды,
Гедже-куньдюз козининъ кошесинде отурмаз эди.*

Шехбаз-ы чешм-и яр сузюльдикте **Алие**
Ляйыкъдур олса мургъ-ы диль-у джан шикяр-ы наз

*Эй, Али, ярын козинининъ
шахбазы сузюльгенде,
Джан ве гонбуль къушы
назынъ авы олса ляйыкътыр.*

4

Вамыкъ ве Кухкенъе рах-нумюни-ашкъуз
Рехбер-и кяфиле-салар-ы джунун-ы ашкъуз

*Вамыкъ ве Кухкенге (Фераткъа)
ашкъ ёлынынъ рехберимиз,
Агшкъ делилери къафилеси
башлыгъынынъ рехберимиз.*

Мюнакис олса не ола къальбимизе духтер-и рез
Сафвет-и мешреб иле айине-гюн-ы ашкъуз

*Юзюм къызы (шарап)
къальбимизге акс этсе не олыр;
Мешребимизинъ темизлигинен
ашкъ кузьгюси кибимиз.*

Нидже таб-авер олур бар-ы фиракъа тенюмюз
Дест-бюрд-и гъам иле зар-у зебун-ы ашкъуз

*Вуджудымыз айрылыкъ юкюне насыл даяныр?
Гамынъ къуветинен ашкънынъ
перишан олгъан магълюбимиз.*

Нидже дем ашкъ иле русва-йы джиан олмыш икен
Йине алюде-и асар-ы фюсюн-ы ашкъуз

*Нидже заман ашкъ иле джжан
масхарасы олмыш экен,
Кене ашкъ ырымынынъ
эсерлерине буланмышмыз.*

Алие кундж-и дебистан-ы мухабетде бугунъ
Къайс иле эм-сабакъ-ы дерс-и фунюн-ы ашкъуз

*Эй, Али, бугунъ муаббет
мектебининъ кошесинде
Къайс иле ашкъ ильми дерсини берабер окъуймыз.*

МЕДЕНИЕТ

КЪЫРЫМТАТАР ТИЛИ «ГИННЕС» РЕКОРДЛАР КИТАБЫНДА

Ашрита Фурман деген бир ши-риет севдасы бундан беш ай эвель Гонконгда бир шиирни 79 тильде окъуп, Гиннес рекордына наиль олган экен. Сонъра бу инсан Шри Чинмой деген Индстан шаирининъ «Мисильсиз къыйметли» серлевалы секиз сатырлыкъ бир шиирини 100 тильде окъуп яныь рекорд япмагъа ниетлене ве шу шиирнинъ чешит тил-лерге терджимесини топлап башлай.

Апрель айынынъ башында Интернет почта иле Москвадан манъа даа таныш олмагъан Зера ве Фера Гафарова ханымлар (оларгъа меним адресимни Айдын Шемьи-заде берген), Ашрита Фурманнынъ Москвада ярдымджысы олган Дмитрий Быковскийнинъ рид-жасынен шу шиирни ёллап, оны адже-ле суретте къырымтатар тилине чевирсе-нъиз деп мураджаат эттилер. Шиирни Интернетте акъшам кеч вакъытта корип, оны шу ерде экспромтнен терджиме этип ёлламакъ меджбуриетинде эдим. Чюнки Дмитрий Быковский эртеси куню Москвадан Америкагъа уча экен.

Бир афтадан сонъ Зера ве Фера ханымлардан шойле джевап алдым:

«Селям алейкум,урьметли Риза агъа!

Как Вы? Как ваше самочувствие? Ашрита Фурман, организовавший рекорд Гиннеса с переводом стихотворения, написал из Нью-Йорка, что он счастлив и «то, что сделал мистер Фа-зыл-это фантастика!!!» Нам было очень приятно это прочесть и, надеемся, Вас тоже порадуют эти слова!»

Эбет, мен де пек мемнюн олдым бу хаберден.

О вакъытта «Полуостров» газе-тасында Ашрита Фурманнынъ яныь

рекорды акъкъында белли журналист Мила Куинджининъ «Гиннес» рекордлар китабына кирмек истесенъ, къырымта-тарджа да шиирлер окъу» серлевалы информациясы басылды. Муэллифнинъ язгъанына коре, Нью-Йоркта яшагъан Ашрита Фурман шеэр ратушасы огюн-деки мейданда юкъарыда аныългъан шиирни 100 дегиль де, 110 тильде окъуп, Гиннес китабынынъ юзюнджи юбилей ярлыгъыны алмагъа наиль ола. Шиирни 110 тильде о бир бучукъ саат девамында токътамай окъуй. Озюнинъ еныишини о шиирнинъ муэллифи олган шаир Шри Чинмойгъа багъышлай. Биз ичюн эми-етлиси шу ки, Гиннес китабына кирген ве 110 тильде окъулгъан шиирлер ара-сында къырымтатар тилинде окъулгъан шиир де кире. Барсын бизим къырымта-тар адымыз эр ерде яньгъырасын.

Ашагъыда шу шиирни кетиремиз.

Риза ФАЗЫЛ

Шри Чинмой, Индстан шаири.

МИСИЛЬСИЗ КЪЫЙМЕТЛИ

*Мисильсиз къыйметли
Алланынъ къудрети.
Онъа ич кимсе къаршы тура бильмез.
Инсаннынъ козьяшы
мисильсиз къыйметли,
Хакътан башкъа оны
ич кимсе сильмез.*

*Мисильсиз къыйметли
севгиси инсаннынъ,
Эр кимнинъ ич юзи ачылыр онынънен.
Мисильсиз къыйметли
Алланынъ ихсаны,
Эйилик эндирид джумерт къолынен.*

ЯНЪЫ КИТАПЛАР	
Нузет Умеров БАЛАЛАРГЪА ВЕ БАБАЛАРГЪА Нузет Умеровнынъ «Балалар-гъа ве бабаларгъа» деп адлан-дырылгъан адден тыш джыйын-тыгъы келеджекте ана-баба оладжакъ огълан-къызчыкълар ве буюген сонъ озълери де бир заман бала олгъанларыны унут-къан уйкенлер ичюндир. Му-эллиф мезкур джыйынтыкъта окъуйджыларгъа балалар ичюн язгъан шиирлерини, фантастик икяелерини ве масалларыны такъдим эте. Бабалар китапкъа кирген бутюн бу шиирлер ве икяелерни балаларынен берабер окъугъан сонъ, буюклери ичюн чешит жанр-ларда азылгъан эсерлерге кечип, оларны да окъур-лар. Китап «Къырымдеокъувпеднешир» нешриятын-да Рескомнац тарафындан 500 нусха чыкъарылды ве сонъра белли иш адамы Ленур Ислямовнынъ мадий ярдымынен 500 нусха даа чыкъарылды.	Тимур Дагъджи ОДНА СУДЬБА НА ВСЕ ПОКОЛЕНИЯ Миллий арекет ветераны,белли журналист,«Геноцид и этноцид крымскотатарского народа» кита-бынынъ муэллифи Тимур Дагъд-жынынъ экинджи китабы нешир-ден чыкты. Китапнынъ адыдан да корюнгени киби, китап кечмиш несиллерге, яни Улу атамыз Ис-маил бей Гаспринскийнинъ чокъ сайылы сулялеси векиллерине багъышлана. Т.Дагъджи озю де И.Гаспринскийнен тувгъанлыгъы олгъаны ичюн, китап узеринде джиддий чалышкъан ве Гаспринс-кийнинъ суляле векиллери акъкъында чокъ материал топлагъан, пек чокъ сой-сопларнен корюшкен, ар-хивлерде ишлеген. Китапнынъ эсас къысмы хатыр-лавлардан, хусусан озюнинъ якъын тувгъаны олган халкъымызнынъ мешур санатчысы Хайри Эмир-заде акъкъытда тафсилятлы ве джанлы хатырлавлардан ибарет. Китап «Кърымдевокувпеднешир» нешрия-тында 1000 нусха Чыкъарылгъан.
Сейран Усеинов, Дилявер Усеинов КЪЫРЫМТАТАРДЖА–РУСЧА–УКРАИНДЖЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЛЕР ЛУГЪАТЫ Бир сыра лугъатларнынъ муэллифи белли оджа, тиль-шынас, «Маариф ишлери» га-зетасында оджалар ве окъуйы-джылар арасында чокъ чокъ популяр олгъан «Сейран оджа-нынъ дерслери саифесининъ муэллифи Сейран Усеинов озюнинъ невбеттеки фразеоло-гизмлерлугъатыны чыкъарды. Лугъат учъ болюктен ибарет. Китапнынъ биринджи болюги – Русча-къырымтатарджа-украиндже фразеоло-гизмлер лугъаты; экинджи болюк – Къырымтатар-джа-русча-украиндже фразеологизмлер лугъаты; учюнджи болюги – Украиндже-къырымтатарджа-рус-ча фразеологизмлер лугъаты. Лугъат адамларгъа эм ана тилини, эм украин тилини огъренмек ичюн чокъ файдалы бир менба оладжакътыр. Лугъат «Доля» нешриятында 100 нусха чыкъарылгъан.	Вадим Миреев, Александр Горяинов ЗЕМАНЕВИЙ РУСЧА-КЪЫРЫМТАТАРДЖА ЛУГЪАТ Лугъатны къырымтатар тилини озю огренген ве эр кеске таныш олгъан Александр Горяинов (физика-математи-ка илимлери намзети, Моск-вадаки Авиация институты кафедрасынынъ доценти) ве бир сыра лугъатларнынъ му-эллифи олгъан химия илим-лери намзети Вадим Миреев азырлап чыкъаргъанлар. Лугъат 55000 сёз, ибаре ве сёз бирикмелерини къаврап алгъан.. Лугъатта кетирилъген русча сёзлернинъ ве ибарелернинъ къырымтатарджа къаршылыгъы латин графикасында берильген. Муэллифлер «Маарифчи» бирлешмеси-нен эмекдашлыкъта булуноп, лугъат узеринде учъ-дан зияде чалышкъанлар. Лугъат шахсий «Феникс» ишханесинде муэллифлернинъ озъ эсабына 300 нусхада басылгъан.

ХАЛКЪ ЯРЫТЫДЖЫЛЫГЪЫ

МАНАСЫ ДЖЕЭТИНДЕН БИРЛЕШТИРИЛГЕН ЧЕШИТ МУНДЕРИДЖЕЛИ ЧЫНЪЛАР

* * *	Абрисизлер джурерлер шайтип гезип, Къырлы боса чыгъармы койинден безип?	Тураджагъым он беш кунь, озса — бир ай, Берийим отлакъ парасын, алсанъ ялмай.
	Койимден безип чыкъмадым, къалкъымдан къачып, Къадыр Мевлям шай язгъан къысметим чачып.	Он кунь болды кельгеним, турсам — бир ай, Берийим отлакъ парасын, алсанъ ялмай.
* * *	Ал джавлыкъга алма бар, кель ашайыкъ, Сен — къапыда, мен — торьде, чынънашыйыкъ.	Аламазсынъ, гузелим, аламазсынъ, Пенджеренъе гуль этип саламазсынъ.
	Ал джавлыкъга алма бар, кель ашайыкъ, Сен кыблада, мен сыртта, чынънашайыкъ.	Аладжакъман, гузелим, аладжакъман, Пенджереме гуль этип саладжакъман.
	Он эки турли орънек бар ал джавлыкъга, Ойнайыкъ да кулийик джан савлыкъга.	Айдамагъынъ мен корьдим, аман джуре, Анав къырнынъ артында сабан суре.
* * *	Ал себелеп джавайым, сувландым деме, Далынъа барып къонгъанда, киш-кишлеме.	Алчысы-тавы билинмий, буги-чиги, Кочерми экен кызларнынъ тегерчиги.
	Ал себелеп джавайым, шемсиенъ тут, Далынъа барып къонгъанда, учырмай тут.	Эвалдар джигитке бир усул этер, Сендий эткен бир тентек ясар да кетер.
	Кель къон кедай далыма, киш-кишлеп къувам, Сенден башкъа къыймазгъа ай болып тувам.	Джаныкълы къыймаз тутинни токътамай ичер, Эвалдар кыз джигитнинъ дертин чечер.
* * *	Ала къаргъа чёлъ-чёлден, сув ичер гольден, Я бер отлакъ парасын, я кет койден.	Эвалдарым сыр сакълар, душмандан гизлер, Арзыман Къамбер, Таирмен Зоре болдыкъ бизлер.
		Асретлик яман ший экен тонъульдирир, Асретликиннъ даресин чеккенлер билир.

Асретликиннъ даресин чеккенлер билир,
Асретиме къавушкъан куньлер де келир.

* * *
Алай деген авуздан, шай деген тильден,
Айырылгъан, талкъ
болсын сендий гульден.

Алай деген авузгъа бал силийим,
Онъ тизинъе
джастанып джан берийим.

* * *
Бияз киймек бек арув, ал базардан,
Ананъ сени сакъласын козь назардан.

Базардан базар джуресинъ базарланып,
Олекъойсанъ, къатермен, назарланып?

Базардан базар
джуресинъ, базарланма,
Авузынъа тукирийим, назарланма.

МАНЕЛЕР

1
Багъчаларда нар бармы?
Сют беязы къар бармы?
Къыймаз, сенинъ къальбинъде
Магъа да бир ер бармы?

2
Багъчалардан нар келир,
Яйлялардан къар келир.
Ачтым бакътым къапыны,
Узакъ ёлдан яр келир.

3
Багъчаларда топ нане,
Четке джайрар къокъусы.
Эля козди ярымны
Пек сюемен догърусы.

4.
Багъчада пемпе гуллер,
Гуль янында сумбюллер.
Меним гонълюмде сенсинъ,
Сенинъ гонълюнъде кимлер?

5
Багъчаларда патильджан,
Къара фистан аладжам.
Патласын душманларым,
Сюйгениме бараджам.

6
Багъчанынъ сармашыгъы,
Болдым дильбер ашыгъы.
Кель анама келин бол,
Уйимнинъ — ярашыгъы.

7
Багъчаларда топ нане,
Топладым дане-дана.
Акъыз, сенинъ ашкъынъдан
Олдым дели-диване.

8
Багъчаларда юзюм ёкъ,
Ич бир кызда козим ёкъ.
Яреме бир сёзим бар,
Айтаджакъман, юзим ёкъ.

9
Бабадагънынъ чешмеси,
Барып сувын ичмеси.
Къолай тувул яр сийип,
Асретлигин чекмеси.

10.
Багъда болыр бал юзюм,
Дедим: «Кель, эки козим».
Не къадар джалбарсам да,
Кечмеди огъа сёзим.

11
Багъга бардым юзюм ёкъ,
Айтыладжакъ сёзим чокъ.
Джашлыкътан сени сюйдим,
Башкъасында козим ёкъ.

12
Бааръ кечти, яз кечти,
Къаршыдан бир къаз кечти.
Кетти ярем, кельмеди,
Бельки менден вазгечти.

13
Бакъыр салдым чешмеге,
Бар къарангъыз, толгъанмы?

Джиберген чорапларым
Аягъына болгъанмы?

14
Бара-келе болдырдым,
Гуль янагъын солдырдым.
Сенинъ берген мендилинъ
Козъ яшыман толдырдым.

15
Балыкълар сувгъа далды,
Сувда ызлары къалды.
Меним сюйген ярымны
Девлет аскерге алды.

16
Бардым чешме башына,
Адым яздым ташына.
Кельсин ярем окъусын,
Нелер кельди башыма.

17
Барсам чешме башына,
Язсам азым битмейджек.
Шимди сенмен къонуштым,
Акъылымдан кетмейджек.

18
Башындаки такъиесин
Бурма-бурма къыйыгъы.
Мен корьгенде джаш эди,
Энди оськен мыйыгъы.

19
Башым айлана, башым,
Гъурбеттедир ёлдашым.
Оны сагъынгъан сайын,
Сельдай акъа козыяшым.

20
Башынъдаки къалпагъынъ
Къарадандыр, къарадан.
Эки яр бир сююльмез,
Мен чыгъайым арадан.

21
Байырдан эндим эниш,
Мендилим толы емиш.
Яреме де джибердим,
О да уйде ёкъ эмиш.

22
Бир далда эки кираз,
Бири ал, бири безз.
Кетти ярем кельмеди,
Айры тюштик биз бу яз.

РУСТЕМ СУЛЕЙМАНОВНЫНЪ МАСАЛЛАРЫ

Рустем Сулейманов халкъ яраты-джылыгъыны яхшы билъген эдиплерден бири. О, къартанасындан, анасындан чокъ масаллар эшиткен ве оларныенъ чокъу-сы онынъ акъылында къалгъан. О, бир вакъытта эшиткенлери ве озъ билъгиси эсасында озю джанлы масаллар уйдура, яни озю масаллар яза. Ве о къадар гузель яза ки, оларны халкъ яратыджылыгъын-дан ич айырып оламазсынъ. Онынъ 2007 сенеси чыкъарылгъан биринджи масаллар китабына озю уйдургъан, иджат эткен ве эксериси буюк-кучюк 100-ден зияде маса-лы кирсетильген эди. Бундан рухлангъан Рустем бей экинджи масаллар китабыны неширге азырлады ве о китап тезден чы-къаджакъ. Биз ашагъыдаки масалларны шу чыкъаджакъ китаптан алдыкъ.

ПАДИША ВЕ ОНЫНЪ ОГЪУЛЛАРЫ

Бир заманларда яхшы, акъыллы, ада-летли бир падиша бар экен. О падишанынъ осип етишкен учъ огълу бар экен. Падиша энди къарт, сагълыгъы ярамай. Падишалы-кны алып бармагъа энди такъаты етмей. Кимге, къайсы огълуна падишалыкъны къалдырайым, деп къарт падиша тюшюн-джеге дала. Къыйын меселе, янълышмакъ олмай. Ортада — мемлекетнинъ бахытлы такъдири. Оларны сынап бакъмакъа керек. Учюнден бирини сайламакъ керек — ада-летли, беджерикли, акъыллы союны. Тек бойле адам падиша олмагъа ляйыкъ. Бойле тюшонип, къарт падиша учъ огълуны чагъы-рып, орларгъа учъ суаль бере: «Дюньяда энъ гузель не? Дюньяда энъ балабан, булутлы не? Дюньяда энъ тез шей недир?» Бу суал-лерге манъа догъру джевапны энъ акъыллы сою берир, деп тюшюне къарт падиша. Биринджи олып буюк огълу башлай. — Энъ гузель — меним атым. Булут киби

мазаллы меним атам. Энъ тез меним авджы къушым. Олардан да яхшы дюньяда бир шей ёк, — дей о. — Бабасы бир шей айтмайып, огълуна бакъа да, «серсем, сенинъ акъылынънен тек падиша олмакъ...», деп тюшюне. Ортанджы огълу бабасынынъ бетине бакъып, онынъ чырайындан бутюн шейни, яни агъасы берген джевапларны бабасы бегенмегенини анълай. «Манъа гузель этип, яраштырып айтмакъ керек», деп тюшюне. — Сен бу суаллерге насыл джевап берирсинъ? — деп сорай бабасы экинджи огълундан. Огълу бираз тюшюнди де, сонъ: — Бабамнынъ апайындан дюньяда гузель кимсе ёкъ. Булут киби мазаллы бабамнынъ аты. Дюньяда энъ тез, баба, о сенинъ авджы къыргъый къушынъ, — дей. «Эй, балам, сен эки юзли, айнеджи адам экенсинъ. Сенинъ киби союны падишалыкъкъа якъын къой-макъа биле олмай», деп тюшюне бабасы. Энди бабасы кучюк огълундан сорай: — Сен не джевап берирсинъ, огълум, бу суаллерге? Кучюк огълу бойле деди: — Баба, дюньяда бааръден гузель шей ёкъ. Энъ булутлы кузь кунълери ола. Козъ атмакътан, козьден де тез дюньяда бир шей ёкъ. — Машалла, кучюк огълума, — деп огъ-лунынъ берген джевапларыны бегенип, пек разы олды. Падиша олмагъа ляйыкъ адам бар экен, деп къарт падиша пек къуванды.

ДЕВЕ ВЕ ЭШЕК

Байырларнынъ тюбюнде, ешиллик, дагълыкъ олгъан ерде девенен эшек рас-

ткелелер. Корюнишлери пек аджыныкълы, экисининъ де беллери тырналгъан, яралы. Гъариплер пек арыкълар, бири-биринден бетерлер, тек бир кемикнен терилери бар. Арыкъ олгъанларындан эписи къабыргъала-ры корюне. Ойле бир такъатсыз сыфатлары бар ки, гъариплернинъ саиплери оларны пек къыйнагъан экен. Ойле этип олар саипле-ринден гизлиден къачып о ерде расткели-шелер. Девенен эшек отурып бир-бирине озълерининъ яшайышларыны, чекишкенле-рини, къыйналгъанларыны айта-айта дост олып къалалар. Вакъыт кече, девенен эшек о чайырда дженнетте киби раат ве муаббет яшайлар. Яралары тюзеле, семирелер, эшек ярамай кунълерни, насыл алда олгъаныны унута. Ашап-ичип, яшайышларына къуванып-тавланып юрелер. — Агъа, меним юрегим йырлай. Мен озъ тюркюмни йырламагъа истейим, — дей. Деве айта: — Вай, достум, санъа не олды я, сакъын сесинъни чыкъарма. Сен бизим мында на-сыл алда кельгенимизни, белинъде олгъан яраларны, чекишкенлеримизни унуттынъмы ёкъса, юрьмеге такъатынъ ёкъ эди. Пек ялварам санъа, сесинъни чыкъарма, сени эшитип адамлар келип бизни тапарлар. Алымыз пек яман олур. Эшек девенинъ сёзюни динълемеди ве: — Эй, сен къоркъакъ! Мен йырламагъа истейим. Мында бизден гъайры кимсе ёкъ, — деди де, олгъан кескин сесинен кычыр-магъа башлады. Онынъ сесинден девенинъ къулакълары тынды. О ерде якъындан адамлар кече экенлер. Оларнынъ эшеклери болдырып, энди юрип де оламайлар. Адамлар эшекнинъ сесини

эшитип пек къуваналар. «Келинъиз, барып бакъайыкъ, бельки анда керван турадыр». Адамлар келип девенен эшекнинъ отлап юрьгенлерини корелер. Экиси де семиз, яхшы бакъылгъан айванлар. «Бу айванлар кимнинъ экен, саиплери ким?» деп бакъ-салар, кимсе корюнмей. Девенен эшекини тутып, оларнынъ устылерине бутюн агъыр шейлерни юклеп, кетелер. Бир къач вакъыт-тан эшек болдыра. Эшек озюнинъ эшек инатлыгъынен дёрт аягъыны ерге тиреп тура. Эшекини кимсе еринден къыбырдатып оламай. Энди не япсынлар. Адамлар девени ашагъы эгильтип, эшекини юкюнен барабер девенинъ устюне юклейлер. Энди гъарип деве эшеки де озъ устюнде алып кете. Деве эшекке пек ачувлана. Кете-кете олар бир тар къаялы ёлгъа чыкъалар. «Эй, эшек къардашым, сен мени эшитесинъми. Меним де джаным секирип ойнамагъа истей. Не япайым экен, секирип ойнайыммы?» Эшек къоркъып: «Сен не делирдинъми шу? Амма да ер тап-къансынъ секирип ойнамагъа. Бу къаядан сыптырылып йыкълсакъ, сагъ еримиз къалмаз, парча-кесек олурмыз», деди. «Къоркъасынъ, яшамагъа истейсинъ я? Бу яшайышмы? Мен санъа не къадар ялвар-дым, кычырма, сесинъни чыкъарма, деп. Насыл гузель яшай эдик. Сен, хиянет эшек огълу эшек, эписини боздынъ, даа утан-майып устюме де минип отурдынъ. Сенинъ эшек табиятынънен достлукъ олмаз. Сен тек озюнъни севесинъ, сен хиянет, пек айнеджи айвансынъ. Сендай достнынъ олгъанындан олмагъаны яхшы», деп деве арт аякълары-ны котерип эшекини устюнден котерип ата, эшек къаяларнынъ тюбюне юварланып кете.

ЭДЕБИЙ КЪЫРЫМ

ЯЗЫДЖЫ, ДРАМАТУРГ, ИКЯЕЛЕР УСТАСЫ

(Юсуф Болатнынъ 105 йыллыгы мунасебетинен)

Белли несирджи, драматург, икяелер устасы Юсуф Болат Алушта шеэринде фукъаре къорантада догъды. 1924 сенеси Ялтада оджалар окъув журтуны битирди. Комсомол системасында чалышты. 1931-1935 сенелери Къырым педагогика институтынынъ тиль ве эдебият факультини битирди, аспирантурада окъуды. Сонъра ВКП(б) Меркезий Комитета янынъда марксизм-ленинизм классиклерининъ эсерлерини терджиме этиджилер ичюн тешиль этильген курста окъуды. 1931 сенеси партия азасы олды, 1937 сенеси СССР языджылары бирлигине аза къабул олунды.

1937-1938 сенелери Къырым языджылары бирлигининъ месуль кятиби олды, 1939-1941 сенелери «Совет эдебияты» журналынынъ муаррири вазифесинде чалышты. Дженк вакътында исе Москвада Бутюнсоюз радиокомитетинде къырымтатарджа эшиттирювлер болюгининъ муаррири эди.

Юсуф Болатнынъ эдебий яратыджылыгы 1929 сенеси «Енъи дюнья» газетасында басылгъан «Чанълар къакъылгъанда» адлы икяесинен башланды. О, къырымтатар эдебиятында Умер Ипчиден сонъ драматургия жанрына буюк иссе къошкъанлардан биридир. Онынъ комедиялары мувафакъиетнен санада ойнала эди. Актуаль мевзуларда язылгъан «Той девам эте» (1936, музыкасы Асан Ре-

фатовнынъ), «Ишлеген тишлер» (1937, музыкасы Яъя Шерфедinovнынъ) музыкалы комедияларында муэллиф омюрдеки менфий алларны къамчылай, мусбет адамларнынъ алидженап образларыны косътере, янъылыкънынъ эскилик узеринден гъалибиетини тасдикълай. Эдипнинъ «Арзы къыз» (1938, шаир Ибраим Бахшышнен берабер язылды, музыкасы Яъя Шерфедinovнынъ ве Ильяс Бахшышнынъ), «Деньиз далгъасыз олмаз» (1940) киби драмалары къырымтатар драматургиясында мунасип ер алдылар.

Булардан башкъа Юсуф Болат «Сонъки гедже» (1936), «Яшамакъ истейим» (1937) пьесаларына яза. Бу пьесалар Къырым девлет драма театринде дефаларджа ойналдылар.

Бунынъле бирге Юсуф Болат рус классиклеринден терджимелер япа, Ибраим Бахшышнен берабер «Татар халкъ йырлары» топламыны чыкъара, бир къач мектеп дерсликлерининъ соавторы ола. Юсуф Болатнынъ дженк вакътында токъталгъан иджадий

фаалиети сюръюнлик девринде 1957 сенесинден сонъ девам этти.

Дженктен сонъ Юсуф Болат бир сыра буюк несир эсерлер: учъ роман, бир чокъ икяелер яратты. Онынъ икяелерининъ эксериети юмористик жанрдадыр. Умумен онынъ яратыджылыгында «Саф юреклер» (1962), «Анифе» (1969) ве «Садакъат» (1979) романлары муим ер туталар.

Муэллиф «Саф юреклер» романында чешит миллет ишчилерининъ Озбекстан нефть оджакъларындан биринде дженктен сонъки федакар эмегини косътере.

1980 сенеси «Йылдыз» журналында онынъ «Алим аткъа минди» адлы эсери дердж олуна. 1983 сенеси о айры китап олып чыкъарыла. Роман Алимнинъ къараманане омюрине багъышлана. Лякин Алим романда акъыкьатен халкъ къараманы оларакъ етерли дереджеде косътерильди деп айтмакъ къыйын.

Чюнки романнынъ экинджи къысында Алимге хас чизгилер ачылып берильмей ве онынъ джесюране арекетлери кереги киби

косътерильмей, эсас дикъкъат Сарагъа ве онынъ къорантасына айрылгъан. Айны заманда, ни-чюндир, романнынъ биринджи къысында олгъан тиль шырынкылыгы, халкъ аятынынъ бедий тасвири экинджи къысымда сезильмей ве бунынънен эки къысым арасында джиддий фаркъ юзь ала.

Лякин, айны вакъытта эдебиятымызда уста икяеджилерден бири олгъан Юсуф Болат «Туфанда къалгъан къой сюрюси» (1972) китабында ве юмористик икяелерден ибарет «Табиатим ойле» (1977) джыйынтыгында о, замандашларынынъ типик характерлерини косътере бильди.

Озбекистанда Юсуф Болат чокъ йыллар девамында «Ленин байрагъы» газетасы муаррирининъ муавини олып чалышты. Онынъ эдебий фаалиети шуны косътере ки, о дженктен сонъки девир эдебиятымызда белли ер алгъан корюмли несирджилеримизден бири олды. Онъа Озбекистанда нам къазангъан медениет хадими унваны берильди. 1986 сенеси Ташкентте вефат этти.

Юсуф Болат

АЛЕМДЕН БАШКЪА

Юмористик икяе

Достларым манъа «сенинъ къадынынъ алемден башкъа», дейлер. Башкъа олса керек, ондан гъайры мен онъа эвленмез эдим.

Къарычыгъымнынъ мердане, дюньяда бир дане олгъаныны тойимызнынъ экииджи акъшамы анъладым.

— Концертке барайыкъ, — деди бир данем, театрге «Къайтарма» ансамбли ойнай.

— Барайыкъ! — деп къуwandым ве шу саат сакъалымны копюртип, тырашкъа азырландым.

— Керекмей! — деди мерданем, — сени тырашсыз да бегенирлер...

Не чаре, бетимдеки сыджакъ копюкни сувукъ сувнен ювып, ильмектеки янъы костюмиме узандым.

— О да керекмей! — деди бир данем. — Театрге корюльмек ичюн дегиль, корьмек ичюн баралар. Эскисини кийсенъ де олур.

Кеттик. Трамвайнен, эбет. Тойдан сонъ таксиге парам къалмады. Джаным, арамызда муаббетлик олсын, пара дегенлерни тапылгъан шейдир.

Мен муаббетлик акъкъында тюшюнгенде, къарычыгъым къулагъыма эгильди:

— Патлакъ козьлеринъ патлап чыкъкъайды...

— Не олды, къарычыгъым?

— Козьлеринъни анавы шишман къадындан ал, ёкъса джюнли сакъалынъдаки джюнлерни тельтель джулкъып алырым.

Валлаий, къурт киби къайнашкъан трамвайда козьлерим кимде олгъаныны озюм де бильмей эдим. Эр алда мен мерданеме айландым, козьлеримни онынъ чий эрик киби когерген бетине тиктим.

— Ана шай... — деди бир данем озюне келип.

Лякин бираздан бу да ярашмады:

— Чокъ тикилип бакъма, будала, — деди мерданем, — назарынъ тиер.

Козьлерими ерге алдым.

— Бакъ бешаретке, — деди бир данем сабыры тюкенип, — окълав юткъан адам киби сусты да къалды.

Лакъырды ачаджакъ олдым:

— Джанчыгъым... — деп башладым мен.

— Сен беш капикке бу трамвайнен дюньянынъ сонъуна етеджек оласынынъ?

Кельгенмиз! Дуймай къалдым. Къайдан дуяйым, ярым сааттен берли козьлерим полдаки папиростюпчигинде эди.

Къарычыгъым атик экен, къапыдан башта о кечти. Эм насыл кечти я! Юмручыкъларынен, омузчыкъларынен акъайларны, къадынларны онгъа-солгъа къакъыштырып, фойеге футбол топы киби атылып кирди.

Мен кечиктим, эбет. Бираз ачыкъагъызым.

— Зампара! — деди бир данем къайтадан когерип. — Шу контроль къанджыкъкъа ырджаймасанъ олмай эдимиз?

Валлаий, контроль эрми-къадынмы, аля бугунъ хатырлап оламайым, чюнки мени де итеклеп, сийрекклеп кирсеттилер.

Не исе, залгъа кирип, ерлеримизге отурдыкъ. Энди зевкъ аладжакъмыз, кейф чатаджакъмыз!

— Бакъсам, сагъ янымда дюльбер бир келинчек отура. Пайнозю.

Отурсын даа!

— Бу хиянетлигинъни омюр билля унутмам, — деди бир данем ах чекип. — Козьлеринъни ондан ал да, санагъа бакъ!

Санагъа бакътым. Пердени де, ондаки орюмчеклерни де корьдим. Тап козьлерим талды.

Шукюр, сонъ-сонъу перде ачылды да, санагъа чыбалыкъ сачлы яш бир артист чыкъып, «башлаймыз» деди. Башлайджакъларына къуванып, башта мен эльчирптым.

— Эллеринъ къуругъайды, — деди мерданем, — мерамынъ анълашылды...

— Не анълашылды?

— бир шей бардыр даа...

— Эки козюм кёр олсун, оны да, къарысыны да бильмейим.

Кене яхшы «джильвели къадыннынъ» акъайы кетти де, санагъа къадын киши чыкъты. Йырджы экен. Алтын пуллы антер

кийген. Дерсинъ оны алтын сувлы метийге батырып-батырып чыкъаргъанлар. Пырыл-пырыл парылдай. Озю де зиянсыз. Бойлесине бакъарсынъ эбет.

— Эсинъни джый, пезевенк, — деди бир данем къулагъыма фысылдап. — Я о, я мен, я да чыкъып кетерим!

Джыйдым. Башымы ерге алып, йырджынынъ ялынъыз йырыны динъледим. «Бени гъамдан азат эйле» йырыны йырлай эди.

Котер башынынъ, — деди мерданем йырджы къадын санадан кеткен оонъ. — Менден бездинъ ёкъса?

Къайда безмек, «бахтлы» куньлеримиз энди башланды!

Башымы котерип, къарычыгъыма «олюм бар, айрылыкъ ёкъ» бакъышынен бакътым.

Бегенди. Яшын яшнагъан юзюне кунъ нуры къонгъан киби олды.

Санагъа экинджи бир йырджы чыкъты. Кене яхшы бусы эркек эди.

— Сен онынъ балдызыны билесинъми? — деди бир данем къайтадан къозгъалып. — Зера?

— Окъуй дегиль, токъуй. Токумаджылыкъ комбинатында ишлей. Окъугъаны Зоредир.

Экисининъ башыны да айландырдынъ гъалиба.

Оларнынъ башлары айландымы-ёкъмы, амма менимки керектен де айланып башлады.

— Бакъчы, — дедим мен мерданеме, — башымыз устюндеки анавы ярым тонналыкъ люстра салланмаймы? Манъа ойле корюне... Барып да тюшсе...

— Салланмай, — деди бир данем тишлери арасындан сызгьыртып. — Залдаки къадынлардан козьлеринъ къамашты, онынъчюн ойле корюне... Эвге къайтайыкъ да, иляджыны мен озюм тапарым...

Санагъа учюнджи бир йырджы чыкъты. Пакъыл киби бусы да къадын эди. Бакъмайджакъ олдым. Ол-дым амма, пара берип билет алгъан сонъ бакъкъан сайын бакъаджакъым кельди. Озю тап о къадар гузель олмаса да, аджайип сеси гъарип юрегимни йипсиз, туткъалсыз санагъа багълады.

Мен кейфнен йырджыны динълеген арада къарычыгъымнынъ эли тизиме тюшти.

Йыры о да бегенгендир, тизимни сыйпайджакътыр, белледим.

Белледим амма, вай деп, тизиме япыштым...

Янъылгъан, къарычыгъым, сыйпаджакъ олып, чимчип алгъан.

— Керата, козюнъни санадан ал, я да алдырырым! — деди мерданем бал киби татлы тилинен.

— Чаресини тапсанъ шу къадынны козьлеринънен ашайджанъ. Къана, манъа айлан!

Козьлеримни санадан алып, къарычыгъыма айландым. Концертнинъ сонъунаджке дели-диванелер киби онъа бакътым. Санада ойналгъан къайтармаларны, агъыр аваларны онынъ юзюнде сейир эттим. Кимерде бир халкънен эль де чырптым.

Не исе, концерти де, эльчирпмасы да битти.

— Концерт чокъ яхшы эди, — деди бир данем,

— Айтмагъа келеми...

— Ярын да келирмиз!

Бундан сонъ не олгъаныны бильмейим. Ни-чюндир бильмем, эвге мени «аджеле ярдым» машинасы кетирген. Трамвайлар токътагъандыр даа.

Арадан учъ кунъ кечти. Эвге келип кеткен докторлардан ич бири дердими тапамай. Менимки медицинада белли олмагъан бир мараз экен. Бу маразнынъ себебини ве ондан къуртулмакъ чаресини тек мерданем биле:

— Акъайымки къадын мараздыр, — дей, — Оны къадынлар яшамагъан башкъа бир дюньягъа авуштырмакъ керек. Бир къач ай къадын корьмесе анадан догъма сап-сагълам олур.

Акъкъы не керек, кейфи кельгенде мени бу дюньяда къалдырмагъа да разылыкъ бере, лякин шарты бар:

— Козьлерине къадынларны косътермеген козьлюк такъсын, — дей.

Такъаджам амма, ойлеси даа ёкъ экен. Ихтимал, бугунъ олмаса, ярын олур, шимди прогресс дёври, тех-ника бир ерде тапталып турмай.

Къадыннынъ мерданелигини, бу дюньяда бир данелигини мен эр адымда беш кере сезем. Тек сезмекнен къалмай, кимерде оны аркъамда да дуям... Истесенъиз, Андижангъа тойгъа баргъанымызны айттайым. Ёкъ, эйиси Кавказ зияретимизни динъленьиз. Пек зевкълы... Эвленигимизнинъ учюнджи айы эди. Иш аркъадашла-

рым олмайджакъ шейлер айтып башладылар:

— Оля, эллеринъ къалтырай, эвеллери бойле дегиль эдинъ...

— Бакъ онъа, къой киби агъыр бир адам эди, энди алев кесильди, янына барылмай...

— Нервалары ипрангъан, абдыр-себдир юре, онъа тедавийленмек керек...

Бойле дедилер де, куньлерден биринде санаториягъа аткъардылар. Къадыннынънен, эбет, чюнки мерданем Кавказ лафыны эшиткенинен:

— Сен киби зампарагъа янъгъыз башында адым биле аттырмам, — деп, меселенинъ устюне балабан бир нокъта къойды. — Бир озюнъ кетеджек олсанъ, джеседимнинъ устюнден атла, — деп, босагъада серилип ятты.

Устюнден атлап оламадым, эбет. Меним джаным джан да, онынъки патильджанмы, деп аджындым. Кавказ! Юксек дагълар, чытырман орманлар...

Догърусыны айтсам, мен Кавказны кереги киби коремедим, чюнки къарычыгъым меним сагълыгъымы къайгъырып, санаториягъа барып тюшкенимизнинъ экинджи куню манъа козьлюк тапып кетирди. Махсус яптыргъан. Куели козьлюк. Тек ай ве кунъ тутулгъаныны косътере.

— Озюнъ билесинъ, денъизде къадынлар да сонона, — деди бир данем, — бу козьлюк козьлеринъни чешит мараздан сакълар.

Къарычыгъым чокъ мераметли бир инсан экен, заматини аямады, йигирми дёрт кунъ къолумдан джетип мени денъизге алып барды, денъизден алып къайтты.

Мерданемнинъ айткъанына коре, Кавказ ялылары чокъ аджайип ер экен. Чакъыллы ялылар, елькенли къайыкълар...

Яхшы раатландыкъ. Къарычыгъым бир ай дегенде, тамам беш кило артты. Меним? Онынъ не эмieti бар?.. Къарарнен айткъанда мен де беш кило... эксильдим.

Джаным, къарычыгъымнынъ мерданелиги, бу дюньяда бир данелиги макътамакънен битеджек шейми я? Бу даа башы, биринджи айлар. Шимдилик утана заваллы, озюни кереги киби косътеремей. Лякин огюмизде айлар, узун йылар бар, умют этем, ачылыр, манъа даа чокъ мерафетлер косътерир...

КЪЫРЫМДАКИ ВАЗИЕТ

Эй, мухтерем ватаданшлар, токътанъыз!

Сонъки вакъытта Къырымда олып кечмекте олгъан вакъиалар чокъ къарсамбалардан кечип, даа якъын девирде Ватангъа авдет олгъан, даа ватан авасыннен нефес алып, ватан сувуны ичип тоялмагъан халкъымызны янъы бир сынавдан кечмеге меджбур этмекте.

Бу вакъиалар хусусында токъталмайым, чюнки буны эр кес коре, эр ерде, бу хусуста мунакъашалар, субетлер, давалар олып кечмекте.

Бутюн бундан шойле хуляса чыкъара билемиз ки, бу сонъки вакъиалар, телюкели вазият халкъымызнынъ даа зияде бирлешмесине, бирлик олмасына себеп олды. Амма шуны да къайд этмели ки, бу вазиятте энъ агъыр юк Меджлисимизнинъ узерине тюше, энъ кескин мунакъашалар анда юзь бермекте.

Ишанамыз ки, халкънынъ такъдири ичюн, онынъ тынчлыгъы ве келеджеги ичюн месулиетни озъ устюне алгъан эм Меджлис азалары, эм де бу кунълерде кечирильмеси белъгиленген Къурултай азалары меселеге акъыл-идракнен янашып, догъру къарарлар алырлар ве догъру ёл тутарлар.

Лякин ортагъа джемиетимизни кедерлендирген, телюкеге къойгъан дигер бир меселе чыкты ки, бунъа сесленмемек, бу хусуста давуш котермемек мумкюн дегиль. Бу да, матбуаттан, телевидениеден бильгенимизге коре, арамыздан бир чокъ инсанлар къыйынлыкътан я телюкеден къоркъуп, бала-чагъасынен Къырымдан чыккып кете экенлер. Бу шей чокъ адамларны тааджипте къалдырмакъта.

Насыл ола да, нидже зорлукъларнен Ватангъа къайтып кельдик де, энди оны ташлап кетейки?! Ич акъылгъа сыгдажакъ шей дегиль.

Къырымтатарлардан энди къач бинь инсан ватанны терк эткенини эшиткенде, бундан тахминен 120 йыл эвель он биньлернен инсанлар ватанны терк этип «акъ топракъ»къа иджрет эткенлерини ве бу акъта улу атамыз Исмаил Гаспринскийнинъ «Терджиман» газетасында шу акъынтыгъа къаршы сес котергенини хатырладым.

Шу кеткенлернинъ огюни кесмек, токътатмакъ макъсадынен о «Терджиман»нынъ 1902 сенеси майыс 15 санында дердж олунгъан «Лязим бир насихат, гъафлет олма!» серлевалы макъалесинде шойле яза: «Бизлерде исе сарармыш ашлыкъларыны, чичек ачмыш бостаныны ташлап китеджек дереджее кельмиш «сархош»лар вардыр. Сархошлыкъ исе истер ракъыдан, афиёндан истер эсрардан ве яхут бир атеш фикириеден олсун, хайырлы нетидже вермеси пек шубелидир. Айыныкъ баш, сагъ ве сувукъ фикир иле иш корьмели!.. Эй, азиз къардашлар! Сатмакъ къолай, алмакъ кучътир. Китмек къолай, къайтмакъ кучътир. Йыкълмакъ, тюшмек къо-лай, къалкъмакъ кучътир».

Кене шу газетада бу меселеге текрар къайтып, Гаспринский «Терджиман»нынъ ноябрь 11 санында дердж эткен «Дост да-

вушы» макъалесинде: «Къардашым, Джафер! Кыыш кельди, сув, топракъ бузлады, къар иле орьтюльди. Джумле махлюкъат ерине, ювасына къапалды. Сувукътан, къыштан къачты. Сен исе бир элинъде сабий ве субьянларынъ, о бир элинъде аялынъ – бу земхерире къаршы кокюс керип хиджрет ёлуна тюшесинъ. Къутурмыш дерьяя эманет оласынъ. Къардашым, бу аджеле не лязим?» деп давуш котере. Адамларымызгъа бугунъ де айтылмасы лязим олгъан не къадар зарур сёзлер!

Шу вакъытта иджретке къаршы чыккъанлардан бири де Сеид Абдулла Озенбашлы олды. Озь фикрини о «Эй, гонъюлы!» серлевалы шииринде шойле бильдире:

Эсеф! Аранмаюр халясе чаре!
Не керек бу хиджрет къавм-татаре?
Гонъюль, не къачарсынъ гъарип дияре?
Бу сенинъ иттитинъ мердлик дегильдир!
Быракъып миллети къайда къачарсынъ?
Зан идерсинъ ёлда азыры тапарсынъ?

Къаланлар юзюне къара якъарсынъ
Сенинъ бу иттигинъ севап дегильдир!
Бурада къалан эхиле сендинъми эксик?
Эй, дердине дермандан умюди кесик!
Не сюкют идерсинъ, дилинъми кесик?
Ишлеринъ итикъаде уйгъун дегильдир!

(Эй, гонъюль”, «Терджиман», 1902, N20).

Белли ки, 1903 сенеси энди иджретнинъ кесен-кес эксильмесинде бу мураджатларнынъ да иссеси аз олмагъандыр.

Къайдакетесинъ,джаным,эршейинъташлап?!
Айт манъа, ким чыкъар сени къаршылап?
Айтчы сен, ёлларда чарпынып-чырпынып,
Балларынъ ят ерде хорлатып, ыдрынып,
Не таптынъ, халкынынъдан айрылып, кетип?
Мукаддес торагъынъ, Ватанынъ терк этип?
Биль ки сен, тек халкънен бир олсанъ

онъарсынъ,
Тек халкътан, Ватандан мерхамет тапарсынъ!
Тек Ватан къорчалар, сени де, мени де,
Келеджек тек бизим бирлигимизде!

Бугунъ биз де: «Токътанъыз, эй, аркъадашлар, ватандашлар, токътанъыз!» демеге меджбурмыз. Токътанъыз, достлар, бир ойланып бакъыныыз, ашыкъманъыз. Эр шей еринде олур. Абул-къубул къарар чыкъарып, кетемен деп ёлларгъа тюшменъиз! Халкънен бир олунъыз, эр кестен акъыллы оламан деменъиз. «Сюрюден айрылгъанны борю ер», дегенлер. Сюрюден, халкътан айрылманъыз.

Иншалла халкъымыз бу кунълерни де аман-эсен башындан аткъарып. Алланынъ козю тюздир.

Аджи Мухаммед-Риза Фазыл, языджы, Къырымда нам къазангъан санат эрбабы

Фена мушкуль олды алы къырымынъ!

Белли ки, XIX асырнынъ орталарындан башлап, он биньлернен адамларымыз, кою-коюнен ватанны терк этип, фелякетли, фаджиалы иджрет ёлуна тюшкенлер. Отургъан ерлеринден оларны ким къувды, аджеба?

Ойле бир кесен-кес джиддий себеп бар эдими, аджеба, Ватаны ташлап кетмеге? Я о халкъ о вакъытта сабыр этип, ватандан, халкъындан айрылмайып, аякъ тиреп озъ юртунда къалгъан олса, биз бу ерде советлер деврине келип 2-3 миллион оладжакъ эдик. Ойле алда бизни сюргюн этип олур эдилерми? Ёкъ!

Къырымнынъ бугунъки алынынъ, халкъымызнынъ бугунъки вазиятининъ себеби айны о вакъыттаки кочылер, иджретлер дегильми, аджеба? Шимди де бунъа ёл берейикми?

О вакъытта шу аджыныкълы кочювлер, къачувлар, иджретлерге аит халкъ тарафындан чокъ иджрет тюркюлер, дестанлар яратылгъандыр. Ойле эсерлерден бири «Къырым дестаны»дыр.

КЪРЫМ ДЕСТАНЫ

Такъдири эзельден – эмри Худанынъ,
Бойле икен язы кельди зуура.
Зулум атешине тюштик, не чаре?
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Москов къыралынынъ кельди бир эмри:
«Татарлардан аскер алынмалы гъайры!»
Къырым мемурларын, айгиди, деври!..
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Диньленъыз, джумле, эмирле сёзюн!
Ишидип бигъает олдылар махзун.
Хиджрет-и-Исляма вермеди изи,
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Ялварып къырала тюштик фигъане,
Сёзюмиз кечмеди сары Ивана.
Дерд-и-хиджрет иле олдыкъ диване.
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ!

Накъль идеяим бир хабер, къулакъ вер сёзе,
Динълейинъ, кель имди, сёйлейим сизе..
Бу хиджрет Ресульден мирастыр бизе.
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Къырымынъ бейлери – учъ бучукъ мырза,
Бунлардыр аскере олдылар риза,
Теклиф этелер бизлере: «Бас имза!»
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Багъчасарай шеэринде япылды къышла,
Джигерлер пурьян олды атешле.
Ялвардыкъ къыралгъа – бизни багъышла!
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Къура мемурлары олып сувари
Кёздилер къасаба, шеэри, дживары,

Давет этин сигъары эм кибары
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Къырымынъ ичине гъульгъуле тюшти,
Нидже эхли иман-акъыны шашты,
Агълаюбен, кими байылды тюшти.
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Кечилирми бу атешинъ огюне –
Къатмакъ истер динимизи динине.
Бу кунъ бенъзер эм къыямет кунюне.
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Акъмесджит шеэринде къопты бир фигъан,
Санарсынъ ойнады еринден джихан.
Эр миллет чагъырышыр: «Аман, эль, аман!»
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Эр кеснинъ бирликте иди педери,
Забитаны Москов чевирди кери.
Агълайып бунларынъ ысланды ери.
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Сагъ олунъ, бабалар, дёнюнъ бурадан!
Къайгъынъызы чексин сизи Ярадан!
Айры тюштик эм шевкъатлы анадан.
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Аналар дер: «Ах-вах къара язымыз!
Бойле зулмы корьди бизим козюмиз!
Ах, не идеяик эльден китти бизим козюмыз»..
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Чектилер мейдана талим алмая,
Вакъыт буламайыз намаз къылмая,
Умарыз бу усул бойле къалмая.
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Белли олмаз улемасы, аджысы,
Турмаз агълар эмширеси, баджысы,
Якты аналары фиркъат аджысы.
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Сагъ олунъ, аналар, бизлер гидейик!
Къыралынъ хызметин эда идеяик!
Асрет къыямете къалды, не идеяик!
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Ярадан Мевлядан умарыз имдат,
Султана бу ахвал олсун эм яд,
Бунджа дин къардашлары идерлер ферьяд.
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Изн-и-Худа иле Азрет-и-Султан!
Анджакъ сенден олур бу дерде дерман!
Эхл-и иман беклер, хиджрете ферман
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

Къалмады Къырымынъ шаны, шурети,
Төрк итменъиз дин ёлунда гъайрети.
Ёл булдукъча, вазгечинъиз хиджрети.
Фена-мушкуль олды алы Къырымынъ.

(Амет Озенбашлынынъ «Къырым фаджиасы» китабындан)

ДИАСПОРА ШАИРЛЕРИ

Мурат ТАНЕР
(Романия)

МЕН КЪАКЪМАЛЫ АГЪЫ АЙНАМАН1

Мен къакъмалы Агъы Айнаман, кертик къашым ешилъ эльмаз,
Алтын муюз кемеримде, Татарлыгъым тартышылмаз.

Мен кертмели Агъы Айнаман, мен костерермен догъры юзь,
Боя джакъмакъ ишим тувулдыр, тек къайтармакъ тамгъа, муюз.

Мен ишинъни догъры айтарман, болса да бек киришикли,
Мен бир юрекмен, хаялетмен, къайтармаджы, акъырлыкълы.

Мен эр шийнинъ асыл башыман, эскилигим тувул бузукъ,
Мен уйдурмам къадимий низам, мен уйдурмам кок-асыллыкъ.

Мен эбедий юкъу къуварман, янтарман олимджи тюштөн,
Мен сойылып къувалангъан, ясакълангъан Татарман мен.

Мен йылдыздан къопкъан парчаман, зарар кетирильген алым,
Мен айнанынъ чечек къашыман, мираслары магъа теслим.

МЕН НОМАННЫНЪ БИР ПАРЧАСЫМАН

Къоркъып, джеллятлар, батыр Номан Челеби-джиханнынъ
Мевтасындан, оны парчалап Агъы Айнагъа аткъан.
Агъы Айна къып-къырмызы болгъан. Сув анасы келип

Бутюн къанлы парчаларны бирер мор къарзакъ япкъан.
Мор къарзакълар Айнанынъ тубюне къонып,
Сонъра бирер дурдане яраткъан.
Ккумюштий джылтырагъан джылтыравукъ дурданелерни
Балабан-балабан балыкълар джутып алгъан.
Балыкъларны Татар балыкчылары туткъан.
Меним къартбаам да бир балыкчы эди,
О да шундай бир балыкъ тутып уйине алгъан.
Балыкъны темизлеп пиширеджекте ичинден
Балкъ-балкъ джылтырагъан бир дурдане чыккъан.
Оны, уйинде табылгъан алтынларыман барабар,
Кенарлары индже-индже къаймалы, сутли коктий
Ачыкъ мавы, бир йипек джавлугъынъ ичине байлагъан.
Эки джийрен атлы арабасына минип къасабагъа баргъан.
Онда, къарт бир уста къуюмджугъа яхшы бир тай ясаткъан.
Тайнынъ манълайына джылтырагъан дурданени отырткъан.
Сонъра тайны, пишип кечкен вишне ренкинде,
Джымшакъ къадифемен къаплы бир сандыкъкъа сакълагъан.
Сонъ деликъанлы баам бир джыйындан къайтып анесине:
«Нений, мен дюльбер бир къызгъа урулдым, джаным ненем,
Шоны магъа айттырса!» деп айткъан.
Къартанам джавчылар джиберип къызны айттыргъан.
Ненем болгъан шо къыз да: «Бараман!» деген сонъ,
Тойда онынъ мойнына шу яхшы тайны такъкъан.
Ондан сонъра ненем мени догъургъан.
Мен тувгъанда тайнынъ дурданеси ирип антлы сув болгъан.
Мен шу сувны ичтим антыман барабар.
Демек мен Номаннынъ бир парчасыман.

Агъы Айна – дерья-денъиз манасында.

Алиме
ДОЛУДЖА

ВАТАНЫМ

Севимли Къырым,
Ватаным меним!
Дагъларынъ сенинъ,
Сенинъ чёллеринъ
Дюльбер, ажайип, –
Эр шейден гузель!
Ясакъ эттилер
Корьмеге эвель.
Бу чечеклерни,
Голь, озенлерни,
Багъ-багъчаларны
Ве къырларыны.
Шимди биз исе
Эр шейни корьдик,
Эр шейни корип,
Джандан севиндик.
Бойле аджайип
Ватанымыз бар.
Бу ватанымыз
Эбедий яшар!

(«Къырым» газетасындан)

ШИИРИЕТ АЛЕМИНДЕ

Певат ЗЕТИ

АХ ЧЕКЕМ

Эдждатларым минген атнынъ туягъы
Тийген ерден асла юрек узюльмей.
Манъа азиз бу чёллернинъ эр ягъы,
Джылкъы, кьойсыз отлакълары зар инълей.

Къорайлардан ёл тапылмай чёллерде,
Къаз-папийден нам-нишан ёкъ голлерде!
Чёлъ багърында кьоран тепиг, ель ойнай,
Къара ойгъа далгъан сайын гъам къыйнай.

Селефлерим кобек къаны тёлкюлген
Къырым меним, ёкътыр буны бильмеген!
Юрегимнинъ ярасына туз сепе,
Сюргюнликнинъ азабыны чекмеген!

«Захватчики» – кимге айта арланмаз,
Озю кимден төрегенин бильмейми?!
Озь сучуны манъа юклёй о мараз,
«Баскъынджы – биз!» деген бир ят тапылмаз.

Къабристандан нида келе, ер титрей,
Башташлардан домужхане къурулгъан.
Юрегимни якъкъан атеш ич сёнмей,
Бунъа инсан даянырмы, ах аман?!

Эджатларым ахретинде тынч ятмай.
Истиляджы мезарлыкъны эп таптай.
Сокъур гедже укум сюре, танъ атмай,
Къара такъдир фаджиадан арынмай.

Тувгъан Юрткъа «Юрт!» деялмай, ах чекем,
Юрт экенин сезалмайып, зар чекем.
Озь халкъымны таныялмай агълайым,
Танысам да, анълаялмай агълайым.

Ана тильде лаф эшитмей къулагъым,
Озь Илимде сёне бахыт чырагъым.
Явур тилин нечюн устюн коремиз?!
Коре-биле эп явургъа дёнемиз.

«ВАТАНЫМ», - ДЕП ЮРЕГИНДЕ ОТ ЯНА!

Дюнъямыз ахыр замангъа айлана,
Залым-гъаддар Юрт тахтына сайлана.
Бу осювден къылыфына сыгъмагъан,
Аждерхагъа чевириле шу заман.
Нефесинден тынчлыкъ далы саллана,
Этрафында къатиль-джаний топлана,
Ифтиранен мусульмангъа дженк ача,
Къан тёлкюле, джумле халкълар хорлана.
Акъсызлыкъкъа акълы чаре тапамай,
Кучюлю девлет ишгъаль эте кучъсюзни!
Теджавузлар инсанларны аджымай,
Пис акимдар озь сучуны танымай.
Чеченистан, Афганистан эм Иракъ,
Къангъа бата, яна-яна куль ола!
Эвсиз къалгъан инсанларда ёкъ дуракъ.
Баскъынджыдан агъыр, къанлы из къала!
Джан къуртармакъ меджбур олгъан инсанлар,
Къачакъ ола, гъурбетлерде хорлана.
Эв-мекиясыз эп чекише, зорлана,
«Ватаны!» деп юрегинде от яна!
Ольгенлернинъ эсабы ёкъ, сайылмай,
Аналарнынъ ах чектиги зарындан,
Топракъ инълей, тынч бир аят арзулай.
Юдже Аллам, халкъны къуртар залымдан.

АКЪКЪЫНЪДАН ВАЗГЕЧМЕ

Гъаддар инсан тахткъа укумдар сайланса,
Къаяларнынъ къавий коксю тепрене!
Бахтлы аят къара кунъге айланса,
Шу залымдан йылан биле игрене!

Шаир, къоркъма, къалеминъни къавий тут!
Батыр олсанъ, нефретинънен явны ют.
Саткъын шаир халкъ къальбинде яшамаз
Чин шаирлер Акъсызлыкъкъа сусалмаз!

Акъсызлыкъ къальбинъни турмай якъса да,
Зорбалыкъ сени тутып богъса да,
Джеллатлар башынъда къылыч тутса да,
Акъкъындан вазгечме, къабирге тыкъса да.

Сервер Бекиров

БАТАН САВАБЫ

Девамлы сюргюнлик халкъны йыкъмакъта...
Бозукътыр баскъынджы, ятларнынъ къаны.
Залымлыкъ, зулумлыкъ ильни сыкъмакъта,
Биз ичюн бу дюнья – Куреш майданы.

Акъсызлыкъ къырымны атешсиз якъа,
Гъам-кедернен толу онынъ ичи-багъры.
Кельмешек арланмай, ярлыкълар такъа,
Макъсады– юректе къалдырмакъ агъры.

Айнеджи, пис явур зайыфлыкъ тарай.
Яланлар уйдырып, ошек даркъата.
Тюкенген сабырлар чаресин арай,
Кельмешек шу вакъыт топраъны сата.

Первасыз батакъта булунмакъ олмаз,
Бугунъ яш несильни къайгъырмакъ керек,
Истикъбаль огърунда къальплер ич солмаз,
Мектеплер ачмакъчюн тынмасын юрек.

Меркезге бармакъны янъыдан тиклейик,
Къалмасын бильмеген халкънынъ талабын.
Меселе чезювни халкъкъа юклейик,
Алайыкъ бирлешип Ватан савабын!

ЭР САТЫРЫНЪ БИР ИНДЖИ

Эшреф Шемьи-задеге

Сенинъ эдждадынъ – къыпчакъ,
Къырымда къургъан оджакъ,
Чёлъде малын беслеген,
Пиченин дестелеген.
Йырлап халкъ манелерин,
Миллий анъанелерин
Яшлар-къызлар сырдашкъан,
Той-джыйында чынълашкъан.

Олардан сенинъ къанынъ,
Тап андан келе намынъ.
Къолунъа алдынъ къалем –
Таныды бутюн алем.

Къайсын Кулиев биле
Дост олды сенинъ иле.
Иджадынъ алгъышлады,
Шиир де багъышлады.

Сен де джевабын бердинъ –
«Сакъсавул» олды дердинъ.
Яздырды санъа элем –
Къальплерге олды мельэм.

«Рустем»инъ ве «Эмине»нъ –
Сенинъ улу абиденъ;
Язгъанларынынъ корем,
Фикирлеринъе конем.

Эр сатырынъ – бир инджи,
Олдынъ даим биринджи,
Сёзлеринъ юрек якъа,
Козълеримден яш акъа.

Етмиш якъка кельмеден,
Хакъ Арзунъа етемеден,
Оледжегинъни дуйдынъ,
Ят ерлерде козь юмдынъ...

О ерден сагълыкълаштынъ,
Ана-Юрткъа къавуштынъ,
Таймайып дегенинъден,
Вуджудынънен, тенинънен,
Гонъюлинъ, юрегинънен,
Эдебий иджадынънен
Миллет къальбинде къалдынъ,
Онда буюк ер алдынъ.

Сендай шаир миллетте
Бир эди шу иджретте.
Тепрениркен дамарым,
Сени даим анъарым.

Ашык Ресуль Халиль

18 МАЙЫС

Бугунъ дуа окъулсын иджрет къурбанларына,
Ватанындан айрылгъан Къырым эвлятларына.
Яраланды юреклер, шейт кетти нидже джан,
Ёллар бойы сачылды – диллер толы эеджан.
Орта Асия, Уралда топ-топ олып яталар
Гъурбет ильде джан берген бизим бита, аталар.
О шейтлернинъ рухы бизлерге эп кучъ бере,
«Ватан!» дие ольгенлерни ич унутмамакъ керек.
Къара йыллар девам эте, етер, кельди заман,
Сабырнынъ да сынъыры бар, уян, халкъым, уян!
Бугунъ дуа окъулсын, сукюнет бир дакъыкъа!
Шейтлернинъ рухына бизлерден: Эль-Фатиха.

СОЛХАТ МИНАРЕЛЕРИ

Къырымнынъ эр кошесинден кельди яшлар,
Ойнап-кулип байрамда чынълашалар.

Минарелер астында биз топландыкъ,
Бир-биримизге къардашдай бир багъландыкъ.

Бабадан корьген йигит ат ойнатыр,
Эски-Къырым къызлары къаш ойнатыр.

Ялта, Мисхор, Акъмесджит йигитлери,
Манелернинъ не гузель бейитлери!

Керич, Кезлев, Судакътан кельди яшлар,
Джанкой, Багъчасарайдан къан-къардашлар.

Агъармышкъа къуш болып учаджакъман,
Солхат минарелерин макътайджакъман.

Юртымызда эр даим бир болайыкъ,
Джыйын, байрам, тойларда чынълашайыкъ.

Къадим Бейбарс джамисининъ минареси,
Узакъларгъа ззаннынъ кетер сеси.

Бу ерлерден корюне Кефе шеэри,
Эски-Къырым – Солхаттыр дженнет ери.

АГЪАРМЫШ

Агъармыш, Агъармыш — Улу Агъармыш,
Дедемнинъ йырына ашыкъ Агъармыш.
Этрафкъа джан берген сырлы Агъармыш,
Яраланды. Къан агълай бугунъ Агъармыш!

Имансыз — хиянет душманларымыз,
Агъармыштан интикъам алып оламай.
Этрафында «полигон» — карьер патлата,
Лякин Агъармыш дёнмей — пекине, къата.

Тар-мар этти юртымызны душманларымыз,
Бунъа юрек даянырмы? Интизарымыз!
Этрафыны сарып алынъ, эм къорчаланъыз,
Бу ерлерде юз йыллыкъ мезарларымыз!

Бир заманда устинде от янар экен.
Душман басып кельдигини бильдире экен.
Агъармыш шавлесинен миллет бирлешкен,
Душманларны урып, йыккып, джезасын берген.

Амма шимди янъы заман. Шавлеси чыкъмай,
Агъармышнынъ этрафыны явуз къурт ашай.
Къаяларны, тереклерни яралап ташлай,
Кечмиш деде мезарлары сызлап къан агълай!

Эй, джемаат, ватадашлар, уянынъ энди,
Агъармышта туташыр, янарым кендим.
Агъармыш шавлесини мен къайтарайым,
Хор халкъымны бир ерге топлап алайым.

Бирлешкен къальблеримиз туташса — янса,
Агъармыштан дюньягъа шавле сачылса,
Иншалла, салкъын ельден бизни къорчалап,
Гизли сырларын ачар бизге Агъармыш.

Юреклерде от янар, шавлесин узакъ сачар
Эски Къырым темсили — Улу АГЪАРМЫШ!

Наврез байрамы

Малюм ки, бир чокъ шаркъ халкъларында эр йыл Мартнынъ 21-де Наврез байрамы къайд этиле. Наврез аджем (фарс) тилинде «Невруз» сёзинден келе ве «яньы йыл», «яньы аят» манасыны бере. Эски вакъытларда Март 21 куню яньы йыл башы сайыла экен. Бу мунасебетнен учъ кунъгедже балалар, яшлар, къолларына наврез чечеги ве ешерген терек пытакъчыкъларыны алып, эв-эвден юрип «Наврез» йырыны йырлай эдилер. Эбет, буны динълеген сонъ эв бикелери чыкъып балаларгъа чешит татлы шейлер, пара берип къувандыра эдилер. Наврез бу, эбет, баарь байрамы. Бу байрам койлюлернинъ биринджи кере чёльге чыкъып, баарь ишлерини башлагъанларыны, ерге биринджи сабан тикильгенини, яни даа догърусыны айтаджакъ олсакъ, баарь башлангъаныны темсиль эте.

Наврез йырынынъ чешит вариантлары бар ки, оны эр ерде чешит-чешит этип йырлайлар. Тек Наврез йыры дегиль башкъа йырлар да йырлайлар балалар. Меселя, «Сары эчки», «Шийилдамай», Кара тавукъ» киби ве даа дигер йырлар. Шаирлеримизнинъ де Наврезге багъышлагъан шиирлери мевджут. Иште олардан бири.

Риза Фазыл.

НАВРЕЗ	НАВРЕЗ ЙЫРЫ	Тизем берди бир тайчыкъ, Миндим кеттим дайыма. Дайым бекмез къайната, Къызлар къашын ойната. Ойнатма, къыз, къашынъны, Бабанъ кесер башынъны.	Ол Мухаммед Мустафагъа бизден селям. Я, Мухаммед, Медине, я Шерамазан!	Туташты къандиллер янды. Давул: Дум така, дум так! Дум така, дум так! Рамазаннынъ ильк геджеси Янды пилав тенджереси. Бу айлар мубарек айлар, Эр тарафта эзан сеси. Давул: Дум така, дум так! Дум така, дум так!
Бувлангъан топракъкъа санчылса сабан, Чёллерге къойларын джайдырса чобан, Севинем корип мен Наврез кельгенин, Аятны селямлап кунеш кульгенин.	Бисмилля, деп башлаймыз, Сизге Наврез къутлаймыз. Къуванчлымыз, джырлаймыз, Наврез, Наврезим мубарек!	* * * Оп-оп девелер, Къарасувдан келелер. Аякълары джалпакъ, Башларында къалпакъ. Ореке таякъ, Чуллы баш, Инанмасанъ, чыкъ да бакъ. Алпакъ, малпакъ, Табанлары джалпакъ, Инанмасанъ чыкъ да бакъ...	Шерамазан айларында тувды ферман, Къол котерип дуа этмек джангъа дерман. Анав молла, мынав молла огютимен олдыкъ виран. Я, Мухаммед, Медине, я Шерамазан!	Не уюрсынъ, не уюрсынъ? Шу юкъудан не булурсынъ? Ал абдестинъ, къыл намазынъ, Дженнет Алъйы булурсынъ. Давул: Дум така, дум так! Дум така, дум так!
Наврез о — тарлагъа биринджи адым, Юректен сөздире хош эмек дадын. Наврез о — ильк баарь байрамы бизде, Энъджошкъун дуйгъулар башлай Наврезде.	Иште кельди ильк баарь, Не буз къалды, не де къар. Бош къалмасын къоралар, Наврез, Наврезим мубарек!	* * * Джым, джым этермен, Джымырта берсенъ кетермен. Пар, пар этермен, Пара берсенъ кетермен. Тал, тал этермен, Талкъан берсенъ кетермен. Янаша койге джетермен Сени макътай кетермен.	Шерамазан айта кельдик шу шу байнынъ эшигине, Ал къочкъардай, чал къочкъар- дай бир ул тувсын бешигине. Хыдыр Небий боллыкъ берсин къысметине. Я, Мухаммед, Медине, я Шерамазан!	Бакълаванынъ ичи шекер, Давулджынынъ джаны чекер. Бакълаванынъ ичи рекмез, Давулджынынъ сеси етмез. Давул: Дум така, дум так! Дум така, дум так!
Шу куню дюньягъа суклананып кезем, Эр ерде ильк баарь къокъусын сезем. Наврез о — кетире юрткъа ярашыкъ, Мен онъа яшлыкътан олгъа- ным ашыкъ.	Кокте кунеш джылтырай, Чочамий торгъай чырылдай. Чалышайыкъ ич турмай, Наврез, Наврезим мубарек!	ШИЙЫЛДАМАЙ	Пейгъамбернинъ бир аты бар джирен дийлер, Яшлыгынъда къыл намазынъ, уйрен дийлер. Уйренмесенъ, джеэннемге сойрен дийлер. Я, Мухаммед, Медине, я Шерамазан!	Давулджы макъаты серди, Мурат агъа бахшыш берди. «Танъры сенден разы олсын, Алсын гонълюнъден эр дерди. Давул: Дум така, дум так! Дум така, дум так!
НАВРЕЗ ЙЫРЫ	ЭЧКИЧИГИМ	ШИЙЫЛДАМАЙ	Кябе ёлында бир терек бар – башы бурма, Башчыгында битермэкен къара хурма? Бу дюньянынъ сонъы тешик давул, чонтыкъ зурна. Я, Мухаммед, Медине, я Шерамазан!	Иште кельди Рамазан айы, Азырланъыз марамайы. Аллаһ къабул этер бу ай Окъулгъан эр бир дуайы. Давул: Дум така, дум так! Дум така, дум так!
Наврез кельди, коринъиз, Корюмлигин беринъиз, Дженнет болсын еринъиз, Аза Наврезим мубарек!	Эчкичигим бар эди, Балалайым дер эди. Балаларын чыбыртып, Бай болайым, дер эди. Эй, малым, эй, Эй, сарым, эй!	Айры, айры ёллардан, ай, Айгъыр минип биз кельдик, ай. Бурукъ, бурукъ ёллардан, ай, Бие минип биз кельдик, ай. Тюйрим, тюйрим ёллардан, ай, Тюе минип биз кельдик, ай. Къыврым, къыврым ёллардан, ай, Къочкъар минип биз кельдик, ай. Илле, оджам, шийылдамай! Шийылдамай айтып биз кельдик, ай.	Къара тавукъ къакъылдар, ай, Къанатлары шакъылдар, ай. Джамашакънынъ джаш къызлары Пушт бикедай шакъылдар, ай.	И з а а т: Ораза башлангъанда, давул- зурнанен эки-учъ адамдан иба- рет чалгъыджылар адамларны “темчит”ке уянтмакъ ичюн эв- эвден юрип давул къакъып, бу йырны йырлай экенлер.
Яз кельди, ябан, Тигильди ерге сабан. Эль хаяти вель иман, Аза Наврезим мубарек!	Эчкичигим бар эди, Балалайым, дер эди. Балаласа, учъ болыр, Чобанларгъа кучъ болыр.	Шийыл, шийыл, шийылдамай, Шийылдамай айтып биз кельдик, ай.	Аюв, аюв джоллардан, ай, Аюв минип биз кельдик, ай. Аюв башын бийлийялмай Шерамазан айтып биз кельдик, ай.	«ЭЛЬВИДА» ИЛЯҺИЙСИ
Яз кельди гъарыкъ болдлы, Айванлар арыкъ болды, Гонълери чарыкъ болды, Аза Наврезим, мубарек!	Эй, малым, эй, Эй, сарым, эй!	Миндим атнынъ арыгъына, Тюштим ёлнынъ арыгъына. Миндим атнынъ семизине, Тюштим ёлнынъ темизине. Миндим атнынъ аркъасына, Тюштим ёлнынъ джаркъасына. Шийыл, шийыл, шийылдамай, Шийылдамай айтып, биз кельдик, ай!	Къакъ-къакъ, къакъ-къакъ этийик, ай, Къакъай берсенъ кетийик, ай. Джанаша койге баргъанджекъ, ай, Сизни макътай кетийик, ай.	Эльвида я, бизден санъа, Шеһр-у Рамазан, эльвида! Сен гидерсинъ, аля бизни Якъты асрет, эльвида! Эльвида я, эльвида я! Шеһр-у Рамазан, эльвида!
Наврез кельди, яз кельди, Ордек кельди, къаз кельди, Къушлардан аваз кельди, А за Наврезим мубарек!	Бир байнынъ бир улы Бирлеттилер эчкимни. Эки байнынъ эки улы Экилеттилер эчкимни.	Алпакъ, малпакъ, Табанлары джалпакъ. Ай, тур, татам, тур, татам, Беш-он пара бер, татам. Сени макътай кетийим. Джанаша койге джетийим.	Изаат: Дженк йыллары, немселер вакътында, койде бир къач бала олып эв-эвден «Шерамазан» (Шехру Рамазан), «Къавра та- вукъ» айтып юрьгенимиз аля хатырамызда. Балабан койлер- де бойле бир къач группа ола эди. «Шерамазан» джамилерде Теравиһ намазы къылынган акъшамлары Оразанынъ 15-не къадар айтыла эди. 15-джи я да 20-джи кунъден сонъ яни Рамазан айы битеджекке якъын: «Эльвида я, эльвида я, Шехру Рамазан, эльвида!» деп «Эльвида» иляһий- си айтыла эди. Эвде олгъанлар къапбакъып динълей эдилер ве эв бикелери, эльбет, балаларгъа конфет, пряник, татлы шейлер, пара берип къувандыра эдилер.	Кельдигинъде Ер иле кок, Эп мелеклер севинир. Кеттигинъде агълашырлар, Чагъыршырлар: “Эльвида”! Эльвида я, эльвида я! Шеһр-у Рамазан, эльвида!
Чешмелерден сув акъар, Дженгем къапыдан бакъар, Токъузгъа чевре такъар, Аза Наврезим, мубарек!	Эй, малым, эй, Эй, сарым, эй!	Изаат: Айван асравнен багълы «Сары эчки» ве Шийылдамай» йырла- ры баарь айларында, айванлар яврулагъан афталарда огълан балалар тарафындан айтыла экен. Буны бельки шимди де ха- тырлагъан къартлар бардыр.	Изаат: Айван асравнен багълы «Сары эчки» ве Шийылдамай» йырла- ры баарь айларында, айванлар яврулагъан афталарда огълан балалар тарафындан айтыла экен. Буны бельки шимди де ха- тырлагъан къартлар бардыр.	Къонакъ эдинъ бизде бир ай, Шимди терк эттинъ бизни. Гъафлет иле кеттинъ эльден, Джан-ы джанан, эльвида! Эльвида я, эльвида я! Шеһр-у Рамазан, эльвида!
Сокъталар кельди, къапынъ ач, Къапынъ ач да, тёрге къач, Сокъталаргъа пара сач, Аза Наврезим мубарек!	Сары эчки къартайды, Аякълары тыртайды. Сакъалындан тартсам да, Алдына адым атмады. Джанай-джанай джалпакъ, Башына кийген къалпакъ. Инанмасанъ, чыкъ да бакъ. Береджек олсанъыз беринъиз, Юкъары маллеге кетийик, Анда барып джетийик.	Изаат: Айван асравнен багълы «Сары эчки» ве Шийылдамай» йырла- ры баарь айларында, айванлар яврулагъан афталарда огълан балалар тарафындан айтыла экен. Буны бельки шимди де ха- тырлагъан къартлар бардыр.	Изаат: Айван асравнен багълы «Сары эчки» ве Шийылдамай» йырла- ры баарь айларында, айванлар яврулагъан афталарда огълан балалар тарафындан айтыла экен. Буны бельки шимди де ха- тырлагъан къартлар бардыр.	Нурынъ иле зайн олды Джумле Месджитлер тамам. Зикр-и тесбих, эм Теравий, Кеттинъ эльден, эльвида! Эльвида я, эльвида я! Шеһр-у Рамазан, эльвида!
Уйим алдында багъча, Акътар, тотам, бир богъча, Я марама, я акъча, Аза Наврезим мубарек!	Косе байнынъ неси бар? Белине джетмез тоны бар. Оны келип ит къапса, Корюнмейджек неси бар? Косе бай чыкъар чардакъкъа, Данкъ ...пар бардакъкъа. Бардакъ сексен паре болыр, Косенъ юзи къаре болыр. Ма!	Изаат: Айван асравнен багълы «Сары эчки» ве Шийылдамай» йырла- ры баарь айларында, айванлар яврулагъан афталарда огълан балалар тарафындан айтыла экен. Буны бельки шимди де ха- тырлагъан къартлар бардыр.	Изаат: Айван асравнен багълы «Сары эчки» ве Шийылдамай» йырла- ры баарь айларында, айванлар яврулагъан афталарда огълан балалар тарафындан айтыла экен. Буны бельки шимди де ха- тырлагъан къартлар бардыр.	Газетанынъ кырымтатар болюгини Риза Фазыл ве Эмине Усеин азырладылар.
Аваларда учар къаз, Мен айтайым, озинъ яз. Иште кельди баарь, яз, Аза Наврезим мубарек!	* * * Джолдан таптым бир оймакъ, Бардым бердим тиземе.	ШЕРАМАЗАН	ТЕМЧИТ ЙЫРЫ	
Наврез кельди коринъиз, Наврез акъкъын беринъиз. Аза Наврезим мубарек!	* * * Джолдан таптым бир оймакъ, Бардым бердим тиземе.	Мына селям айлейкум, алей- кум селям! Селям бермек, селям алмакъ — Къуран келям.	Рамазан кельди, даянды, Джамилер нургъа боянды. Му’мин олгъанлар инанды,	

ЭДЕБИЙ КЪЫРЫМ

ЭДЕБИЙ ТАКЪВИМ

РИЗА ФАЗЫЛНЫНЪ ИЧТИМАИЙ ЛИРИКАСЫ

(Языджынынъ 85 йыллыгы мунасебетинен)

Бугунъ энди 85 яшыны толдырган акъсакъал языджымыз Риза Фазылнынъ яратыджылыгынынъ ильки йылларында басылып чыкъкъан «Наврез» адлы шиирлер джыйынтыгыны сифелеп бакъсакъ, шаирнинъ поэтик фикрининъ озьгюнлиги айретте къалдыра: «Омюримнинъ баарини, бааръ корьмей кечирдим: Не севилюдим, не де севдим, эр умюттен възгечтим... Шай олса да, эр джефанынъ ола илле сефасы, Табиат ойле – эр гедженинъ етип келе сабасы», – дей о иджадынынъ илк басамакъларында. Бу сатырларда биз шаир, языджи Риза Фазылнынъ омюр ёлуны корьген киби оламыз.

Бойле бакъкъанда, шаирнинъ шиирлери адий бир меселе, адиселерни тасвирлеген киби корюне. Лякин онынъ поэтик сатырларындан келип чыкъкъан ичтимай мана терендир. Онынъ къалеми алтындан чыкъкъан образ ве пейзажларда, фикирлерде дидактик рух сезилип турса да, оларда замандашынынъ такъдири ичюн буюк къасевет яшай.

Риза Фазыл 1929 сенеси халкъ оджасы Эмир Усеин Челебининъ къорантасында догъды. 1944 сенеси майыс 18-де Риза халкъымызнен берабер Кострома виляетининъ Макарьев районуна сюргюн олунды. О, 1955 сенеси бу сувукъ ве дагълыкъ улъкенинъ меркези Кострома шеэринде тиджарет техникумыны аля дипломнен битире ве шу сенеси Самаркъанд тиджарет институтына имтиансыз кире ве 1959 сенеси оны мувафакъиетнен битире. Бир къач сене Къыргъызыстаннынъ Ош шеэринде тиджарет ишханелеринде чалыша. Халкъ агъыз иджадыны джан-гонюльден севген Риза Фазыл 1965 сенесинден башлап яратыджылыкъ иле джиддий огърашып башлай. Онынъ ильки шиирлеринден бири «Сакъав кимдир?» шиири эди.

Абдулла Дерменджи 1966 сенеси эдебиятымызгъа къыска козь ташлап, «Юксельиште» адлы макъалесинде Риза Фазылнынъ «Сакъав кимдир?» ширини де анып кече ве «омюрдеки менфий алларны кескин тенкъид эткенлерини, адамларны оларгъа къаршы амансыз курушке чагъырғанларыны» айта.

Керчектен де о вакъытта халкъымыз арасында ана тилимизни бийсинмеген, миллий урф-адетлеримизге кибир иле бакъкъан унсурлар пейда олып башлагъан эди. Ябанджы тильде къонушмакъ, адларыны русчагъа чевирмек мот бир шейге дёнген эди. Бираз эртедже бу мевзугъа шаир Эшреф Шемьи-заде токъунгъан эди («Дёрт тальтинке», 1960).

«Сакъав кимдир?» (1966) адлы шиир басылып чыкъкъанынен халкъымыз арасында бирден окъуйыджыларнынъ дикъкъатыны джелп этти. Бунынъ себеплери бар эди. Риза Фазыл шииринде тербиесиз, миллий гъурурыны гъайып эткен, эр шейге юксектен бакъкъан шахыслар акъкъында яза. Шаир халкъымызнынъ, миллий тилимизнинъ келеджеги акъкъында кыйгъыра. «Сакъав кимдир?» бугунъ де земаневий бир шиир олып къалмакъта.

САКЪАВ КИМДИР?

Бу суальге акълыджа берсем джевап,
Олур эди халкъымдан бинъ бир савап.

Бар адамлар эр тюрлю: бойдан, беттен.

«Риза Фазылнынъ иджады ве фаалиети акъыкъатен урметке ве сукъанувгъа лайыкъ. Онынъ эсерлерине айдын лирика, енгиль дидактика, йымшакъ юмор, фельсфеий мундеридже хастыр».

Амет Адиль

«Риза Фазыл озюнинъ шиирлерини ачыкъ, анълайышлы тильнен, сатырларгъа эмоциональ къувет берип, озюне хас усулнен яза».

Нузет Умеров

Ничюн бильмем, янылып биз эпимиз
Табиатта билимез бир себептен
Тильсиз къалгъан шахскъа сакъав деймиз.
— Ёкъ! – дейим мен эйджанлы давушымнен
Сакъав дегиль о шахс билинъ, факъат,
Табиат кучю, адисе, хышымынен
Ынджынтылгъан бичаре адий сакъат.
Сакъав деп мен айтарман кокюс керип,
Ана тилин бильмеген тильсизлерге.
Тили олып, тиль бильмей, богъаз керип:
— «Мерси! Пардон!» – окюрген йипсизлерге.
Ана сютин эмип де, «махан» десе,
Озь тилинде севгисин бильдирмесе,
О сакъавдан не фаркъы бардыр бунынъ,
Сой танымай тиклесе кокке бурнынъ?
Эгер ана сютинен кирмесе тиль,
Эльбет, тана сыртынен кирмез, о, биль!
Баланъа сен джан берип, тиль бермесенъ,
Оны бойле бир сакъав этмезмисинъ?!

Онынъ бири-бири артындан «Ленин байрагы» газетасынынъ саифелеринде басылгъан шиирлери «Наврез» (1970) адлы джыйынтыкъкъа кирдилер. Языджи шиирлеринде яшайышта корьген-кечиргенлери, ахлякъ, эmek, биринджи севгиси акъкъында яза. Кечмишнен бугунъки кунни тенъештире.

Риза Фазылнынъ бу девирде язылгъан эсерлери сербест алда муэллифининъ къальбинден кыйнап чыкъаракъ, сербест шиир шекилини алалар. Олар бираз тюшонджели, мазун олсалар да, муэллифининъ рухындаки даимий араштырувларны акс эттирелер. Вакъыт кеттикче Риза Фазылнынъ шииретининъ мевзу даиреси кенишлей ве чешит ола. Эдип эсерлерининъ къараманлары онынъ федакяр юксек ахлякълы замандашлары ола. Манзумеджи «Айгиди татар халкъымыз!» шииринде аятымызда расткельген рухсызлыкъны, лякъайдлыкъны, видждансызлыкъны кескин тенкъитке огърата:

«Айгиди татар яшлары, ойланмайлар,
Ана тильни билейим деп зорланмайлар.
Тиль ёкъ болса – халкъ ёкътыр. Буны анълап,
Мийлерине синъдирип болалмайлар.
Айгиди, татар къызлары, къаш-козь якъып,
Ана-баба юрегин якъып-йыкъып,
Бир къазакъкъа къоджагъа чыкъа да кете...
Айтынъ, бунъа кимлернинъ акъылы ете?!
Айгиди, бизим къартбаба, къартанайлар,
Торунларгъа озь тилин ашламайлар.
Буны корьген Челеби-джианымиз
Дер ки: – Къайда сизлернинъ виджданынъыз?!»

Шаирнинъ иджадында Ватан, Миллет мевзулары, бирлик гъаеси муим ер тута. Онынъ «Къырымтатар тили», «Бу демек Ватандыр!», «Инсаннынъ тамыры бармы?» шиирлери де ичтимай лириканынъ надир нумюнелери джумлесине кире. Риза Фазыл «Инсаннынъ тамыры бармы?» адлы шииринде, эр анги осюмлик киби, инсаннынъ да «тамыры» бар экенини кыйд эте ве инсаннынъ тамыры – онынъ Ана-Ватаны, ата-анасы ве ана тили олгъаныны эминликнен тасыдкълай. Муэллифининъ фикриндже, келеджекке екяне ёл бар, бу – имкяны олдыкъча «тамырларгъа тазе филислер ашламакъ»тыр. Ялыныз шу ёлнен миллетнинъ башына тюшкен мерхаметсизлик ташларыны ёкъ этмек мумкюн.

«Тереклер тамырын тирейлер топракъкъа,
Олардыр джан берген пытакъкъа, япракъкъа.
Тамырлар къадалып топракънынъ коксюне,
Эмелер, кучь берип терекнинъ озюне.
Я инсан? Инсаннынъ тамыры бармы экен?
Анадан догъгъанлар тамыргъа зармы экен
Инсаннынъ тамыры – Ана-юрт, Ватандыр!
Сарсылмаз темелинъ – Ананъ ве Атандыр!
Тамырлар тамыры – озь ана тилинъдир!
Шу тильнен ашлагъан ар, намус, илимдир.
Инсаннынъ тамыры бар экен, бар экен!
Инсан да тамыргъа зар экен, зар экен».

Ватанперверлик дуйгъусы ве тувгъан топракъ мевзусын-да язылгъан поэтик эсерлер шаир иджадынынъ буюк къысмыны тешкиль эте. Риза Фазылнынъ фикриндже, Ватанны севмек, онъа садыкъ олмакъ, озь арекетлериннен ана-юртуннынъ менфаатыны къорчаламакъ – иште бунъа ватанперверлик дерлер. Ватанперверлик дуйгъусынынъ тарихий негизини та къадимий девирде ана тильге, миллетке, тувгъан топракъкъа севги киби анылагъанлар. Бойле гузель диярда догъгъан ве яшагъан шаир, Къырымнынъ аджайип табиат манзараларыны ве дегерликлерини озь шиирлеринде юксек бедий меаретнен тасвир эте. Табиат зенгинлигини, Ана-юртнынъ текрарланмаз озьгюнликлерини окъуйыджыгъа косътермек ичюн къалем саиби мубалягъа («тамырлар тамыры – озь ана тилинъдир»), джанландырув («тамырлар къадалып топракънынъ коксюне эмелер»), къыяславлар киби тасвирий васталарны кенъ къуллана. Шиир терен фельсфеий фикир узеринде къурулгъан. Земанемизнинъ актуаль – Ана-юрт, ана тиль, урф-адетлерге урмет меселелерине багъышланып, котеринки рухнен язылгъан. Бу шиирде муэллиф озь мунасебетини бильдире, макъсадыны анылата, арекетке чагъыра. Риза Фазылнынъ «Татарлыкъым» (2002) адлы шиирлер китабынынъ ахлякъий-эстетик эмиети буюк ве салмакълы. Мана ве образ джеэтинден мундериджеси кениш ве зенгин.

Онынъ поэтик сатырлары арасындан окъуйыджы «дагъларда чокъракълар шырылдап акъкъаныны» коре, «яйлада чобан къавалы инълегенини», «бульбуллернинъ йырглагъаныны» эшите, атта «мартта ачкъан мелевшенинъ къокъусыны» дуя. Шаирнинъ образлар алеминде баш мевзу – бу, севги мевзусы ола. Ватангъа, «истидатлы магърур халкъына», миллий санаткъа, Къырым табиятына – сынъырсыз севги. Заманымызнынъ белли кеманеджиси Энвер Шерфединовнынъ етмиш йыллыгына багъышлап язылгъан «Тым-тым»нынъ эзгиси» адлы шииринден бир къач дёртлюкни мисаль кетирейик:

«Сюрюнликнинъ къарсамбалы, кыйгъылы бир кунюнде,
Мартта ачкъан мелевшенинъ къокъусыдай гонълюме
Алып кирдинъ, Энвер агъа, азиз «Тым-тым» эзгисин,
«Тым-тым»ынънен къазандынъ сен бутюн халкъынъ
севгисин...

Бу эзгиде Чатырдагънынъ къудрети бар, кучю бар.
Душманларгъа догърултылгъан къуршунларнынъ уджы бар.

Бу эзгиде мелевшенинъ къокъусы бар, тюси бар,
Кыйнап чыкъкъан чокъракъларнынъ шырылтысы, сюси бар...»

«Риза Фазыл тек шириет къафесинде къапалып къалмады, къаерде акъыл, идрак, ферасет, корюв даиреси, тешеббюс талап этильсе, шу ерде олып, чешит сааларда иджат этмеге тырышты, – дей Сейяре. Меджитова. – Чокъ шейлерни о озюне япмакъ борджлум деп сайды. Меселя, о, мукъаддес китап сайылгъан Къуран-ы Керимни тарихымызда биринджи олып ана тилимизге изаатлы терджиме япты. Бунъа къошма оларакъ «Буюрынъыз дуагъа», «101 дуа» китапларыны чыкъарды, бу китаплар кыйсы дуагъа барма, халкъымызнынъ элинден тюшмей. 50 йыллыкъ иджадий фаалиетинде, умумен алгъанда, о, 40-къа якъын китап чыкъарды, эписи чешит жанрларда: шиирет, несир, фольклор, эдебият тарихы, аджайип инсанлар акъкъында очерклер ве иляхре. О, эски девир классик шаирлеримизни ярыкъкъа чыкъарды: Махмуд Къырымлы, Халиль огълу Али, Гъазайи, Ашыкъ Умер, Джевахерий ве иляхре».

Озь фааль джемаатчы олгъан. Къурултай ве Меджлис азасы олып сайлангъан Риза Фазыл 1991 сенеси «Янъы дюнья» газетасында басылгъан «Тиль, эдебият ве миллий арекет» макъалесинде бойле яза:

«Занымджа, миллий арекетпини ялыныз бир тарафлы, тар бир манада аныламакъ ич догъру дегильдир. Иджадий зиялыларымызнынъ да чокъусы бу умуммиллий арекеттен ич четте турмайлар. Амма оларнынъ миллий куруш сиясы да, куруш усуллары да башкъадыр. Ойле экен, биз иджат-кярлар, озь къалемимизнен догърудан-догъру халкъкъа, медениетимизге, онынъ келеджегине сокъакъ ачкъан бу мукъаддес ана тили ве эдебият саасына менсюп олгъанымызны ве бунынънен миллий меселемизининъ, миллий курушнинъ кыйнакъ далгъасында булунгъанымызны ич бир дакъкъа унутмайып, Миллий арекетнинъ эсас кучьлеринен бирлик олып, даа зияде гъайретнен, исрарлы, чалышмалымыз. Ве иджадий ишлеримизни, шахсий фаалиетимизни бутюнлей умумхалкъ макъсадына бойсундырмалымыз».

Къырымтатар эдебиятынынъ акъсакъларындан бири, 85 баарни корип кечирген языджымыз Риза Фазылгъа эвеля сагълыкъ ве узун омюр, иджадий мавафакъиетлер тилеймиз ве халкъкъа, эдебиятымызгъа, медениетимизге даа чокъ хызметлер этмесине дуаджымыз.

Унутмадым ватан ичюн антымны

Певат Зети огълу Аджиредин 1939 сенеси апрель 12-де Керич ярымадасындаки Опук къаясынын этегинде ерлешкен Къояш коюнде чалгъыджы Зети ве онын омюр аркадашы Са-диенин аилесинде дёртюджи эвлят оларакъ дюньягъа кельди.

1943 сенеси алман баскынджылары Опук къаясыннын къобаларында партизанлар ерлешкенини билип, онын этрафында олгъан дёрт койнин залисини башкъа койлерге кочюрип, эвлерини якъалар. Зети агъанын аилеси, омюр аркадашы догъгъан Мавлюш коюнде яшагъан къайнагъасы Мамедмин Шерфединнин эвине кочип, сюрюнликке къадар анда яшайлар.

Керич ярымадасы алман баскынджыларындан азат олунгъан сонъ, совет аскерлери койлерге келип тола. Певатнын Бабасы Зети топал олгъанындан себеп, оны дженкке алмайлар. Мавлюш коюнде токътагъан аскерлернин субайына бабасы: «Манъа машина беринъиз, къорантамны озъ коюме кочюрейим», – дей. «18 майыста берерим», – дей субай.

Бу сёзден мемнюн олгъан бабасы эвге келип, анасына ве омюр аркадашына къуванчлы хабер айта. Эр шеини богъчалап азырлайлар. 18 майыс сабасы къапы-пенджерере къакъыла. Эр кес тез туруп, азырлагъан шейлерини машинагъа юклеп, озълери де минелер. Субай анасыннын къолундан Къуранны чекип ала ве узакъкъа фырлата. Этрафтики машиналарны корьген бабасы меселени анълай.

Оларнын къорантасы Озбекистаннын Самаркъанд виляетиндеки Пастаргъом районуна «Зарбдор» хождалыгъынатоше. Сюрюнлик омюри башлана. Бабасы Зети Аджиредин малханеде, анасы ве Джеват агъасы тарлада чалышалар.

1946 сенеси оларнын къорантасыны «Зерафшан» девлет хождалыгъынын экинжи боюгине кетирелер. Бир йылаан сонъ бабасы 47 яшында хасталыкътан кечине. Певат озьбек мектебинде окъумагъа башлай. Еди сыныф битирген сонъ арабаджы олып чалыша. 1955 сенесинден памукъ тарласында эсапчы олып чалыша ве эки йылдан сонъ оны бухгалтер вазифесине авуштыралар. Бир йыл чалышкъан сонъ, анасыннен Сырдарьяда яшагъан Джеват агъасынын эвине кочелер. Агъасындан о дюльгерлик енаатыны огрене ве 13 йыл мектепте эмек дерси бере. Шу мектепте рус тилинден дерс берген Дилъра Танташованен танышып, аиле къура.

«Сирдарё» район газетинде шиирлери басыла. 1958 сенесинден «Ленин байрагы» газетине абуне олып озъ ана тилимизни мукемел огрене ве анда хаберчиклер язып башлай.

«Шиирлер язмага манъа ана-Ватангъа олгъан асретлик дуйгъусы меджбур этти», – дей Певат агъа. Ильки шиирини Певат бешинджи сыныфта окъугъанда яза.

*Мен догъгъан коюмнин ады Къояш,
Акълымда, къаясы деньизнен туташ.
Коюмден сюрдилер, акъызып козьаш.
Бу ишни япты Сейтахалил (Сталин) чалбаш*

Миллий арекетке Певат Зети 1962 сенесинин сонъларында къошула. Джеват агъасы оны Сырдарья шеэринде олгъан халкъ арекетинин топлашувына алып бара. Топлашувда Гулистан шеэринден кельген Гъафар Аблякимовнын айткъан сёзлери онъа пек тесир эте. Миллий арекетимизнин фааль иштиракчилери Аблямит оджа Борсеитов, Ваит оджа Муртазаев, Ферит

Омеров, Сталин лагеринден сагъ-аман къуртулгъан Сеитасан Ваниев, Шейхамет Музафаровнен таныш ола ве эр бир топлашувларда иштирак эте.

Аблямит оджанен сыкъ корюше ве онын авалесинен имза, пара ве Сырдарья районында яшагъан дженк ветеранлары акъкъында малюматлар топлай. Айны шу йыллары къартлар агъызындан репрессиягъа огъратылгъан шаирлеримизнин шиирлерини язып ала.

1975 сенеси Певат агъа ана-Ватангъа темелли коче ве Ленин районынын Аргъымакъ-Эли (Батальное) коюнде ерлеше. Шу сенеси Къарасувбазар шеэринде яшагъан Эльзара Османованен аиле къурып анда языла.

1994 сенесинден «Къырым» газетинде мухбир олып чалыша.

Певат агъа озю яшагъан Къарасувбазар шеэринин тарихынен джиддий огърашып башлай. Онын якъкан араштырмалары нетиджесинде Къарасувбазарнын кервансарайлары, къадимий чаршы, базарлары, джамилери, ама-лары, мезарлыкъларынын ерлери белгилене, эки дюрбенин – Тотай ана дюрбенин ве Бульбуль азизинин ерлери белли ола. Мемет Кемалединовнен берабер олар учъ девлетлиге – Осман, Умер, Сельви азизлерине хатыра ташы къоялар, Амди Герайбай, Абдурешид Медиев яшагъан эвлерге хатыра тахталары аса-лар.

Певат Зети дженк ветеранларынын фото-портретлерини буюк колемде яптыра ве черчивелерге къойып, бу джумледен белли рессамымыз Рустем Эминов сызгъан Бекир Чобан-заде, Амди Герайбай, Амет Къалафатов, Абдурешид Медиевнин ресимлерини шеэр улькешынаслыкъ ве тарих музейине такъдим эте. Ондан гъайры эвельден къалгъан къуман, тава, балабан бардакъ ве дигер алетлер, эм де 1941-1945 сенелери аскерлеримизден кельген 10-дан зияде мектюп ве справкарларнын ксероко-пияларыны багъышлай.

Сарысув миллий мектебине Певат агъа дженк иштиракчилери ве ветеранларынын портретлерини ве чешит йылларда Москвагъа баргъан халкъ векиллеринин 30-дан зияде фото-ресимини багъышлай.

Къырымгъа эрте кельген ве нидже зорлукълар иле озъ Ватанына садыкъ олып яшагъан ватанпервер инсанларымыз акъкъында Певат Зетинин учъ китабы ве дёрт шиирий китабы дюнья юзю корди: “Къырымларнын такъдири. 1-нджи китап” (2003), “Къырымдан седа” (2004), “Хроника крымскизх событий” (2006), “Акъкъынъдан вазгечме” (2007), “Къырымларнын такъдири. 2-нджи китап” (2009), “Нечюн сустыкъ?!” (2012). Бу сонъки китабы ичюн Певат Зети Эшреф Шемъи-заде адына эдебият мукафаты боюнджа рагъбетлендириджи мукафаткъа наиль олды.

Певат Зетинин къалеми къавий, огде иджадий планлары чокъ. Алла онъа сагълыкъ берсин де, халкъ ичюн даа чокъ эсерлер язсын, китаплар чыкъарсын.

Сейран ИБРАИМ

Певат ЗЕТИ

АХ, ДЖЕМИЛЕМ!

Сени беклей, бу козьлерим парылдап, янып,
Вакъыт кече, гедже-куньдюз тек сени анып.
Кель десень сен, мен янынъа учарым шу анъ,
Сени севдим, ашыкъ олдым, Джемилем, инан.
Бир арзум бар, ах, Джемилем, севгилинъ

олсам,
Юрегимден юрегинъе бир ёлчыкъ тапсам.
Бу севдалы гоңъюлимни мен санъа ачсам,
Динълерсинъми ах, Джемилем, сырымны айтсам.

Акъылым да, фикирим де сен иле олмакъ.
Озен олып акъып-ташып къальбинъе толмакъ.
Ах, Джемилем, юрегинъни бильдирсень эгер.
Сармашыкъдай сарылырым, асретлик кечер.

Бир истегим, севсень етер, севгеним къадар.
Сенсиз манъа керек дегиль къокъулы баарь.
Гоңлюм къырыкъ, халис эйле бу дерттен мени,
Омюр билля севедегем, Джемилем сени!

Севги – бахыт, севильмекчюн догъулыр инсан,
Севгисиз не бир къуванч бар, не бахыт бир анъ.
Не гузельдир: севильсень, олсанъ бир ашыкъ,
Бу дюньяда севильмеген инсангъа языкъ.

ЯВУР КЪЫЗЫ

Явур къызы тюшме меним пешиме,
Диним башкъа, тилим башкъа анълайсынъ!
Айнеджисинъ, ёл арайсынъ къальбиме,
«Люблю», дие козьаш тёке агълайсынъ.

Къаны бозукъ, явур къызы, агълама,
Такъдиринъни талийимнен багълама!
Копек, мышыкъ ич муаббет яшамаз,
Эки копек бир савуттан ашамаз!

Яшлыкъ кечер, къартлыкъ келир, анъларсынъ
Сонъ кеч олур, пешман этер, агъларсынъ.
Юреклерде туфан къопар, о тынмаз!
Бойле бозукъ къоранталар ич онъмаз!

Сен христиан, мен мусульман олгъан сонъ,
Сен бабушка, мен къартбаба олгъан сонъ,
Сен кильсеге, мен джамиге баргъан сонъ,
Сен папазгъа, мен имамгъа уярмыз.

Къайсы эвлят бизни корип бегенир,
Хаста ятсакъ хатыр сорап ким келир?!
Сой-акъраба юзъ чевирир бизлерден,
Яш тыгъырыр сонъ сёнюккен козьлерден.

Коля, Петро арасындан яр сайла,
Диндашынын такъдиринъни сен багъла.
Меним исе озъ халкъымдан ярем бар
Сени корьсем юрегиме ягъа къар.

2002 с.

ЯНЪЫ КИТАПЛАР

Нузет Умеров БАЛАЛАРГЪА ВЕ БАБАЛАРГЪА

Нузет Умеровнын «Балаларгъа ве бабаларгъа» деп адландырылгъан адден тыш джыйынтыгъы келеджекте ана-баба оладжакъ огълан-къызчыкълар ве буюген сонъ озълери де бир заман бала олгъанларыны унуткъан уйкенлер ичюндир. Муэллиф мезкур джыйынтыкъта окъуйджыларгъа балалар ичюн язгъан шиирлерини, фантастик икяелерини ве масалларыны такъдим эте. Балалар китапкъа кирген бутюн бу шиирлер ве икяелерни балаларынен берабер окъугъан сонъ, буюклери ичюн чешит жанрларда язылгъан эсерлерге кечип, оларны да окъурлар. Балалыгъы сюрюнлик девринде кечкен эр бир къырымтатар язъджысынын иджадында олгъаны киби, Нузет Умеровнын да иджадында Ватан, сюрюнлик, Ватангъа авдет мевзулары айрыджа ер туталар. Теджрибелли бала шаири Нузет Умеровнын шиирлеринде муэллиф бала психологиясыны, баланын дюньябакъышыны эсапкъа алып язгъаны сезилип тура. Шунин ичюн де онын шиирлери енгиль окъула, тез акъылда къала. Китап балаларымыз, торунларымыз ичюн аджайип бир бахыштыр. Китап «Къырымдевокувпеднешир» нешриятында Рескомнац тарафындан 500 нусха чыкъарылды ве сонъра белли иш адамы Ленур Ислямовнын мадий ярдымынен 500 нусха даа чыкъарылды.

Сейран Усеинов, Дилъвер Усеинов КЪЫРЫМТАТАРДЖА-РУСЧА- УКРАИНДЖЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЛЕР ЛУГЪАТЫ

Бир сыра лугъатларнын муэллифи белли оджа, тильшынас, «Маариф ишлери» газетасында оджалар ве окъуйджыларарасында чокъ чокъ популяр олгъан «Сейран оджанын дерслери саифесинин муэллифи Сейран Усеинов озюнин невбеттеки фразеологизмлерлугъатыны чыкъарды. Лугъат учъ болюктен ибарет.

Китапнын биринджи болюги – Русча-къырымтатарджа-украиндже фразеологизмлер лугъаты; экинжи болюк – Къырымтатарджа-русча-украиндже фразеологизмлер лугъаты; учюнджи болюги – Украиндже-къырымтатарджа-русча фразеологизмлер лугъаты. Белли ки, эр бир лугъатнын белли бир макъсады бар. Бу лугъатта тильни байыткъан, оны зенгинлештирген, дадыны-тузыны ерине кетирген чокъ къыйметли, терен мундериджели сёз бирикмелери топланылгъан. Фразеологизмлер яни сёз бирикмелери – нуткънын дургъун ве бириккен ибарелеридир.

Мезкур лугъатнын яхшы тарафы шу ки, айны сёз бирикмелери эм русча, эм къырымтатарджа, эм украиндже бериле. Лугъат адамларгъа эм ана тилини, эм украин тилини огъренмек ичюн чокъ файдалы бир менба оладжакътыр. Лугъат «Доля» нешриятында 100 нусха чыкъарылгъан.

Тимур Дагъджы ОДНА СУДЬБА НА ВСЕ ПОКОЛЕНИЯ

Миллий арекет ветераны, белли журналист, «Геноцид и этноцид крымскотатарского народа» китабынын муэллифи Тимур Дагъджынын экинжи китабы неширден чыкты.

Китапнын адыдан да корюнгени киби, китап кечмиш несиллерге, яни Улу атамиз Исмаил бей Гаспринскийнин чокъ сайылы сулялеси векиллерине багъышлана.

Муэллифкириш сёзюнде шойле яза: «Название книги «Одна судьба на все поколения» на сулучайна. Начиная с Гаспринского, крымскотатарский народ вынужден непрерывно бороться за свои права. Национальное движение меняет свои формы, направления, одно поколение сменяет следующее».

Т. Дагъджыозю де И. Гаспринскийнен тувгъанлыгъы олгъаны ичюн, китап узеринде джиддий чалышкъан ве Гаспринскийнин суляле векиллери акъкъында чокъ материал топлагъан, пек чокъ сой-сопларнен корюшкен, архивлерде ишлеген.

Китапнын эсас къысмы хатырлавлардан, хусусан озюнин якъын тувгъаны олгъан халкъымызнын мешур санатчысы Хайри Эмир-заде акъкъында тафсилатлы ве джанлы хатырлавлардан ибарет.

Китап «Кърымдевокувпеднешир» нешриятында 1000 нусхачыкъарылгъан.

Вадим Миреев, Алдександр Горяинов ЗЕМАНЕВИЙ РУСЧА-КЪЫРЫМТА- ТАРДЖА ЛУГЪАТ

Лугъатны къырымтатар тилини озю огренген ве эр кеске таныш олгъан Александр Горяинов (физика-математика илимлери намзети, Москвадаки Авиация институты кафедрасынын доценти) ве бир сыра лугъатларнын муэллифи олгъан химия илимлери намзети Вадим Миреев азырлап чыкъаргъанлар.

Лугъат 55000 сёз, ибаре ве сёз бирикмелерини къаврап алгъан.

Булар аятта энъ сыкъ къулланылгъан сёзлер ве ибарелер олып, бунда хусусан земане ичтимаий-сиясий, ильмий-техничкий ве турмуш лексикасына айрыджа дикъкъат айырылгъан.

Лугъатта айны вакъытта синонимлерге де эмиет берильген ве тилимизге русчадан кирген калькаларны алмамагъа арекет этильген.

Лугъатта кетирилген русча сёзлеринин ве ибарелеринин къырымтатарджа къаршылыгъы латин графикасында берильген. Муэллифлер «Маарифчи» бирлешмесинен эмекдашлыкъта булунып, лугъат узеринде учдан зияде чалышкъанлар.

Лугъат шахсий «Фениксишханесинде муэллифлеринин озъ эсабына 300 нусхада басылгъан.

Биз корьгенни душманым корьмесин

Мен 1937 сенеси Керич шеэринде догъдым. Бабам Джанкой районьдаки Къамаджы коюнде догъгъан, анам исе Эски–Къырымнынъ Челеби–Эли коюнде дюньягъа кельген. Олар дженктен звель Керич янындаки Къамыш–Бурунда яшагъан ве чалышкъанлар. Дженк башлангъан сонъ, Ишунъ коюне кочип кетелер. 1943 сенеси бабамны ордугъа алалар. 1944 сенесининъ майыс 18–нде саба танъ–да бизни татлы юкьудан уандыргъан аскерлер 15 дакъкъада эвден тез чыкъмамызны эмир эттилер. Биз Къырымдан чыкъкъанда къорантада учъ джан эдик: анам, учъ яшында къардашым ве мен. Анам озюмизнен берабер тек бир къач шей алып етиштирген, оларны да сургюнликте ашайткъа деньиштирген эдик.

2009 сенеси Киевде чыкъкъан «Наше дело» газетасында «За что выслали крымских татар» адлы макъаледе: «Было разрешено взять личные вещи, одежду, бытовой инвентарь, посуду, продовольствие до 500 кг на семью» деген зыр ялан басылгъан эди. Асылында бизге аман–аман бир шей алмагъа имкян бермедилер.

Садие Халилова

Эпимизни койнинъ ортасына топлап, машиналаргъа юкледилер ве станциягъа кетирдилер. Сасыкъ мал вагонларына юкледилер. Бизлернен бир вагонда къартанам ве эки баласынен тизем де бар эдилер. Вагонны рыкъма-рыкъ толдырдылар. Тиземлер Челеби-Эли коюнде яшай эдилер. Вагонда ич бир тюрюл шараит ёкъ, инсанлар сувсыз, ашсыз пек чекише эдилер. Поезд токъталгъанда, адамлар эвден алып чыкъкъан эрзакъларындан бир шей пишirmeге арекет эе эдилер. Кене шу «Наше дело» газетасында «Наркомторгу было поручено обеспечить все эшелоны со спец-

переселенцами ежедневно горячим питанием и кипятком. На питание было выделено из расчёта суточной нормы на человека: хлеба – 500 гр, мяса, рыбы – 70 гр, крупы – 60 гр, жиров – 10 гр», деп утанмай-арланмай ялан язалар. Акъикъатта бизге бир шей берильмеди. Ёлда инсанлар битледи, хасталанды, амма оларгъа ярдым эте биледжеклер тапылмады. Газетада язылгъанына коре, эр эшелонда эким ве эки эмшире олып, олар иляджларнен теминленген эмиш. Ольген инсанларны трен токъталгъанда чыкъара ве атта коммек ичюн вакъыт берильмей эди. Аман-аман бир ай девам эткен ёлдан сонъ биз Русиеге кельдик. Тюшкен еримиз Кострома областынынъ Макарьев районьнда, Унжа озени акъкъан ерде ерлешкен Горчуха ишчи къасабасы эди. Бизни ичинде къандалай, фурун боджек (таракан) къайнагъан баракларгъа ерлештирдилер. Одалар тахта диварларнен болюнген, амма тахталар арасындан адамлар бири-бирини коре эдилер. Бизим баракта къартанамнынъ къорантасы ве даа дёрт-беш аиле яшай эди. (Сёз сырасы, шимди белли языджымыз олгъан Риза Фазылларнынъ къорантасы да – анасы Эсма абай, аптеси Сыдикъа, огълан къардашы Ридван – бизнен берабер шу баракта яшай эдилер).

Чокъкъа бармадан, къыш якъынлады, ашайткъа деньиштирмеге шеймиз де къалмады. Къыш къатты кельди, сувукъ 40 дереджегедже бара эди. Къартоп чёллеринде къалып кеткен бузлагъан къартопларны джыйып ашай эдик. Онда да адамларны тутып, я къапай, я да шу ернинъ озюнде атып ольдюре эдилер. Акъылымда, Мензор деген бир къартанайнынъ огълуны шай этип ольдюрдилер. Къартанай янгъгыз къалгъан сонъ, чокъ вакъыткъадже бизнен яшады. Дженк биткенинен джебэден огълу келип, оны Озьбекистангъа алып кетти. О вакъыт тек буюклерни дегиль де, балаларны биле аджымай эдилер. Къомшу койде балалар эви (детдом) олып, анда эки догъмуш къардашым–тиземнинъ огълу яшай эди. О манъа дешетли бир вакъианы тарифлеген эди. Детдомдаки бир бала бир тилим отьмекни изинсиз алып ашагъаны ичюн оны магъазгъа къапагъанлар. Бала агълап-сызлап, багъырса да, оны чыкъармагъанлар. Саба бакъсалар, баланы сычавуллар ашагъанлар. Бу вакъианы манъа къардашым айтып берген эди.

Бутюн халкъымыз джедвельге алынгъан, эр биримиз эр ай комендатурагъа барып, имза кьоймагъа меджбур эдик. Отургъан еримизден бир якъкъа чыкъмакыннынъ чареси ёкъ эди. Коюмизнен шеэр арасы 25 км. олса биле, комендантнынъ изинисиз анда барып оламай эдик.

Къасабамызда мектеп олмагъаны себебинден, къомшу койге мектепке къатнай эдик. О кой де озеннинъ о тарафында эди. Койге язда къайыкънен, къышта исе бузулу озенден кечип джаяв бара эдик. Бизлерни рус балалары котеклей эдилер, олардан къоркъып мектепни ташладыкъ. 1948 сенеси къасабамызда мектеп ачылгъан сонъ,мен биринджи сыныфкъа къатнамагъа башладым.

Эркеклер ордудан къайтып башлагъан сонъ яшайышымыз текаран тюзельди. Бабам 1945 сененинъ сонъунда ордудан къайтып кельди. Яшагъан къасабамызда немсе къадынлары чокъ эди. Бабам, тиземлер немсе къадынларынен берабер сплавда (озенден агъач акъыздырып) чалыштылар. 1946 сенеси халкъны тиф хасталыгъы къырып башлады. Аилемизден башта бабам хасталанып, хастаханеге тюшти, сонъ анамны да хастаханеге алып кеттилер. Оларнынъ артындан мен де хастаханеге тюштим. Палаталарда адамлар къарынджа киби. Аналар балаларынен бир тёшекте яталар.

Бабам пек агъыр алда эди, оны оледжек деп, аяткъа чыкъардылар, кризис вакъты кечкен сонъ, оны кене палатагъа кирсеттилер. Ольгенлернинъ сайысы пек чокъ эди. Къорантамыздан къарта нам, огълан къардашым вефат эттилер. Сургюнлик бизим къорантамызгъа, бутюн халкъымызгъа буюк зиянлар кетирип, эпимизни олюмге махкъом эткен эди. Танърыма биньлердже шукюрлер олсун, халкъымыз чокъ шейлерге даянып сагъ къалды.

Бабам хастаханеден чыкъкъан сонъ, кене де сплавда бригадир олып чалышты. Сплавда немсе, къырымтатар къадынлары чалыша, озенден агъачларны пароходнынъ артына тиркеп алып келелер. Бригада пароходны Унжа озенинден Волга сынъырынадже озгъара эди. Агъачларны сал (плот) шекилинде багълай эдилер. Ишчилер шу саллар устюнде яшай, аш пишире, 10-15 кунъ сув устюнде ола эдилер. Устьлеринден ягъмур ягъа, астларында озен акъа, шай этип чекише эдилер.

1952 сенеси бизге эв бердилер, амма биз анда чокъ яшап оламадыкъ. 1953 сенеси бизни ве дагънынъ орта-сында «11-й км», «16-й км», «18-й км» адлы участкаларда чалышкъан адамларны Горчухадан алып Вонд адлы ерге кочюрдилер. Кене къырымтатарларны ве немселерни бир ерге топладылар. Участкамыз Вонд дагъынынъ этегинде ерлешкен эди, мында демирёл къурмагъа башладылар. Дагънынъ ортасында тереклерни кесип, 40-50 м. кеньликте ёл къурмакъ ичюн ер азырлап башладылар. Чалышкъан адамлар арасында къырымтатарлар, немсе къадынлары, 14-15 яшында къыз ве огъланлар олып, олар дагъ кесе эдилер. Акъайлар терек пыча, къадынлар пытакъларны кесе ве якъа эдилер. Къышта пек къатты сувукълар ола, кимерде атта 40 дереджеге ете эди. Къарнынъ къалынлыгъы да адетте бир метрден зияде. Мен ве къардашым терек тюбюндеки къарны темизлей, сонъ пычкъыджи келип шу терекни пыча эди. Акъшам эвге къайткъанда, устьлеримиздеки урбаларымыз буз къаплы ола эди. Тереклер пычылып, ер ачылгъан сонъ, демирёл къурмагъа башладылар. Ана энди башкъа ишлер башланды: топракъ (балласт) ташып кетириле, рельслер къоюла ве пекитиле. Мен де бир йылдан зияде ёл ишчиси олып чалыштым. Русиеде тек еди сыныф битирдим, бизге шеэрге къатнамагъа ясакъ эди, шунынъ ичюн башкъа окъуп оламадым.

1956 сенеси биз Къазахистангъа кочип кельдик. Яшагъан еримиз Алма-Ата областынынъ Челек районьндаки тютюн заводы къасабасында эди. О вакъыт къорантамызда еди джан олдыкъ: бабам, анам, дёрт къардашым ве мен. Бабам совхозгъа ишке кирди, арабанен тюкянларгъа ашайт маллары ташыды, анам чалышмады, къардашларым мектепте окъудылар. Мен исе тютюн бригадасына ишке кирдим.

1957 сенесининъ сонъунда Азиз Халиловнен къоранта къурдыкъ. Аилемизде беш бала догъды, Раббиме шукюрлер олсун, эписи окъуп, эллерине зенаат алдылар, сагъ-селяметлер.

1966 сенеси Къазахистан Зираатчылыкъ институтында лаборант олып чалыштым ве айны вакъытта акъшамлыкъ мектепке къатнадым. 1968 сенеси Талгар кой ходжалыгъы техникумына гъиябий окъумагъа кирдим. 1971 сенеси техникумны битирип, къолума диплом алдым. 1971-1975 сенесине къадар совхозда кятибе вазифесинде ишледим, 1976-дан 1989 сенесинедже механика устаханесинде техникаджи олып чалыштым.

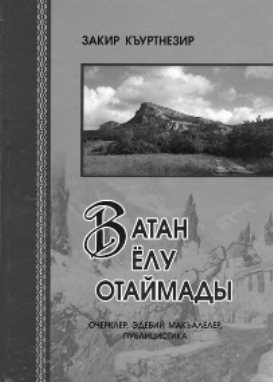
1975 сенеси бабам, 1985-те анам ве 42 яшында къыз къардашым вефат эттилер.

1990 сенеси 46 йыл девам эткен сургюнликтен сонъ Ватанымызгъа къавуштыкъ. Эки къардашым, дёрт къызым аилелеринен берабер Къырымда яшайлар. Амма языкълар олсун ки, огълум кочип оламады ве шимди Алма-Атада яшай. 2007 сенеси биз омюр аркадашымнен берабер яшагъанымызнынъ 50 йыллыгъыны къайд эттик.

Раббим миллетимизге къавий сагълыкъ, сабыр берсин, Ватанда бахтлы яшамагъа насип этсин.

Сургюнликте Ватан асретлигинен яшадыкъ. Бала олгъанда Ватандан сургюн олдым, лякин Ватан дуйгъусы, Ватан манзарасы эсимден чыкмай эди. Къырым ичюн шиир де язгъан эдим, озюм макъам уйдуруп йырлап, къолум-къомшуларнынъ гонъюни ала эдим. Ишште шу шиир.

КИТАП РАФЛАРЫНЪЫЗГЪА

Закир КЪУРТНЕЗИР ВАТАН ЁЛУ ОТАЙМАДЫ

Якъында 80 яшыны толдыргъан акъсакъал языджымыз закир Къуртнезинринъ мезкур китабы онынъ чешит йылларда язгъан очерклери, эдебий ве публицистик макъалелеринден ибарет. Муэллифининъ, умумен алгъанда, Ватангъа авдет, иджадий яратыджылыкъ, тиль ве эдебият мевзулдарыны кваврап алгъан мезкур китабына халкъымызнынъ сонъки 15-20 йылда отип кечкен аят ёлуны ве шу девирдеки эдебий аятымызны акс эткен бир йылнаме демек мумкюн.

Китап дёрт баптан ибарет: 1. «Сен азизсинъ, Ана юртум, баба топрагъым!» 2. «Ватанпервер, миллет-север зиялыларымыз». 3. «Эдебий къайдлар». 4. «Къалемдеш достларым».

Китап «Къырымдевокъувпеднешир» нешриятында Къырым Мухтар Джумхуриетининъ миллетлерара меселелер ве сургюн олунгъан граждaнларнынъ ишлери боюнджа Комитетининъ маддий ярдымынен 500 нусха басылып чыкъарылгъан.

ЭДИПНИНЪ РУХИЙ ДЮНЬЯСЫ

Шамиль Алядин замандашларынынъ хатырлавларында.

«Къырымтатар эдебиятында ойле эдебий сималар бар ки, земане бедий фикримизнинъ мейдангъа кельмесини ве инкишаф этмесини оларсыз тасавур этмек мумкюн дегильдир. Языджы Шамиль Алядин бойле санаткярлардан биридир», дениле китапнынъ аннотациясында.

Иште эдипнинъ замандашлары олгъан достларынынъ, шегиртлерининъ, окъуйыджыларынынъ хатырлавларыны окъуп чыкъар экенсинъ, козь огюньде анджакъ шойле бир къоджаман сима джанлана. Хатырлавларда Шамиль Алядиннинъ ялынъыз эдебий яратыджылыгынен, онынъ аят ёлунен сынъырланмайып, эдипнинъ миллий арекетке, медениетимизнинъ, санатымызнынъ инкишафына къошкъан дегерли иссеси де айдынлатыла.

Китап Къырым Мухтар Джумхуриетининъ миллетлерара меселелер ве сургюн олунгъан граждaнларнынъ ишлери боюнджа Комитетининъ маддий ярдымынен «Къырымдевокъувпеднешир» нешриятында 500 нусха чыкъарылгъан.

Садие ХАЛИЛОВА (АБЛАЕВА)

ГУЗЕЛЬ КЪЫРЫМЫМ!

Унутылмаз багъчасы,
Юзюм багълары.
Не де гузель, шифалы
Къырым дагълары.

Шень татар койлери,
Ешилъдир чёллери.
Дюньягъа нам берген
Гузель Къырымьм!

Яйлялардан шырылдап
Акъар сувлары.
Шеньлендирир халкъымны
Джошкъун йырлары.

Ялы бой – дестан!
Чёлъ тараф – бостан.
Дертлерге дерман
Гузель Къырымьм!

Дагъ этеги багъ-багъча,
Емиши номай.
Ватанымны аньмасам,
Эксигим толмай.

Чокъракълары буллурдай,
Озю санки бир гульдай.
Унутылмаз сефасы,
Гузель Къырымьм.

Алим Акъкъында хатырлавлар

Тарихий бир малюмат

Алим Азамат огълу акъкъында икяе эткенде, онынъ догъып оськен койи — Копюрликой акъкъында айтмай кечмек мумкюн дегиль. Чюнки Копюрликой сакинлерининъ омрюнде юз берген фелякет, умумен мырза ве топракъ саиплерининъ эли астында ёкъсызлыкъ чеккен, эки якъасыны бир ерге кетиралмагъан кырым койлюлерининъ тарихыны бир дередже акс эттиргени ичюн буюк эмиетке маликтир.

1889 сенеси янъы тасиль алгъан яш ве пек зияде арекетчен Смайыл Челебиев (Къарасувлы Мемииш агъанынъ огълу) бабасындан аз мирас къалгъаны ичюн зенгин-лешмекнинъ чаресини къыдыра. Челебиевлерге «агъа» къошул-масынынъ себеби — булар чала мырза олгъанлары ичюндир. Ве даа догърусы, яры татар, яры мырза эдилер. Бу Мемииш агъанынъ Эмин агъа ве Смайыл агъа намында эки огълу бар эди. Мына бу Смайыл агъа бир кунъ Копюрликойге келе. О вакъытта бу адам шеэр идаресинде мемур (чиновник) сыфатында ишлер эди. О, койде сход топлай ве халкъкъа янъы чыкъкан ферман муджиби джемаатнынъ озь топракъларынынъ сенедини («купчий-сини») янъартмакъ ичюн ариза язмакъ кереклигини анылата. Джемаат Челебиевининъ кунъ эвельден язып азырлагъан аризасына «хач» къойып, мерекелли пармакъ басып берелер. Койде озь тилинде зорнен окъуп олгъанлар, русча язылгъан аризада не язалгъаныны къайдан бильсинлер?! Аризада исе, гуя кой адамлары эписи озь топракъларыны Смайылгъа саткъанлары тасдыкълана.

Бундан сонъ махкеме ишлери башлана ве бу ишининъ къыйынлыгъыны, къомшу койлер джемааты да тасдыкъ этип, копюрликойилерге къол тутты.

Бу махкеме иши та 1904 сенесине къадар девам этти. Тап сонъы муфтий Адиль мырзанынъ гъайрети ве ярдымы саесинде Махкеме Челебиев Смайыл агъанынъ файдасына уюм къарары чыкъарды ве о, бундан тамам он беш йыл эвель сахта сенед (весикъа) уйдурьп, кой джемаатыны алдатып алынган топракъларнынъ саиби олды. Бу фелякетке огърап боюн эгмеген, Челебиевге къаршылыкъ косътерген койлюлерге акъыйый зулум, ахарет кеттикче артты. Эки огюз такъылгъан зынджырнен оларнынъ эвлерининъ аркъалыклары тюшюрилди, эвлери ернен эксан этилди. Затен бу эвлер талнен орульген, эки тарафтан къалын суванен сувалгъан эвлер эди. Заваллы койлюлер Къарасув—Кефе таш ёлы бойында, Къатыршасарай джемаат топрагъынынъ сынъырында магъаралар (землянки) къазып, анда яшамагъа меджбур олдылар.

Мына бу девирде магъараларда яшамакъта олгъан бу халкъны Къарасув шеэрининъ галавасы буюк эрбабымыз Абдурешит Медиев Хан-Джами мааллесине къошма маалле къурдырып, оларны анда кочюрген ве къорчалагъан эди.

Бу тарихий вакъиаларны олгъаны киби тариф эткенимининъ экинжи себеби шу ки, Копюрликой джемаатынынъ бу фаджиасыны бундан тамам элли-алтмыш йыл эвель арекет эткен Алим Азамат огълу девринен багълап янълыш малюмат бергенлер де бар. Меселя, языджи Юсуф Болатнынъ «Алим аткъа минди» эсеринде («Йылдыз» журналынынъ 1980 сенеси 3-джи саны, саифе 37, 48). Бу, языджи ичюн багъышланылмайджакъ пек къаба янълыш. Малюм ки, Алимнинъ арекет эткен вакъты падиша II Александрнынъ онынъ акъкъында 1856 сенеси чыкъаргъан Ферманындан анылашылгъанына коре,

та XIX асырнынъ орталарында эди. Копюрликой фаджиасы исе 1905 сенеси олды.

Иште, ойле. Тарихнен багълы эсер язгъанлар сонъ дередже мукъайт олмакъ, тарихны огренмек, бильмек ве оны бозмайып, олгъаны киби косътермелилер.

Алим ким эди

Алим Азамат огълу (ничюндир, базы ерлерде онынъ бабасынынъ ады Бекир деп де къайд этильген) —озь девиринде халкъымызынынъ айтувлы джигити олып, ады ялынъыз Къырымда дегиль, та Санкт-Петербургдаки II Александрнынъ озине де яхшы белли олгъан ве джесюрлиги, алидженаплыгъы, факъыр-фукъареге ярдымлары, эйиликлери ичюн халкъ арасында такъдирленип, алгъышланып, заманымызгъа къадар тиллерде анылып кельмектедир.

Алим Азамат огълу къачынды йылда догъгъаны кимсеге малюм дегиль. Биз онынъ 1925 сенеси 110–111 яшларында вефат эткенини билип, 1813–1815 сенелери догъгъандыр деген фикирдемиз.

Алим Азамат-огълу Къарасувбазар шеэринден он уч километр узакъта Копюрликойде (Кефе уезди, Сала волосты) койлю аилесинде дюньягъа кельген. Копюрликой топрагъы эвельээвельден джемаат топрагъы эди. Копюрликой джемааты бу топракътан 1905 сенесине къадар файдаланып кельди.

Алим балалыгъында айрыджа зекяветли ве эли эр шейге келишликли эди. О, уфакъ-тюфек эв аякъкъаппарыны ямамакъ, сёюклерини тикмек, чюйлерини къакъып пекитмек киби ишлерни ози япа эди. Бир кунъ бабасынынъ чызмаларынынъ сёюк ерлерини тикип, вакслеп (кремлеп), байрамлыкъ азырлап къойгъан эди, бабасы Азамат акъай:

— Аферин, огълум! — деди онъа. — Гузель якъансынъ. Машалла! Мен сени бир аякъкъапчы этейим, барсын, о зенаат элиньде бир билезлик олсын! Бабасы оны Къарасувбазар эснафлары арасында айтувлы Аджи-Мурат устагъа шегирт оларакъ берди. Бу устанынъ огълу Эюппен берабер Абдуразакъ да шегирт олып ишлей эдилер. Олар эпий вакъыт бир ерде зенаат огренди, дост ве аркъадаш олдылар.

Лякин Алим бу устаханеде озини къафеске къапалгъан бир къушкъа ошата, тарсыкъа эди. Дагъ этегиндеки ешил тарлаларда, орман аланларында озь акъранларынен ат бакъып, темиз авада сербест яшап алышкъан бала бу авасы бозукъ, тар одада тарсыкъмай, не япаджакъ эди.

Энди шегиртлик деврини кечирип, къалфа (эснафлыкъ тилинде уста оляаткъан демек) олып чыкъаяткъанда, бабасы Азамат акъайнынъ апансыздан олюми Алимге шегиртликни быракъмагъа себеп олды. Аиленинъ къайдыны чекюв Алимнинъ боюнына къалды. Бабасынынъ иссесине тюшкен топракны ишлемеге меджбур олды. Сонъындан бу топракны эмджеси Мухтар акъайгъа онламагъа берди, чюнки Алимнинъ аилеси анасы ве озинден ибарет эди.

Анасы да ольген сонъ, Къарасувнынъ къыбласындаки Къарагъач къыры устинде буюк сарайлар, топракълар, орманлар, багъчалар саиби олгъан Бабаджангъа (Бобовичке) обзездчик хызметине кире. Онынъ иши — саба ат атланып чёллерни, орманларны ве багъчаларны доланып козетмек эди. О вакъытта Бабаджан Къарасувбазар шеэрининъ галавасы эди.

Алим юксек бойлы, кенъ омузлы ве тюзьюн кевдели, лякин арыкча бетли, къара къашлы, зейтюн козлы, гуръ мыйыкылы ве кескин

бакъышлы, там чагъында дюльбер бир йигит эди.

Караим халкъында да, мусульманлардаки киби, къадынлар эркеклерден гизленир, корюнемез, корюнесе де, бетлерини ортер, ят эркеклернен лаф этмез эдилер.

Бабаджаннынъ екяне къызы Сара, эр кунъ саба къаршыдаки ахырдан атны чыкъарып, аркъасына минип кеткен Алимни пенджеренден сейир эте, ози исе там кемалына кельген гузель къыз эди. Тезден Сара Алимге гонъюль берип башлай. Саранынъ севгиси кеткете арта, лякин бу севгини Алимге насыл ёлнен анылатсын? Хызметкярларгъа ишанмай. Ниае, саба джамлы софагъа чыкъып, Алимни озь узурьна чагъырмагъа ве онъа севгисини бильдирмеге джесаретлене. Акъикъатен, Сара экинжи куни софагъа чыкъа, аткъа атланаяткъан Алимни эль ишаретинен чагъыра. Алимнинъ мында чалышып башлагъаны чокъ вакъыт олды, амма къызыны биринджи сефер кореята, ким олгъаныны бильмей. Алим шек-шубенен Саранынъ къаршысына кельгенде, къыз онъа озь севгисини айтып оламай, ачувындан боюнындаки топ инджисини къопарып ташлай, ози эссиз алда ерге йыкыла. Буны корьген Алим бир шей анылап оламай, омузларыны къыса ве ёлына джоней.

Бираздан сонъ Сара яткъан еринде агълайджакъ ола, агълап оламай, тамагъындан чыкъкъан богъыкъ сесни эшитип, хызметкяр келип софада йыкылып яткъан Сараны корип, яйгъара къопара. «Вай, Сарагъа бир шей олды!», деп анасына чапып бара. Анасы келе, Саранынъ башында топлангъанларгъа: «Тез, салкъын сув кетиринъиз!», деп эмир эте. Саранынъ башыны салкъын сувнен выып, айындыралар. Саранынъ эси башына кельген сонъ, янында сачылып яткъан инджилерни эслеген ананынъ: — Санъа не олды? — суалине къыз бирден джевап берип оламай, сусып ята.

Ниае, анасынынъ зыкысына чыдап оламай, Алим онынъ боюнындаки инджилерни узип алмакъ истегенини, къыз исе бермек истемей, онынънен чатышып, эсини джойгъаныны айта.

Сара, бу джевапнынъ озь къорантасы ве Алим ичюн не къадар буюк фелякет чыкъараджагъыны тюшюнмей, озь айыбыны ортмек ичюн, ильк гонъюль берген адамына буюк ифтиара ата. Буюк зенгин ве шеэр галавасы Бабаджаннынъ бу «айдутлыкъкъа» сабыр этеджеги бармы? Алимни аман апсханеге къапаттыра. Бу иши ичюн Сара пек пешман эте. Бойле ишни ялынъыз ашагъы ве видждансыз адам япа биледжегини анылай. Шахсий менлигини къорчаламакъ макъсадын бердиги джевабынынъ ботен ве ифтира олдыгъыны биле. Амма севген адамынынъ къапатылмасы Сараны пек кедрлендире. Ниае, анасына акъикъатны айтмагъа къарар бере ве агъыз юммай, тиль къыйыштырмай, эписини анасына айта. Бабаджан акъикъатны бильген сонъ Алимни апсханеден чыкъарттыра. Бабаджан, Алимге: — Атынъа мин де, юре бер! — дей.

Лякин Саранынъ ифтирасы, Бабаджаннынъ ботен ерде онъа бердирткен джесасы Алимге пек тесир эте, онынъ ичюн Бабаджаннынъ теклифини ред эте.

Шу кунъден итибарен Алимнинъ суют омюри бозула, онынъ адалетсизликке къаршы куреш омюри башлай.

Сеит-Ибраим ИЛЬЯСОВ

* «Алим — Къырым йигити. Алим акъкъында хатырлавлар, икяелер, риваетлер» китабындан. 2005 с. Акъмесджит.

РИЗА ФАЗЫЛ

Алим аткъа мингенде

Халкъ ичинден төреп чыкъкъан, авам халкъны къайгыргъан, «Алим айдамакъ» адыны эльалемге джайдыргъан.

Копюрликой батырыны бильмегенлер бильсинлер, Ятлар буны къулагъына купе этип ильсинлер.

Халкъ акъсызлыкъ ичерсинде инълегенде, ялкъ этип, Алим чыкты халкъ къаныны соргъанларны талкъ этип.

Аман бермез эди Алим мырзаларгъа, байларгъа, Бир къоркъузса, етер эди афталаргъа, айларгъа.

Джелал мырза, Бабаджанлар — халкънынъ акъкъын егенлер, «Сиз чылышынъ, экин, сачынъ — биз ашайыкъ», — дегенлер,

Алим адын эшиткенде чырайлары бозылды, Олар ичюн бойле ахвал чокъ йылларгъа созылды.

Этраф тымтынч олур эди Алим аткъа мингенде, Зенгинлерге: «Фукъаренинъ акъкъын къайтар!», — дегенде,

Баймырзалар оты патлап, не япмагъа бильмеди, Алим аткъа мингенден сонъ, бахтлары ич кульмеди.

Унер олды Алим халкъкъа, йигитлерге, генчлерге, Не аджайип из къалдырды келеджек несиллерге!

Айгиди, шимди олса эди Алим киби пельванлар, Башкъа тюрюл олур эди бугунъ бизим девранлар.

Аджеп, кене, адет узьре, неслимиз сой къувармы?! Тез вакъытта Алимдайын бир къараман догъармы?!

Догъар! Чюнки халкъ кечмишин огренмеге бельсене, Хатрамызда энъ иляний адлар даим эслене.

Исмаил бей, Ашыкъ Умер, Чобан-заде, Алимге Тикленильди абиделер, билинсин деп алемге.

Алем бильсин Ана-юртнынъ Алим киби мердлерин, Озо джесюр, халкъы джесюр къырымтатар эрлерин.

Сейран УСЕИНОВ

Къоркъу бильмез Алим эдинъ

Къоркъу бильмез инсанларнынъ бири эдинъ сен, Алим. Адалет, инсаф, намуснынъ пешинде эдинъ, Алим. Бутюн кучъ ве къуветини халкъынъа багъышладынъ, Динсизлернинъ юрегине даим къоркъу ашладынъ.

Факъырларгъа аркъа олдынъ, миллетини къайгырдынъ, Адалет не, хынзырлыкъ не — та яшлыкътан айырдынъ. Тузла Торы — джелъджетмезни Борулчадан атлаттынъ, Халкъны эзген залымларнынъ отьлерини патлаттынъ.

Халкънынъ баркен, сен яшарсынъ, ольмез сенинъ шуретинъ Сени даим анып турар сенинъ тувгъан миллетинъ. Койдешинъе бинъ тешеккюр, санъа эйкель тикледи, Магърур халкънынъ бу имкянны юз элли йыл бекледи.

Халкъ ичинде бармы, аджеп, Алимнинъ издешлери, Барлар, эбет, амма къайда акъ-адалет ишлери? Халкъкъа зарур бугунъ анджакъ Алим киби йигитлер, Чюнки зулум эте кене чешит явур-бандитлер.

Эрлер аткъа минмегендже, акъ-адалет олмайджакъ. Акъ-адалет олмагъанджа, юреклер къуванмайджакъ. Алим киби къоркъмаз олсакъ, гъалебеге ирермиз, Сонъ бизлер де ана-юртта кокюс керип юерермиз.

Бинъ яшасын халкъымызынынъ Алим киби эрлери! Унутылмаз, ерде къалмаз миллетнинъ перверлери. Баба-деде топрагъында анылмагъан къалмасын, Батырларнынъ абидеси даима парылдасын.